

Izdavač
VOJNOIZDAVAČKI I NOVINSKI CENTAR

Za izdavača
mr *Stevan* STANOJEVIĆ, pukovnik, *načelnik Centra*

Pomoćnik načelnika za izdavačku delatnost
dr *Nikola* POPOVIĆ, pukovnik

B i b l i o t e k a
RATNA PROŠLOST NARODA I NARODNOSTI JUGOSLAVIJE
Knjiga TRISTA ŠEZDESET OSMA

Monografije
JEDINICA NOV I PO JUGOSLAVIJE
Knjiga STO PEDESET ŠESTA

UREĐIVAČKI ODBOR

Svetozar ORO, general-potpukovnik, predsednik; dr *Slobodan* BRANKOVIĆ, potpukovnik, *Ahmet* ĐONLAGIĆ, pukovnik, dr *Vlado* IVANOVSKI, *Aleksandar* JANIĆ, general-pukovnik, dr *Petar* KAČAVENDA, *Rahmija* KADENIĆ, general-pukovnik, *Zdravko* KLANJŠČEK, pukovnik, *Metodije* KOTEVSKI, general-potpukovnik, *Ivan* MATOVIĆ, pukovnik, *Veljko* MILADINOVIĆ, general-potpukovnik, *Antun* MILETIĆ, pukovnik, *Predrag* PAVLOVIĆ, pukovnik, *Radomir* PETKOVIĆ, pukovnik, mr *Stevan* STANOJEVIĆ, pukovnik, *Žika* STOJŠIĆ, general-potpukovnik, *Ali* ŠUKRIJA, *Fabijan* TRGO, general-potpukovnik, *Petar* VIŠNJIĆ, pukovnik, mr *August* VRTAR, general-pukovnik, dr *Slavko* VUKČEVIĆ, potpukovnik, *Radomir* ĐONDOVIĆ, pukovnik.

Glavni i odgovorni urednik
Radomir ĐONDOVIĆ, pukovnik

Urednik i redaktor
Snežana TMUŠIĆ, profesor

Recenzenti
Doko JOVANIĆ, general-pukovnik
Ahmet ĐONLAGIĆ, pukovnik

Stručni redaktor
Todor RADOŠEVIĆ, pukovnik

Autor skica
Mile ČUPURDIJA

ŠESTA LIČKA
PROLETERSKA DIVIZIJA

Mola W

*U spomen borcima, znanim i neznanim junacima i
pregaocima Šeste ličke proleterske divizije, junačkom
narodu ponosne Like i njenim neprebrojanim žrtvama
ustaškog pogroma, među njima i mog oca Jovana,
posvećujem ovo delo.*

AUTOR

UDK 355.486(497.1) 6. lička proleterska divizija »Nikola Tesla«

ORLOVIĆ, Đorđe J.

Šesta lička proleterska divizija »Nikola Tesla« / Đorđe J. Orlović. - Beograd : Vojnoizdavački i novinski centar, 1990 (Beograd : Vojna štamparija). - 535 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Biblioteka Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije ; knj. 368. Monografije Jedinica NOV i PO Jugoslavije ; knj. 156)

Tiraž 2000 primeraka. - Izvori i literatura: str. 531.

Cena

a) Divizije u NOR-u - Šesta lička proleterska divizija »Nikola Tesla«

Knjiga o Šestoj ličkoj proleterskoj diviziji »Nikola Tesla« je uspeo spoj monografskog i analitičkog. Autor pored rekonstrukcije ratnog puta divizije i prikaza njenih brojnih borbi i dejstava na dosta uspeo način analizira i sve druge segmente njenog življenja, sve ono što se odvijalo u pozadini ratišta ali je neodvojivo od borbenih akcija. Tako će se tu naći i likovi boraca i starešina, opisani njihovi podvizi, rasvetliti uloga naroda u krajevima u kojima je divizija boravila. Pri tom autor neće zaboraviti da analizira i greške i propuste tadašnjeg rukovodstva u diviziji. Knjiga je obogaćena i sa oko 20 skica borbenih dejstava divizije.

Formiranje divizije i njene prve borbe

Okupacija i zbivanja u Lici posle aprilskog rata

Na području omeđenom Velikom i Malom Kapelom, Velebitom i gornjim tokom reke Une (do Bihaća), površine oko 5.890 kvadratnih kilometara, koje se naziva Lika, od čijih je stanovnika formirana 6. lička proleterska divizija, živelo je po popisu od 1931. godine 174.370 stanovnika, od toga 96.468 Srba i 77.745 Hrvata. Do prvog svetskog rata, za vreme rata i dosta vremena posle njega Lika je administrativno bila podeljena na osam kotara, odnosno srezova: Gospić, Gračac, Donji Lapac, Udbina, Korenica, Perušić, Otočac i Brinje. Sada ima samo pet opština: Gospić, Gračac, Donji Lapac, Titova Korenica i Otočac. U Lici odvajkad žive, izmešani po mestima i selima, Srbi i Hrvati. Do poslednjeg rata bili su to 90% seljaci koji su živeli krajnje oskudno i tegobno od stočarstva, ratarstva i dopunskih zarada po našim i stranim radilištima i gradilištima. Usled toga je i ekonomska emigracija bila veoma intenzivna. U surovim uslovima života običan svet obe nacionalnosti bio je neposredno upućen jedan na drugog u svakodnevnom životu, međusobno se prožimao, ispomagao i družio, mada je verska podvojenost u narodu bila izrazita i stalno podržavana od sveštenstva čak sve više podgrejavana. Rimokatolička crkva kroz istoriju, oslonjena na apsolutnu podršku Rimske kurije i strane vlastodršce, činila je sve da uništi šizmu-pravoslavlje, prevođenjem pravoslavnih žitelja u katolicizam - u čemu je imala mnogo uspeha - dok su pravoslavni sveštenici, oslonjeni samo na svoj narod, upinjali sve snage da sačuvaju svoju pastvu od katoličenja i unijačenja, u čemu su imali značajnih uspeha. Verska netrpeljivost postepeno se pretvorila u nacionalnu mržnju i netrpeljivost. Tome su doprinosile i političke prilike u Kraljevini Jugoslaviji, što je, uz pomoć i podstrekivanje od strane okupatora posle aprilskog rata, dovelo do genocida ustaša nad Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH).

U kratkotrajnom aprilskom ratu Liku su okupirale trupe italijanskog Motorizovanog i Brzog armijskog korpusa od 12. do 20. aprila 1941.¹ Od tada pa do 18. maja Italijani imaju svu vlast, civilnu i vojnu, pomažući istovremeno stvaranje organa vlasti novostvorene marionete - Nezavisne Države Hrvatske, omogućavajući ustašama, već tada, sprovođenje bestijalnog terora nad Srbima. Rimskim ugovorima od 18. maja 1941. godine promenjen je okupacioni status za Liku. Ona ulazi u II demilitarizovanu zonu u kojoj vlast preuzimaju organi NDH, dok italijan-

¹ Zbornik dokumenata i podataka-o NOR-u jugoslovenskih naroda, tom XIII, knjiga 1, dokumenat 4 (u daljem: Zb. XIII-1,d.4).

ske trupe dobijaju »značaj trupa koje stacioniraju na teritoriji prijateljske savezničke Nezavisne Države Hrvatske.² Od toga trenutka ustaški teror u Lici se pojačava i ubrzano dobija stravične razmere. Shodno ugovoru Italijani znatno smanjuju svoje trupe u Lici, zadržavajući jače garnizone u Gospiću i Otočcu, sa osiguranjima duž ličke železničke pruge i smanjenim garnizonima u Korenici i Udbini. Oni mirno posmatraju neobuzdana ustaška divljanja i zločine, ne čineći ništa da ih spreče. Kada je 27. jula izbio ustanak, koji se naglo širio Likom ugrožavajući njihove interese, Italijani brzo menjaju držanje i politiku. Oni već od 1. avgusta vraćaju trupe u Liku i vrše njenu reokupaciju, preuzimajući ponovo svu vlast.

Predstavnici Komande 2. italijanske armije i predstavnici vlade NDH potpisali su 26. avgusta 1941. ugovor kojim su utvrđene mere i modaliteti reokupacije II zone. Po tom ugovoru vojna vlast prešla je u italijanske ruke 1. septembra, a civilna 7. septembra 1941. Ustaške vojne formacije i ustaške naoružane civilne grupe u zoni trebalo je da se rasformiraju, ali to, razume se, u potpunosti nije učinjeno.

Od italijanskih jedinica Liku su severno od Lovinca pokrile trupe divizije »Rex«, a južno od Lovinca trupe divizije »Sasari« iz Knina, orijentišući se uglavnom na zaštitu železničke pruge kroz Liku i na put Vrhovine - Otočac - Senj. U Korenici i Udbini zadržan je po jedan detašovani bataljon. Tokom septembra i oktobra ponovo su okupirani Donji Lapac, Srb, Bruvno i još neka mesta, koja su ustanici bili zauzeli i oslobodili od ustaša.

U reokupaciji Like Italijani su nastupali i pod parolom »zaštite« Srba od ustaških (oni su uvek isticali »hrvatskih«) pokolja lukavo sprovodeći politiku divide et impera (podeli pa vladaj), insistirajući na doslovnom sprovođenju ugovora od 26. avgusta. U perfidnoj političkoj igri produbljuvanje i zaoštavanje suprotnosti između srpskog i hrvatskog življa, pored direktne podrške NDH, oni su tražili i saradnju sa srpskim građanskim političarima, naročito kada je počeo ustanak. Oko 20. avgusta Italijani su zatvorili sabirni logor Gospić sa njegovim stratištima u Jadovnu, Stipačinovu i druga, gde je već do tada bilo ubijeno nekoliko desetina hiljada ljudi, daleko najviše Srba dovedenih iz raznih krajeva NDH.

Poznato je da je Gospić, administrativni, privredni i kulturni centar Like, posle Zagreba, bio najjači ustaški centar u NDH. U njemu je prevrat i preuzimanje vlasti od strane ustaša počeo istog časa kada je 10. aprila proklamovano stvaranje Nezavisne Države Hrvatske. Istovremeno je počeo i žestok teror nad Srbima, najpre pojedinačnim hapšenjima i prikrivenim ubijanjima, da bi ubrzo poprimio zastrašujuće razmere. U naredna dva-tri dana ustaše su preuzele vlast u svim opštinama i sreskim mestima po Lici, naišavši samo u Gračacu na izvestan otpor. Ustavili su i političke ustaške organizacije: zborove po selima, tabore po opštinama, logore po srezovima i ustaški stožer u Gospiću gde su nešto kasnije smestili i sedište Velike župe Gacko i Liku. U sastav ove župe ušli su kotari Otočac, Perušić, Gospić, Udbina i Gračac, dok su kotari Korenica i Donji Lapac pripojeni Velikoj župi Krbava i Psat, sa se-

2) Zb. XIII-1, d.23, 130.

dištem u Bihaću. Kotar Brinje pripojen je Velikoj župi Vinodol i Podgorje, čije je sedište bilo u Senju. Pod parolom »obnove državnih ustanova« smenjeni su funkcioneri u opštinama i srezovima i očišćen činovnički aparat najpre od Srba, koji su uglavnom hapšeni i krišom likvidirani, a potom i od ostalih nepodobnih ličnosti, bez obzira na njihovu nacionalnost.

Uporedo sa razvojem civilne vlasti, u Lici su organizovani i delovi oružanih snaga NDH: ustaške bojne, domobranstva i oružništvo (žandarmerija) pored grupa naoružanih civila po mestima i selima različito nazivanih kao ustaška milicija, divlje ustaše, kasnije pomoćni oružnici i slično. U Gospiću i Perušiću formiraju se prvi ustaški odredi, a potom pomoću ovih i u drugim mestima. Iz tih mesta pomoćni ustaški odredi (od 10 do 20 ustaša), upućeni su u Gračac, Donji Lapac, Udbinu, Koricu i u neka sela ne samo da organizuju i učvrste ustašku vlast već i da organizuju i sprovode teror nad srpskim stanovništvom. Oni su primerom pokazivali mesnim ustašama koje su okupljali kako to treba raditi i na zločin upućivali. U junu je u Gospiću ustrojena ustaška bojna (bataljon) od dve satnije (čete), svaka od po 200 ustaša, koje su uz pomoć ustaških civilnih grupa, početkom avgusta, poklale Divoselo, Smiljan, Kosinj, Široku Kulu i druga sela. Zajedno sa ustaškim civilnim grupama po srezovima, opštinama i selima ustaške snage su potkraj jula brojale preko 600 naoružanih ljudi, sve dobrovoljaca spremnih na najmonstruoznije zločine. Ustaške formacije, satnije i bojne, stvarane su i tokom 1941. i 1942. godine, popunjavane uglavnom dobrovoljcima.

Centar za mobilizaciju, okupljanje i organizovanje domobranstva u Lici bio je Otočac, kao bivši vojni okrug. Tokom maja organizovane su prve dve domobranske bojne (bataljoni) - u Gospiću od 700 ljudi i u Otočcu od 800 ljudi, od kojih je 29. juna formirana 12. domobranska pješačka pukovnija sa 1. bojnom u Otočcu, a 2. bojnom u Gospiću. U Gospiću je formirana i 22. pohodna bojna, koja je zajedno sa ustašama početkom jula izvršila masovan pokolj naroda u selima Suvaja, Lički Osredci i Bujanj.³

Ustaše su u prvim trenucima, kada su krenule u preuzimanje vlasti, prvi i najjači udar upravile na uništenje žandarmerijskih stanica, pri čemu su žandarmi Srbi i Crnogorci odmah hapšeni. Zadržavši žandarme Hrvate i Muslimane, uspostavljali su oružničke postaje (stanice) u svim mestima u kojima su i ranije bile žandarmerijske stanice. Oružničko krilo (četa) Gospić imalo je: vod Gospić sa 12 oružničkih postaja, vod Gračac sa 12 oružničkijih postaja, vod Otočac sa 10 oružničkih postaja i vod Senj sa 8 oružničkih postaja. Oko 1. septembra 1941. godine Oružničko krilo je brojalo 288 ljudi (5 oficira, 83 podoficira i 200 oružnika). Izvestan broj postaja i ljudstva nalazio se u Primorju, van Like, tako da je u Lici bilo oko 32 oružničke postaje.⁴

Ustaške naoružane civilne grupe (ustaška milicija, divlje ustaše) organizovane su po svim hrvatskim selima i mestima širom Like, navodno da štite sela koja niko nije ugrožavao, a, u stvari, da kolju, pale i

^{3>} Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje AVII) kutija 85, fascikla 1, dokumenat 9, K. 85, br. reg. 14-2/1, k. 134, br. reg. 40/3, 26/3.

⁴⁾ AVII, k. 67, br. reg. 3/2, 27/4.

pljačkaju po susjednim srpskim selima. Ove grupe, upućene i u neka srpska sela (ustaški stanovi), uistinu su počinile strašne zločine po ličkim srpskim selima. Računa se da je početkom ustanka u ovakvim grupama, sastavljenim od naoružanih službenika i seljaka, u Lici bilo oko 500 naoružanih ljudi. Pogrom nad srpskim narodom bio je pravi genocid, vršen krajnje drastično i po planu koji su ustaše formulisale još u emigraciji, a razradile u početku svoje vladavine. Taj plan sproveden je na području čitave NDH.⁵

Već u aprilu 1941. ustaše su u Gospiću organizovale sabirni logor za prikupljanje i masovno uništavanje ljudi. Kada je oko 20. avgusta taj logor zatvoren zbog italijanske intervencije i reokupacije, osnovan je logor Jasenovac, u koji je iz Gospića prebačeno nekoliko hiljada zatočenika. Po zlu čuveno Jadovno bilo je glavno stratište sabirnog logora Gospić, uz Stupičinovo na Baškim Oštarijama, Slano na ostrvu Pagu, jamu Šević u Klancu, jamu iznad Bužima, Jarčju jamu kod Alanka, jame kod Janjče i Ličkog Lešća, kao i druge. Osim Ličana u sabirni logor Gospić dovođeni su ljudi iz svih krajeva NDH i masovno uništavani na njegovim stratištima. Broj im se ne zna; u Jadovnu je pobijeno samo u jednoj jami (Sanova jama) 35.000 ljudi, dok je po nekim procenama u Gospić dovedeno i pobijeno oko 90.000 ljudi.

U početku su ustaše u Lici teror usmerili na likvidaciju poznatijih i uticajnijih ljudi: trgovaca, službenika, predstavnika bivšeg režima, popova, prvaka građanskih političkih partija, bogatijih i uticajnijih seljaka. Potom su na red došli komunisti, skojevci i njihovi simpatizeri. Hapšenja, mahom pojedinačna, maskirana su raznim »zakonskim« odredbama i građanskim dužnostima: pozivima za razna saslušanja, predaju oružja, naplate poreza, šumske štete i slično. U junu i julu teror se drastično pojačava - vrši se javno i masovno.

Od 1. do 3. jula 1941. oko 150 ustaša, potpomognutih sa oko 250 domobrana iz 22. pohodne bojne iz Gospića, pod zapovedništvom ustaškog nadporučnika Vjekoslava Maksa Luburića, kepeca $\rightarrow$ rastu a nemanu po zločinu, pobili su u selu Suvaji kod Srba 253 lica, u Ličkim Osredcima i Kruškovači 35 lica a u selu Bubnju kod Doljana 152 lica. Tokom jula u Nebljusima su ubijena 104 lica, u selu Meljinovcu 83. U srezu Donji Lapac do ustanka je ubijeno oko 900 lica, ili 5,5% tadašnjeg stanovništva sreza.⁶ U Gračacu i okolini krajem jula ustaše su ubile oko 500 lica, u Gornjoj Ploči 84, a 12 ih je odvedeno u nepovrat, dok je malo srpsko selo Rasoja (Gnjatovići) kod Lovinca 2. avgusta potpuno zatrto i poklano; ubijeno je 85 lica zatečenih u selu.

U gospićkom kotaru je od 1. do 4. avgusta ubijeno oko 2.000 ljudi (samo u Divoselu, Ornicama i Čitluku oko 750 u Smiljanu 590, u Šrikoj Kuli 421, i tako redom). Po srpskim selima Kosinja ubijeno je: u Kršu

Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača vlade Narodne Republike Hrvatske je u Lici za ceo tok rata (bez palih boraca i pomrlih od tifusa), poimenično evidentirala 13.144 žrtve, od kojih su ustaše usmrtili 10.074, Italijani 1.206, Nemci 1.027 i četnici 834 lica. Samo u vremenu od 10. aprila do 10. avgusta 1941. ustaše su u Lici, po nekim nepotpunim podacima usmrtili oko 4.500 Srba, od toga pre početka ustanka oko 2.000 lica (Historijski arhiv u Karlovcu /dalje HAK/, Zbornik sećanja 17, str. 74).

« Zbornik 14, str. 102-104, 1095-1141.

126 lica, Mlakvi 360, a u ostalim selima i zaselcima još oko 313 lica. U Koreničkom kotaru od aprila do avgusta ubijena su 1.264 lica, od toga samo u maloj opštini Ličko Petrovo Selo 696. U kotarima Udbina, Otočac i Brinje ubijanje je vršeno najpre pojedinačno a potom u manjim ili većim grupama. Tako je za prvih 4-5 meseci postojanja NDH ubijeno oko stotinu ljudi u svakom od ovih kotara, dok je kasnije i ovde bilo masovnih zločina.

Navedeni podaci o zahuktalosti genocida u Lici dovoljno očigledno pokazuju, sumanutu ustašku nameru i bestijalnu rešenost o uništenju Srba u ustaškoj državi, pretočenu u okrutnu zbilju i svakodnevnu praksu. Ustaška samovolja i divljanje, ničim neobuzdani već obilato podsticani, po svojoj drastičnosti i izopačenosti pri izivljavanju na nemoćnim žrtvama nisu imali premca u kolektivnom sećanju srpskog naroda, koji je mnoge turske i druge zulume preživeo i pantio.

Dok su srpska sela prepuštena ustaškoj samovolji čamila u očaju i beznađu iščekujući svakog časa upad ustaša i pokolj, dotle se u hrvatskim selima život odvijao u naglašeno nacionalističkoj, slavljeničkoj klimi. Slavilo se »oslobođenje« od Srba i stvaranje »nezavisne i nacionalne« države nakon punih devet vekova. U takvom euforičnom raspoloženju razumni i čestiti Hrvati, protivnici novog režima, nisu mogli doći do bilo kakvog izražaja. Najviše što su mogli, to su i činili - obaveštavali su svoje poznanike i prijatelja po srpskim selima šta smeraju ustaše i govorili im da ih se klone, da im ne idu u ruke. Oni su osuđivali teror ali se time zločin nije mogao sprečiti. U toj atmosferi nosioci režima su uspeali da nacionalističkom propagandom, oslonjenom na Mačekov poziv Hrvatima da »iskreno saraduju sa novom narodnom vladom«, ostvare punu kontrolu nad hrvatskim selima i da iz njih mobilišu ljude u razne organe, službe i vojne formacije novostvorene države.

Od ustaničke puške do brigada

Savremenicima je teško opisati a pokoljenjima pojmiti svu tragediju i nesreću koja je snašla srpski narod u NDH, pa time i u Lici, tokom juna i jula 1941. godine. Tada je Likom sa svom bezobzirnošću vladao zakon kame, puške, revolvera, toljage i malja u rukama bestijalnih ustaša. Strah i zebnja su se uvukli u svaku poru, sa njima se danonoćno živelo, neizvesnost sutrašnjeg dana je satirala ljude, a beznađe ih dovelo do očaja pa su poneki izlaz tražili u samoubistvu. Ipak, u tom paklu svuda je po selima i zbegovima bilo mladih ljudi čija snaga i ponos nisu priznavali nemoć ni poraz. Oni nisu padali u beznađe niti gubili prisustvo duha, već su oko sebe širili tračak optimizma, maštajući o ustanku i otporu tiraniji. Ustaškom divljanju i teroru, usmerenom na fizičko istrebljenje, jedino moguća alternativa bila je - oružani otpor. O ustanku se sve češće među ljudima razgovaralo; ideja je naglo sazrevala - čekao se samo vođa i organizator. I on se, srećom, brzo i za taj narod spasonosno pojavio u liku Komunističke partije Jugoslavije (KPJ).

⁷ HAK, Zbornik 10, str. 965-989, 1040-1115.

Računa se (pošto tačnih podataka nema), da je uoči aprilskog rata KPJ u Lici imala oko 62 partijske organizacije (ćelije), sa oko 200 - 250 članova ukupno sa Okružnim komitetom Komunističke partije Hrvatske za Liku, formiranim na Prvoj okružnoj konferenciji 18. avgusta 1940.⁸ Neki kotarski komiteti formirani su do početka rata, a neki posle ustanka. Okupacija je partijsku organizaciju Like zatekla nedovoljno organizovanu, brojno skućenu i zatvorenu, politički i ideološki nedovoljno izgrađenu. Upravo nizak političko-ideološki nivo njenih članova, izuzimajući nekolicinu, nije omogućio da Partija uhvati dublji korena u narodu. Kasalo se na repu događaja pa u izgradnji partijske organizacije nije učinjeno ni ono što je objektivno bilo moguće. Ako se uz ove manjkavosti zna da je partijska organizacija Like u aprilskom ratu (zarobljavanja) i u ustaškom pogromu pretrpela ozbiljne gubitke - i to u najboljim kadrovima - onda nije teško pojmiti koliko su njene akcione sposobnosti i mogućnosti bile skromne i ograničene. Ceni se da je od 6. aprila do ustanka Lika izgubila oko 50 članova Partije, među njima izvestan broj članova sreskih i okružnog rukovodstva. Okružni komitet je bio sveden na četiri člana. Nema podataka da se Okružni komitet od formiranja redovno sastajao i delovao. Članovi Partije koji su ostali na terenu, među narodom, prepušteni su sami sebi - povukli su se u duboku ilegalu i čuvali glavu. Njihovo prisustvo se u početku, u toj teškoj situaciji slabo osećalo među narodom. Međutim, članovi KPJ i njihovi simpatizeri, među kojima je bilo radnika, službenika, vojnih lica i drugih koji su se iz raznih krajeva posle kapitulacije povratili u Liku, odigrali su značajnu ulogu u pripremi i podizanju ustanka. Upravo jedna takva grupa povratnika iz okoline Srba sa Dokom Jovanićem na čelu, pripremila je, organizovala i pokrenula ustanak u Srbu, što je označilo početak ustanka ne samo u Lici već i u Hrvatskoj. Grupa je radila u tesnoj vezi sa partijskom organizacijom u Drvaru, bez veza sa partijskom organizacijom Like i njenim Okružnim komitetom.

Grupa je početkom juna u rejonu Srba obrazovala Revolucionarni odbor sastava: Doko Jovanić, Milan Šijan, Dušan i Vojislav Mileusnić. U Odboru su radili, mada formalno nisu bili članovi, Danilo Damjanović i Branko Desnica. Svi članovi Odbora su se osećali komunistima, mada je u njemu bio samo jedan član Partije - Doko Jovanić i jedan kandidat za člana Partije, Milan Šijan; ostali su bili simpatizeri. Odbor je organizovao prikupljanje i evidenciju naoružanja, izdavao vesti sa frontova sa prigodnih komentarama, hrabrio je i okupljao ljude pripremajući ih za borbu. Po selima srbske opštine organizovani su odbori od 3-5 ljudi koji su evidentirali oružje i municiju i ljude spremne za borbu, motreći istovremeno na protivnike otpora i špijune. U nemogućnosti da se u radu osloni na Okružni komitet Like, Odbor se sve čvršće povezivao i oslanjao na partijsku organizaciju Drvara, koja je imala vezu sa višim partijskim rukovodstvom. Na to je uticalo i poznanstvo Doka Jovanića sa komunistima Milutinom i Perom Moraćom, s kojima je do pred rat živio u Žedniku, kod Subotice. Na sastanku Sreskog komiteta KPJ za Bosansko Grahovo 20. jula u selu Kamenici kojem su prisustvovali Đoko Jovanić i Dušan Mileusnić, raspravljano je o organizaciji us-

8) HAK, Zbornik 10, str. 100.

tanka. Dogovoreno je da se u ustanak krene jednovremeno na signal iz Drvara. Na osnovu te odluke Revolucionarni odbor je formirao deset gerilskih odreda: osam u srbskoj a dva u zрманjskoj opštini. Pred ustanak 24. jula Odbor je došao u vezu sa Gojkom Polovinom sekretarom Kotarskog komiteta KPH za Gračac. Bila je to prva veza sa nekim iz rukovodstva ličke partijske organizacije. Međutim, i Polovina je bio usamljen - nije imao nikakvih veza ni sa Okružnim komitetom ni sa svojom partijskom organizacijom u Gračacu. Kada je saznao šta namejavaju, šta su i kako već uradili svestrano ih je podržao i odmah se uključio u rad. Uistinu, temeljitost i lucidnost kojom se prišlo pripremi i organizaciji oružanog ustanka, tog po narod toliko sudbonosnog čina, i danas impresioniraju i izazivaju iskreno divljenje sposobnostima, odgovornosti i odlučnosti u radu tih mladih ljudi.

Ljudi koji su iz donjolapačkog sreza mobilisani pred rat u Jugoslovensku vojsku posle njene kapitulacije doneli su u svoje kuće: 5 puškomitraljeza oko 300 karabina i oko 20 pištolja, a do ustanka još su nabavljena 2 puškomitraljeza i oko 30 pušaka. Od ovog oružja ustaše su do ustanka oduzele oko jedne trećine. Osim toga, po selima je bilo još oko 250 raznih lovačkih pušaka (kubura, štućeva, kremenjača i si.). Ove puške su, istina, bile veoma slabe za borbu, mnoge i neupotrebљive. Više su predstavљale faktor morala i samopouzdanja nego borbenu vrednost.

Koordinirano sa Drvarčanima, ustanak je počeo 27. jula 1941. godine napadom na opštinsko mesto Srb. U borbu je stupilo svih deset gerilskih odreda kojima se priključilo dosta ostalih ljudi, uglavnom bez oružja. Ustanak je izbio kao erupcija narodnog gneva, masovno i silovito u opštini Srb, zahvativši već narednog dana opštine Zрманju, Gračac, Donji Lapac, Bruvno i Mazin, a proširio se i na kotar Udbinu. Sve ove opštine, osim mesta Gračac, oslobođene su u prva četiri dana. U srezu Gračac bilo je ukupno 10 puškomitraljeza i 836 raznih pušaka.¹⁰ Ulaskom ustanika u Donji Lapac 29. jula oslobođeno je prvo sresko mesto u Hrvatskoj. Dan ranije Revolucionarni odbor je preimenovan u Štab gerilskih odreda za Srb i okolinu, a 3. avgusta u Donjem Lapcu je formiran Štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu, na čelu sa komandantom Gojkom Polovinom. Oba štaba su naporedo i ravnopravno delovala do oko 15. avgusta. Tada je prestao sa radom Štab za Srb i okolinu, a njegove funkcije su prešle u Štab za Lapac i okolinu.

Razbuktali ustanak iz rejona Srb - Donji Lapac - Gračac ubrzo je snažno i nezadrživo obuhvatio skoro čitavu Liku, zahvatajući sva srpska sela koja su bez kolebanja kretala u oružanu borbu. Ustanici srpskih sela opštine Lovinac - Ploča, Kik i Raduč - stupili su u borbu sa ustašama 1. avgusta i odbili njihov napad na Gornju Ploču. Istog dana ustanak je zahvatio i sva srpska sela u srezu Gospić; iz sela Vrebac ustaše su proterane 29/30. jula, u Metku napadnute ustaše su pobile pod zaštitu Italijana, a sela Široka Kula, Ostrvica i Barleta digle su se takođe

¹⁰ HAK, Zbornik 14, str. 96-117; Zbornik 17, str. 75-79.

¹⁰ HAK, Zbornik 13/1, str. 276, 281, 316, 372, 378, 386, 445, 448, 459, 462, 631, 649 i 665. Mada su u srezovima Gračac i Donji Lapac ustaše oduzele oko jedne trećine oružja, njega je ipak dosta sačuvano za ustanak. Ostalih šest ličkih srezova jedva da su ukupno imali oko 300 pušaka.

na oružje. U Divoselu su ustaše napadnute 3/4. avgusta ali bezuspešno, da bi 5. avgusta ustaše iz Gospića iskoristile neopreznost ustanika upale u zbegove naroda u Kruškovačama i poklale oko 750 lica. Pošto su u opštini Smiljen od 2 do 6. avgusta ustaše gotovo istrebile srpski živalj (spasio se samo oko 100 lica), masovnijeg ustanka nije bilo. Dok su se srpska sela u opštini Kosinj, srez Perušić pripremala za otpor ustaše su ih preduhitrile, iznenada upale u sela i izvršile masakr, što je donekle odložilo početak oružane borbe.

Sela udbinskog kotara krenula su u ustanak 28. jula, čim je u njih stigao glasnik iz Srba sa radosnom vešću. Računa se da su ustanici u ovom srezu raspolagali sa oko 50 vojničkih i oko 100 lovačkih pušaka i jednim puškomitraljezom.¹¹ Pošto u ovim selima nije bilo nikakve pripreme za ustanak (kao uostalom i u većini ličkih sela), prve akcije su počele spontano i improvizovano. Ustanici iz sela Visuća su 28/29. jula na Kuku pokidali telefonsko-telegrafske žice, a Jošanci su razoružali ustaške lugare i 1. avgusta pružili otpor ustašama. Ustanici iz sela Srednje Gore i Kujaka su 31. jula pokidali veze u Tušicama, a sutradan tu postavili zasedu i sačekali autobus sa 10 ustaša, napali ih i trojicu ubili a nekoliko ranili. Bila je to prva uspela akcija na ustaše u Krbavi, koja je neposredno imala ogroman moralni i mobilizatorski uticaj.¹² Tih prvih dana avgusta 1941. za rukovođenje oružanom borbom u udbinskom srezu formiran je Štab udbinskog sektora, nazivan i Štab gerilskih odreda za Krbavu i okolinu. U koreničkom srezu prva ustanička akcija izvedena je 3. avgusta napadom na ustaše u Biniću. Tih dana je u Krbavici obrazovan Štab gerilskih odreda za Korenicu i okolinu. U kotaru Otočac prva ustanička akcija izvedena je na predstavnike ustaške vlasti u Škarama 19. avgusta, a u srezu Brinje 21. avgusta u selu Prokike; druga, znatno krupnija, odigrala se 26. avgusta u selu Žuta Lokva.

Oružani ustanak koji je jednovremeno izbio na području Drvara, Bosanskog Grahova, Srba, Gračaca i Knina ozbiljno je zabrinuo italijanske okupatore i ustašku NDH, koja je brzo intervenisala i pokušala da ga u ovom žarištu uguši vojnom silom i spreči njegovo dalje širenje. Da bi ugušili ustanak u južnoj Lici, ustaško rukovodstvo NDH je 1. avgusta u Gračacu, od dovedenih jedinica sa raznih strana, obrazovao Lički zdruk, pod zapovedništvom generala Mihaila Lukića, jačine oko 1.500 vojnika (domobrana, konjanika, ustaša). Nakon povremenih borbi sa ustanicima oko Gračaca ovaj zdruk, čija je glavnina bila grupisana u Gračacu (Gračački zdruk) a manjim delom u Lovincu (Lovnički zdruk), 18. avgusta je otpočeo nastupanje iz Gračaca preko Bruvna i Mazina prema Gornjem Lapcu i Kulen-Vakufu. Tamo je trebalo da se spoji sa brojnom od oko 400 vojnika bojnika (majora) Blagomira Vebera, dok je prethodnog dana manjim snagama krenuo iz Lovinca prema Ploči i Ondiću. Oko 13 časova 19. avgusta glavnina zdruka izbila je u Gornji Lapac, odakle je u Kulen-Vakuf upućen prednji odred od oko 350 vojnika radi spajanja sa snagama bojnika Vebera. Kada je oko 15,30 časova ovaj odred ušao u Pištalsku dragu na njega se gotovo istovremeno sručila jaka vat-

11) Ilija Tepavac, *Udbinski kotar 1938-1943*, Radnički univerzitet »Stevan Doronjski«, Apatin 1984.

12) HAK, Zbornik 10, str. 326-337.

ra ustanika s čela i s bokova. Otpor je bio slab. Nastala je panika, odred se trenutno raspršio po grmovima, vojnici su se izmešali sa ustanicima i masovno se predavali. Borba je bila kratka - desetak minuta, ali je hvatanje i skupljanje raspršenih vojnika trajalo do noći, pa čak i do jutra. Što zarobljenih, ubijenih i ranjenih - Lički zdруг je izgubio 212 vojnika (6 oficira, 17 podoficira i 189 vojnika). Od oružja je zaplenjeno: 191 puška, 11 puškomitraljeza, 7 mitraljeza i oko 40.000 metaka. Zaplenjeno je 19 tovarnih i 10 jahaćih konja. Već sutradan, 20. avgusta, Lički zdруг je povraćen u Gračac gde je ubrzo rasformiran, tako da je 1. septembra prestao da postoji.¹³ Neuspeh i poraz Ličkog zdругa u Pištalskoj dragi radosno su odjeknuli Likom i Bosanskom krajinom. Bila je to najveća pobjeda ustaničkog oružja tokom 1941. u Hrvatskoj. Osim što je zaplenjeno dragoceno oružje, a naročito municija, pobjeda je snažno podstakla i ojačala samopouzdanje, podigla i učvrstila moral među ustanicima i u narodu.

U prvih mesec i po dana ustanak je buktao Likom bez jedinstvenog vojnog i političkog rukovodstva. Mada je ozbiljno podbacio u pripremanju i pokretanju ustanka, Okružni komitet KPH za Liku nije umeo i nije uspeo da obezbedi jedinstveno političko rukovođenje ustankom kada se on već u Lici rasplamsao. Uistinu, stvarni i neposredni uticaj na događaje Okružni komitet je počeo ispoljavati tek u septembru, posle sastanka u Donjem Lapcu (11. septembra 1941). Na ovom sastanku, kome je prisustvovao Vlado Popović, delegat CK KPJ pri CK KPH i sekretar operativnog rukovodstva CK KPH, kroz analizu i oštru kritiku utvrđeno je, pored ostalog, da: »Partijsko rukovodstvo za Liku nije odgovorilo svojim zadaćama«, da partijska organizacija »nije bila u stanju da bude pravi rukovodilac ustankom, već se u većini slučajeva jašilo na repu događaja«. Zbog toga je na osnovu prethodnog dogovora sa Markom Oreškovićem, članom CK KPJ, nekim španskim borcima i članovima OK u Krbavici, na ovom sastanku smenjen dotadašnji sekretar OK Jakov Blažević, a izabran Rade Žigić (povratnik iz Beograda) koji je na prethodnom sastanku u Krbavici kooptiran za člana OK Okružni komitet, sa Žigićem na čelu, pokazao se dostao veoma složenoj političkoj situaciji: ispoljio je ne samo veliku borbenost i aktivnost nego i primernu mudrost i spretnost u političkim okršajima sa četništvom, a za dalji razmah oružane borbe. Pošto su ustanak nosile srpske mase (učešće Hrvata se svodilo na pojedince) pojava četništva u južnoj Lici pod okriljem italijanskih garnizona izazvala je ozbiljna kolebanja u ustaničkim redovima i zapretila skretanjem ustanka u nacionalističkom pravcu. Ipak, diferencijaciju do koje je došlo u ustaničkim redovima - »za« i »protiv« borbe protiv italijanskih okupatora kao i rušenja stare i stvaranja nove revolucionarne vlasti - partijska organizacija Like sa OK na čelu briljantno je vodila i dobila. Četništvo je ostalo na marginama zbivanja, a malo posustali ustanak se razbuktao u snažan narodnooslobodilački rat.

Tokom avgusta i septembra 1941. u Lici je postojalo više komandnih instanci, uglavnom kotarskog značaja i domena. Najveći prostor je zahvatao i najveći značaj imao Štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu, koji se prozvaao za Štab gerilskih odreda za Liku i koji je imao

¹³ Zb. V-1, d. 138; AVII, NDH, k. 67, br. reg. 3/3, 5/2, 6/2, 7/2, 8/2.

daleko najjače oružane snage pod svojom komandom. Pored objedinjavanja ustaničkih jedinica u okviru opština i srezova, razvoj ustanka nametnuo je potrebu stvaranja jednog štaba za čitavu Liku. Kada je sredinom avgusta na insistiranje Marka Oreškovića formirana Drvarska brigada (sa štabom u Drvaru), u čiji sastav su ulazile sve ustaničke snage sa dela Bosanske krajine i čitave Like, u Donjem Lapcu imenovan je 23. avgusta Štab bataljona gerilskih odreda za Liku, koji je trebalo da bude prva jedinstvena komanda ustaničkih snaga u Lici. Međutim, on to nikada nije uspeo da postane, već je ostao ograničen na donjolački i gračački srez. Novi pokušaj stvaranja jedinstvenog vojnog rukovodstva za Liku učinjen je na savetovanju vojnih delegata iz čitave Like održanom 21. septembra na Kamenskom (na Plješevici), na osnovu odluke pomenutog sastanka OK KPH za Liku u Donjem Lapcu. Savetovanjem je rukovodio Marko Orešković. Ono je prihvatilo političke ocene Okružnog komiteta i donelo rezoluciju o borbi protiv okupatora i o reorganizaciji ličkih ustaničkih jedinica i komandovanja. Na savetovanju je doneta odluka da se obrazuje štab za Liku i Kordun, ali on nije mogao da stupi u dejstvo. Tako je pitanje jedinstvene vojne komande i dalje ostalo otvoreno i vrlo aktuelno, s obzirom na to da su već bila prošla dva meseca od početka ustanka. Pošto je ubrzo upoznat sa odlukama donetim na poznatom vojno-političkom savetovanju u Glavnom štabu NOP odreda Jugoslavije, održanom 26. septembra u Stolicama, OK KPH za Liku održao je 10. oktobra u Srednjoj Gori sastanak i odlučio da se umesto bataljona gerilskih odreda formira grupa NOP odreda za Liku, čiji će štab, kao jedinstvena vojna komanda oblasti, zajedno sa OK u duhu stoličkih odluka sprovesti reorganizaciju ustaničkih jedinica i dalje rukovoditi njihovim dejstvima.

Neposredno posle savetovanja na Kamenskom, po zadatku OK KPH za Liku formirana je prva vojnički ustrojena pokretna jedinica pod nazivom Leteći odred (nazivan je i Jurišni odred, odred »Čapajev«, a narod ga je jednostavno nazivao Đokin odred), jačine 54 borca, čiji je komandir bio Doko Jovanić a politički komesar Milan Šijan. Po istom načelu ubrzo je od odreda »Kik« stvoren partizanski odred »Ognjen Priča«, koji se ubrzo razvio u bataljon »Ognjen Priča« od 450 boraca. Od Letećeg odreda je krajem novembra na Kamenskom formiran bataljon »Marko Orešković« sastava 115 boraca. Ovaj bataljon je u decembru dobio Dalmatinsku četu od 114 boraca - Hrvata pristiglih iz Dalmacije, pa je bataljon narastao na 228 boraca, naoružanih sa 7 puškomitraljeza, 163 puške i 3 pištolja. Bataljon »Marko Orešković« činio je prvu kvalitetno novu partizansku udarnu jedinicu Štaba Grupe NOP odreda za Liku, ne samo u Lici već i u Hrvatskoj. Kako se na području Donjeg Lapca nalazio najveći broj u borbama prekaljenih boraca i naoružanja, u novembru je oformljen Lapački bataljon od tri čete, sa ukupno 390 boraca. Nešto ranije, u gospićkom kotaru formiran je 1. lički partizanski odred »Velebit« od četiri bataljona (400 pušaka, 9 puškomitraljeza). Krajem 1941. i početkom 1942. godine na području sreza Gračac razvijao se bataljon »Gavrilo Princip«, u otočkom srezu bataljon »Božidar Adžija«, u udbinskom bataljon »Krbava«.

U brinjskom srezu događaji su imali unekoliko drugačiji tok. Desilo se da Kotarski komitet KPH za Brinje, navodno zbog nailaska oštrem zime, raspusti partizanski logor, borce pošalje kućama, oružje zakopa i borce obaveže da se u slučaju potrebe tu ponovo prikupe. Kada je za to doznao, Okružni komitet KPH za Liku je intervenisao i ponovo okupio borce pa je od njih krajem 1941. formirao četnu, koja je odlukom CK KPH i Glavnog štaba Hrvatske početkom 1942. ušla u sastav primorsko-goranskih partizanskih jedinica. Ubrzo je četa prerasla u bataljon »Ljubica Gerovac«. Ovaj bataljon i sve kasnije formirane jedinice u srezu Brinje, na osnovu pomenute odluke, ulazile su u sastav Primorsko-goranskog odreda, kasnije 13. divizije, tako da su ove ličke jedinice trajno ispale iz ličkih formacija.

U Lici je do kraja 1941. godine formirano devet partizanskih bataljona koji su početkom naredne godine brojali ukupno oko 1.000 boraca i bili osposobljeni za krupnija borbena dejstva. To su i dokazali u tromesečnim borbama sa Italijanima za oslobođenje Korenice, Donjeg Lapca i Srba. No, bilo je i teškoća. Komandant Grupe NOP odreda za Liku obavestio je 3. decembra Glavni štab Hrvatske da se izvan organizacijom obuhvaćenih jedinica pod njegovom komandom u seoskim četama nalazi još 1.200 pušaka i desetak automatskih oružja. Naprežući sve sile da se suzbije četništvo, Okružni komitet je ulagao napore da i te ljude i jedinice privede NOP-u i pridobije ih za borbu protiv okupatora, što je bilo ključno političko pitanje diferencijacije. Neke seoske čete uz prugu u kotaru Gračac zaista su se pokazale nepouzdanе - prišle su četnicima, dok je većina odlučno stupila u borbu protiv Italijana oko Korenice, Donjeg Lapca i Srba.¹⁴ Mada je pojava četništva u srezu Gračac bila donekle izraženija nego u ostalim ličkim srezovima, ona nikada nije postala dominantna; Gračac je bio i ostao tokom rata pouzdan bastion NOP-a. Sa njegovog područja je samo do polovine 1943. formirano pet partizanskih bataljona.¹⁵

Oštra politička diferencijacija među srpskim ustaničkim masama u Lici kad je u pitanju borba protiv okupatora - upravo je prelomljena i odlučena u korist partizana otpočinjanjem borbe protiv Italijana oko Korenice, 29. decembra 1941. godine. Ovaj napad na Italijane pretvorio se u teške i krvave tromesečne borbe između Grupe partizanskih odreda za Liku i italijanske divizije»Re«. Ceni se da je u tom okršaju Štab Grupe raspolagao u šest bataljona i tri čete sa oko 1074 puške, 33 puškomitraljeza, 3 mitraljeza i 1 haubicom bez nišanskih sprava. U borbama tokom januara 1942. na prilazima Korenici (Pogledalo, Homoljački klanac, Ljubovo, Gornja Ploča) i u Donjem Lapcu od okupatora je zaplenjeno preko 590 pušaka, 46 puškomitraljeza, 23 mitraljeza, 4 brdska topa, 2 mala tenka i 3 minobacača. To je omogućilo da se postojeći bataljoni kompletiraju oružjem, da brojno ojačaju i organizacijski učvrste. U teškim borbama pod najsurovijim uslovima (čiča zima, dubok sneg), partizanski bataljoni su se čeličili, sticali iskustva, organizacijski jačali i vojnički potpuno stasali.

14) HAK, Zbornik 17, str. 79-84; Zb. II-2, str. 53-58; Zb. V-1, d. 105; Zb. V-2, d. 59, 76; V-3, d. 3.

15) HAK, Zbornik 3, str. 692-693.

Nakon teških tromesečnih borbi italijanski garnizon u Korenici je prve dekade aprila 1942. jakim ustaničkim snagama deblokiran i povučen pa je Korenica oslobođena. Istovremeno povučen je i italijanski garnizon iz Udbine, gde je zadržana samo ustaško-domobranska posada. U to vreme oružane snage Grupe partizanskih odreda za Liku tako su snažno ojačale da su postale dominantan faktor u Lici, prisilivši protivnika na defanzivu i pasivnost u čuvanju stečenih pozicija. Početkom maja 1942. snage Ličke grupe su izgledale ovako: 1. lički odred od tri bataljona imao je 494 borca naoružanih sa 474 puške, 15 puškomitraljeza i 2 mitraljeza; 2. lički odred u dva bataljona (1. juna je formiran i 3. bataljon) imao je 918 boraca, 765 pušaka, 35 puškomitraljeza i 8 mitraljeza; 3. lički odred u tri bataljona (uskoro je dobio i novi bataljon) imao je 714 boraca, 637 pušaka, 23 puškomitraljeza i 6 mitraljeza. Otočki bataljon »Božidar Adžija«, neposredno pod komandom Štaba Grupe, imao je 240 boraca, 254 puške, 6 puškomitraljeza i 1 mitraljez. Osim Otočkog bataljona bila je tu i omladinska četa i još neke manje jedinice oko Štaba Grupe. Ukupno je Lička grupa imala: 2.408 boraca, 2.201 pušku, 80 puškomitraljeza, 18 mitraljeza, 3 ispravna brdska topa, 2 tenka i 1 protivtenkovski mitraljez. Od snaga 2. odreda, uglavnom iz bataljona »Ognjen Priča«, formiran je 9. maja 1942, u selu Oraovcu, Udarni bataljon Ličke grupe. Sredinom 1942. godine Lička grupa je imala dvanaest dobro organizovanih i naoružanih bataljona sa preko 2.500 boraca u stroju. Očigledno, Lika je u susret prvoj godišnjici ustanka išla sa snagama od dvanaest partizanskih bataljona, što je bilo dovoljno da već tada formira diviziju.¹⁶

Prema izveštaju političkog komesara Štaba Grupe NOP odreda za Liku Glavnom štabu Hrvatske od 17. aprila 1942, u ličkim partizanskim jedinicama bilo je ukupno 220 Hrvata, od kojih 70 Ličana, a ostalo su bili Dalmatinci (tokom leta povučeni iz Like). Dakle, većinu boraca svrstanih i organizovanih u partizanske odrede u Lici činili su Srbi, seljaci. Veći deo srpskog stanovništva bio je politički okupljen u organizacijama narodnooslobodilačke borbe, oko svoje oslobodilačke narodne partizanske vojske i narodnooslobodilačkih odbora uspostavljenih u svim srpskim selima, oslobođenim opštinama i kotarima. Oslobođene teritorije Like, Korduna, Banije i Gorskog kotara »uglavnom su se poklapale, sa područjem naseljenim po srpskom elementu, uz neke vrlo male iznimke« - izveštavao je Glavni štab Hrvatske Vrhovni štab Jugoslavije.¹⁷

U proleće 1942. godine u Lici su bila samo dva međusobno oštro protivpoložena pola, sredine nije bilo. U toku leta činjeni su veliki napori i prodori partizanskih jedinica u zapadnu Liku, uglavnom nastanju u hrvatskim živiljem (i, prema tome, pod kontrolom organa NDH), da bi mu se omogućio masovniji prilaz NOB-i. Ali, to nije davalo rezultata. Nikakva propaganda nije uspevala, masovnijeg odziva nije bilo čak ni posle kapitulacije Italije kao u nekim drugim hrvatskim krajevima. Ustaška propaganda praćena masovnim zločinom, reakcionarni uticaj HSS-a i katoličkog klera u Lici, kao i teška hipoteka nagomilanih po-

16) Zb. V-4, str. 152-153; Zb. V-5, str. 306-307.

17) HAK, Zbornik 17, str. 140.

dela i podozrenja kroz prošlost, napravili su tako duboke jazove da se nisu dali premostiti sve do kraja rata.

Iako navedeni podaci o stanju i snazi partizanskih formacija u Lici svedoče o tome koliko je opštenarodni ustanak već bio prerastao u višu fazu, u narodnooslobodilački rat, evo još nekih podataka koji dokazuju dubinu, snagu i zamah oružane borbe. U prvim mesecima ustanka (avgust-septembar) u Lici je formirano 59 gerilskih odreda, 10 samostalnih četa, 18 samostalnih vodova, 3 ustanička odreda i 2 ustanička logora, od kojih su se kasnije razvili bataljoni, brigade i 6. divizija. Krajem 1941. partijska organizacija Like, sređena i ojačana, brojala je 252 člana i kandidata KP, od kojih 14 žena, da bi u maju 1942. imala 340 članova. Okružni komitet SKOJ-a formiran oktobra 1941. obuhvatao je 80 aktiva, 11 opštinskih i 7 sreskih komiteta sa oko 400 skojevaca. Savez mlade generacije stvoren 1942. obuhvatao je 7.287 članova omladinaca i 10.435 pionira, dok je skojevska organizacija u to vreme porasla na 925 članova. Pred kraj 1941. formiran je Okružni odbor AFŽ-a, koji je u septembru 1942. obuhvatao 203 odbora AFŽ-a, od kojih je 23 na neoslobođenom području, a ukupno je bilo 155 mesnih, 19 opštinskih i 6 sreskih odbora AFŽ-a sa 1.399 organizovanih žena. Mreža organa nove narodne vlasti stabilno se i brzo razvijala, pa je već polovinom 1942. pored okružnog postojalo 8 sreskih, 36 opštinskih, 254 mesna, 14 polulegalnih i 4 ilegalna narodnooslobodilačka odbora.¹⁸

Pošto su partizanski odredi kao tipično teritorijalne jedinice u načelu pokrivali i branili određenu teritoriju, to su njihovi bataljoni po potrebi dobijali ulogu manevarskih jedinica. Naime, kada je trebalo grupisati jače snage za upad u neoslobođena područja (kao: severnu Dalmaciju, zapadnu Liku, Gacku dolinu), uzimani su iz pojedinih odreda određeni bataljoni i bili grupisani u privremenu formaciju, pa čim bi izvršili zadatak vraćali su se u svoj odred. Ubrzo je usledio prelaz na viši stepen vojne organizacije - brigade, tako da su ti partizanski odredi postepeno do kraja septembra gašeni. Po odluci Glavnog štaba Hrvatske od početka jula do septembra 1942. stvorene su tri ličke brigade.

Prva lička udarna brigada formirana je u prvoj polovini jula kao 1. partizanska narodnooslobodilačka udarna brigada Hrvatske (tako se službeno zvala do maja 1943.) od po dva lička, jednog kordunaškog i jednog banijskog bataljona, ukupne jačine oko 1.000 boraca. U brigadu su ušli udarni bataljoni Ličke grupe odreda »Marko Orešković« (jačine 300 boraca) i »Pekiša Vuksan« (jačine oko 250 boraca) kao njen 1. i 2. bataljon, zatim 2. bataljon 1. kordunaškog partizanskog odreda sa oko 320 boraca kao njen 3. bataljon i Udarni bataljon Banijskog partizanskog odreda sa oko 200 boraca, kao njen 4. bataljon. Njeni bataljoni, kao i ostali lički bataljoni, imali su po tri čete i mitraljeski vod, a brigada je imala i top 76 mm. Štab brigade su činili: Stevan Opsenica, komandant, Uroš Krunic, politički komesar, zamenik komandanta Milutin Karaš, zamenik političkog komesara Milan Uzelac Brico i operativni oficir Jovo Lončar. U ovakvom sastavu brigada je dejstvovala do početka decembra 1942, kada su pri njenom povratku u Liku sa Banije (od Dvora na Uni) iz sastava izašli kordunaški i banijski bataljon, a u njen sa-

¹⁸> HAKTzbornik 17, str. 80-87.

stav u rejonu Slunja ušli bataljoni tada rasformiranog 4. ličkog partizanskog odreda: otočki bataljon »Božidar Adžija« kao njen 3. bataljon i kosinji bataljon »Matija Gubec« kao njen 4. bataljon, čime je i ona postala lička brigada.¹⁹

Druga lička udarna brigada je takođe formirana kao 2. partizanska narodnooslobodilačka udarna brigada Hrvatske, ali samo od ličkih bataljona, u prvoj polovini avgusta 1942: od bataljona »Stojan Matić« iz 3. ličkog odreda koji je postao njen 1. bataljon, bataljona »Ognjen Priča« iz 2. ličkog odreda kao 2. bataljona, bataljona »Mićo Radaković« iz 2. ličkog odreda kao 3. bataljona i Uarnog bataljona Ličke grupe kao njegovog 4. bataljona. Jačina brigade iznosila je oko 1.200 boraca. Štab brigade su činili: Milan Mićun Šakić, komandant, Petar Babić, v.d. političkog komesara, Lazar Radaković, zamenik komandanta, Bogdan Vujović, zamenik političkog komesara i Đurađ Pokrajac, operativni oficir.²⁰

Treća lička brigada formirana je kao 9. partizanska brigada Hrvatske i to ime je nosila sve do 20. maja 1943, kada je preimenovana u 3. brigadu 6. divizije. Borci i narod Like su je uvek, od formiranja, zvali 3. lička brigada. Formirana je sredinom septembra 1942. od bataljona »Velebit« iz 1. ličkog odreda kao 1. bataljona, bataljona »Bićo Kesić« iz 3. ličkog odreda kao 2. bataljona, bataljona »Mirko Štulić« iz 1. ličkog odreda kao 3. bataljona i bataljona »Krbava« iz 2. ličkog odreda kao 4. bataljona. Brigada je tada imala oko 900 boraca. Štab brigade se sastojao: Milan Kuprešanin, komandant, Milan Basta, politički komesar, Momčilo Novković, zamenik komandanta, Josip Hadelan, zamenik političkog komesara i Rade Bubalo, operativni oficir.²¹

Formiranjem brigada nestali su 1, 2. i 3. lički partizanski odred. U septembru je formiran 4. lički partizanski odred (krajem oktobra imao je 421 borca) sastava: otočki bataljon »Božidar Adžija« i kosinjski bataljon »Matija Gubec«. Tada je rasformiran i Štab Grupe partizanskih odreda za Liku, a 1. oktobra je formirana Komanda ličkog područja sa svim vojnim teritorijalnim pozadinskim kompetencijama. Pod Komandu ličkog područja ušao je 2. bataljon 3. ličkog odreda i još neke čete i vodovi ostalih partizanskih odreda koji su preostali posle formiranja brigada. Od ovih jedinica formiran je 25. oktobra Lički partizanski odred (u dokumentima se naziva i 1-vi ili 3-ći kako se vodio u GŠH, odnosno u 1. korpusu Hrvatske kojima je bio potčinjen). Sredinom novembra, neposredno pred formiranje 6. divizije, Lika je imala: Lički partizanski odred - 883 borca, 1. brigadu - 1.281 borac, 2. brigadu - 1.071 borac, 3. brigadu - 1.198 boraca, 4. lički partizanski odred - 354 borca i Tenkovski vod - 8 boraca, ukupno 4.795 boraca (ovde su i dva bataljona izvan Like u 1. brigadi).²² Ali, ovde nisu uračunati lički bataljoni iz brinjskog kotara, koji su po već pomenutoj odluci GŠH ulazili u primorsko-goranske jedinice, ni bataljon (»Branko Vladušić«), i neke druge jedinice iz gračačkog kotara, koji su ušli u sastav dalmatinskih partizanskih jedinica.

¹⁹ Opširnije videti: Jovo Popović, *Prva lička proleterska NOV brigada*, VINC, Beograd, 1988.

²⁰ Opširnije videti: Đorđe J. Orlović, *Druga lička proleterska brigada*, VIZ, Beograd, 1983.

²¹ Opširnije videti: Milan Sijan, *Treća lička brigada*, VIZ, Beograd 1970.

²² Zb. V-9, d.64.

Formiranje divizije i borbe oko Dvora na Uni

Kad su dve ličke partizanske brigade, nešto posle 10. oktobra, iz okoline Korenice krenule svaka svojim pravcem, po odvojnim maršrutama, radi širenja NOB-e u njima dotle nepoznate krajeve - 1. brigada prema Glini na Baniju, a 2. brigada prema Tušilovićima na Kordunu - jedva da se moglo i pretpostaviti da će ih sled ratnih zbivanja ubaciti u samu maticu najvažnijih bojeva i operacija na jugoslovenskom ratištu u jesen 1942. godine. U ta dva meseca one su, pre bihačke operacije, vodile teške i odlučne bojeve (u Poloju, Tušiloviću, Glini, Rakovici), u kojima je 2. brigada postigla izvanredne uspehe u Poloju i Tušiloviću. U sklopu bihačke operacije ova brigada je odigrala jednu od najvažnijih uloga uništivši ustaški garnizon u Ličkom Petrovom Selu. Za svega 17 dana (od 17. oktobra do 3. novembra) 2. brigada je zarobila 540, ubila 230 i ranila 80 neprijateljskih vojnika. Zaplenila je 5 topova, 1 tenk, 12 mitraljeza, 23 puškomitraljeza, 555 pušaka, oko 350.000 metaka, nekoliko minobacača, 7 kamiona, mnogo konja i druge ratne opreme. Uistinu, sve se to odigralo u stilu: *veni, vidi, vici* (dodoh, videh, pobedih). Nakon zauzimanja Ličkog Petrovog Sela bespoštedno gonjenje 1. brigade prisililo je ustaše da gotovo bez otpora napuštaju sva uporišta i bezglatvo beže prema Slunju. Ličke brigade su u sadejstvu sa kordunaškim i banijskim brigadama u višednevnim ostrim borbama razbile jake neprijateljske snage u Slunju i oslobodile ovo mesto sa celom okolinom, krunisavši time dotadašnje gigantske napore i žrtve ustaničkog naroda Like u razvoju NOB-e i njegovih oružanih snaga.

Pošto su noću 14/15. novembra okončale sedmodnevne borbe oko Slunja, 1. i 2. lička brigada su dobile nešto preko potrebnog odmora: 1. brigada u rejonu Veljuna a 2. brigada u rejonu Cetin-grad - Velika Kladuša. U ovim rejonima one su se sređivale i odmarale posle napornih marševa i bojeva, razvijajući intenzivan partijsko-politički rad u jedinicama i na terenu među narodom. U to vreme 3. lička brigada, po zadacima dobijenim od Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije, nalazila se veoma daleko od njih - u rejonu Bosanskog Grahova. U ovom rasporedu, na borbenim zadacima podaleko od Like, ličke brigade je zatekla odluka o formiranju 6. ličke divizije. Dakle, sticajem ratnih okolnosti, Lička divizija je stvorena od ličkih brigada van Like. Službeno je 6. divizija NOV formirana 22. novembra 1942. godine na osnovu odluke Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije Naredbom 95 Vrhovnog komandanta NOV i PO Josipa Broza Tita.²³ U sastav divizije su ušle: 1. lička brigada sa oko 1.279 boraca po spisku, odnosno 1.082 borca u stroju, 827 pušaka, 7 mitraljeza, 43 puškomitraljeza i 2 laka minobacača; 2. lička brigada sa 1.071 borcem u stroju, 969 pušaka, 12 mitraljeza, 56 puškomitraljeza i 5 lakih minobacača; 3. lička brigada sa 1.201 borcem po spisku i 1.076 boraca u stroju, 936 pušaka, 6 puškomitraljeza, 20 puškomitraljeza i 3 laka minobacača. Diviziju je uglavnom činila srpska seljačka omladina i tu osobinu je zadržala do kraja rata. Uistinu, divizija je oformljena i Štab divizije je, mada još u nepotpunom sastavu, funkcionisao nekoliko dana pre na-

23) Zb. II, str. 200.

redbe Vrhovnog štaba. To se jasno vidi iz marševske zapovesti Štaba divizije (istina nedatirano), izdate najkasnije 20. novembra, po kojoj su 1. i 2. brigade krenule maršem prema Dvoru na Uni, ujutro 21. novembra 1942. godine. Za komandanta divizije postavljen je Srećko Manola, dotadašnji komandant 1. operativne zone Hrvatske, a za političkog komesara Rade Žigić, trenutno na raspolaganju u GŠH i donedavno politički komesar Štaba Grupe partizanskih odreda za Liku. Ostala rukovodeća mesta u Štabu divizije popunjena su tokom decembra, po povratku u Liku. Istovremeno je formiran i 1. korpus narodnooslobodilačke vojske Hrvatske u koji su ušle: 6. lička, 7. banijska i 8. kordunska divizija, koje su formirane pomenutom naredbom. Za komandanta korpusa postavljen je Ivan Gošnjak, dotadašnji zamenik komandanta GŠH, dok je Vjekoslav Holjevac postao politički komesar korpusa.

Odluka o stvaranju divizija i korpusa, nakon brižljivih priprema u Vrhovnom štabu, nije doneta slučajno pri završetku uspešno izvedene bihačke operacije, kojom su krunisani blistavi uspesi snaga NOR-a u 1942. na prostoru Hrvatske i Bosne. Bio je to krupan napredak i novi kvalitet u razvoju i organizacionom ustrojstvu oružanih snaga NOR-a i na području Hrvatske.- Formiranje divizije usledilo je kada su za to sazreli potrebni uslovi, a pre svega kad su na području Like stvorene jake partizanske snage - brigade, sa bogatim ratnim iskustvom i čvrstom podrškom naroda, od kojih je bilo moguće obrazovati diviziju, kao višu taktičko-operativnu jedinicu, sposobnu za izvršavanje složenijih manevara. Ona je izrasla iz oružane borbe naroda Like i njenih partizanskih jedinica koje su se počele stvarati sa prvom ustaničkom puškom. Njeno stvaranje predstavlja dalju realizaciju strategijskog plana CK KPJ i VŠ NOV i POJ, po kome je kroz oružanu borbu trebalo stvoriti oružanu silu prelazeći postepeno od nižih ka višim oblicima vojne organizacije, kako bi se mogla realizovati strategijska zamisao o konačnom oslobođenju zemlje kroz narodnooslobodilački rat. Razume se, realizaciju zatečenih operativnih planova i zamisli Vrhovnog štaba, odnosno Glavnog štaba Hrvatske, u daljem razvijanju ofanzive preuzeli su štabovi korpusa i divizija.

U toj situaciji i ličke brigade su po oslobođenju Slunja, sada u sastavu 6. ličke divizije, nastavile nastupanje prema Dvoru na Uni po zamisli i zadatku GŠH. Ona je imala zadatak da u sadejstvu sa 7. banijskom divizijom, pod komandom i u sastavu 1. korpusa Hrvatske, zauzme Dvor na Uni sa mestima do Kostajnice. Cilj je bio da se, u koordinaciji i sadejstvu sa krajiškim brigadama, uništenjem neprijateljevih garnizona oko ušća Une i Sane čvrsto spoje i povežu prostrane slobodne teritorije sa obe strane reke Une, i presecanjem za neprijatelja važnih komunikacija u Pounju zada neprijatelju još jedan težak udarac i zadrži puna operativna inicijativa u rukama. U osnovi, po operativnoj zamisli i kontinuitetu dejstava bila je to završna etapa bihačke operacije.

Ujutro 21. novembra 1942. godine 6. lička divizija je sa 1. brigadom iz rejona Veljuna i 2. brigadom iz rejona Velike Kladaše krenula na svoj prvi borbeni zadatak - k Dvoru na Uni, pravcem: Veljun, odnosno Velika Kladaša - Vrnograč - Žirovac - Donja i Gornja Stupnica, odnosno selo Rujevac. Druga brigada je iz Velike Kladaše krenula u 10 časova

i na prvi korak, 21/22. novembra, stigla u Vrnograč, dok se drugi konak poklopio sa marševskim ciljem - u rejonu Stupnice, gde je morala stići tokom 22. novembra. Prva brigada je u 8. časova krenula iz Veljuna i na prvi konak stigla u Veliku Kladušu, odakle je ujutro produžila maršrutom 2. brigade. Naredno konačište 1. brigada je imala u rejonu sela: Žirovac-Komora-Gvozdensko, ali je trebala nastojati da dostigne krajnji cilj marša - selo Rujevac, gde se smestio Štab divizije.

Nekoliko dana odmora, koji su brigade posle zauzimanja Slunja nazjad dobile, dobro im je došlo. Dostigavši marševski cilj brigade su se razmestile po banijskim selima i zaseocima gde su bile okružene svestranom pažnjom i dočekane sa puno ljubavi. Narod Banije primao je Ličane u svoje domove kao dobrodošle prijatelje i drage goste, pružajući im toplinu svog doma i iznoseći pred njih ono najbolje što su imali.

Marš u Baniju organizovan je skladno i precizno po svim pravilima uobičajenim za marš krupnijih vojnih jedinica. U marševskoj zapovesti Štaba divizije nalaze se i ovakve odredbe: »Kretati se cestom. U koloni po tri. Obezbediti nekoliko kola za voženje iznemoglih drugova. Svakih 50 minuta marša davati predah od po 10 minuta najviše. Dežurni oficir brigade neka kontroliše marševski poredak i daje zastanke. Bočno isturiti jake patrole, naročito na deonicama cesta gde se u blizini nalaze šume i grmovi. Dolaskom u Vrnograč potrebno je pozvati stanovništvo na predaju oružja, a u tu svrhu osloniti se na političke radnike koji već deluju u Vrnograču. Naročito upozoriti drugove da se korektno ponašaju, da ne zalaze u muslimanske kuće, da ni gestom ni rečju ne vređaju muslimanske žene«. I ovakve odredbe u zapovesti su, dabome, bile nužne, s obzirom na to da je ličkim borcima to bio prvi boravak po muslimanskim selima.

U toku 23. novembra glavnina 6. ličke divizije našla se prikupljena na prostoru sela: Udetin, Stupnice, Gvozdensko, Međumajdan. No, pored svih preduzetih mera nije mogla ostati neprimećena. Naporedo sa njom, koncentrisana je u rejonu Dvora i 7. banijska divizija (7. i 8. brigada). U dnevnom izveštaju od 25. novembra Štab 2. domobranske pješadijske divizije u Kostajnici izveštava da »jedna poverljiva osoba javlja da su jače partizanske skupine u prostoru: Ljubina, Međumajdan, Rujevac i Žirovac, koje nameravaju napasti Dvor i Bosanski Novi«. Oružnička postaja u Divuši u 21.36 časova 25. novembra javila je da se oko 8-9.000 partizana okuplja u selima Katarine, Draškovac, Šegestin koji, prema izjavama građana, nameravaju napasti osiguranja na pruzi Dvor-Volinje. Oružnici su dalje javljali da je istog dana u 12.30 časova primećeno oko 300-400 partizana na putu prema selu Javoranj (16 km severozapadno o Dvora), da su oko 16 časova partizani zaposeli most koji se nalazi 4 km zapadno od Dvora i da »poverljiva osoba javlja da se partizanski stožer nalazi u Žirovcu«. ²⁴ Ovi i drugi takvi podaci ukazuju da je neprijatelj bio dobro obavešten i da nije mogao biti iznenađen, možda samo mestimično u taktičkom domenu.

Odbrana Dvora na Uni bila je poverena 3. bojni 2. gorskog zdruga (brdske brigade), ojačanoj baterijom haubica i drugim delovima. U njen sastav trebalo je da uđe (ali je nejasno da li je u času napada i bila)

24) AVII, k. 15, br. reg. 27/1-34, 27/1-36.

jedna satnija od 100 domobrana, u stvari ostaci nekih jedinica 12. pukovnije, koji su uspeli pobeći iz Bihaća. Pored toga, bilo je tu oružnika i ponešto ustaša iz pripremljene ustaške bojne, tako da se podaci o 800 domobrana, 66 ustaša i 47 oružnika, kojima je raspolagao Štab 6. divizije i 1. korpus Hrvatske, mogu smatrati približno tačnim.²⁵ U mestu odbrana je bila organizovana uglavnom po grupnom sistemu: utvrđene zgrade, mestimično rovovi i bunkereri, a spolja kružno uređena po pravilima poljske fortifikacije sa rovovima punog profila, bunkerima za mitraljeska gnezda - sve opasano bodljikavom žicom, a na Ceriku nazanim minama. Spoljna odbrana zahvatala je groblje i Mikanovo brdo sa severne strane, Sakića brdo - k. 255 jugozapadno i k. 200 južno od Dvora. Baterija haubica bila je plasirana u ravnici između mesta i reke. Pošto je napadom, noću 26/27. novembra, bila jako ugrožena, odbrana je sutradan odmah premeštena u park u centru mesta, gde je ostala do kraja borbi. U svojoj rezervi zapovednik posade Šarić zadržao je dva voda (oko 80 vojnika) u centru mesta.

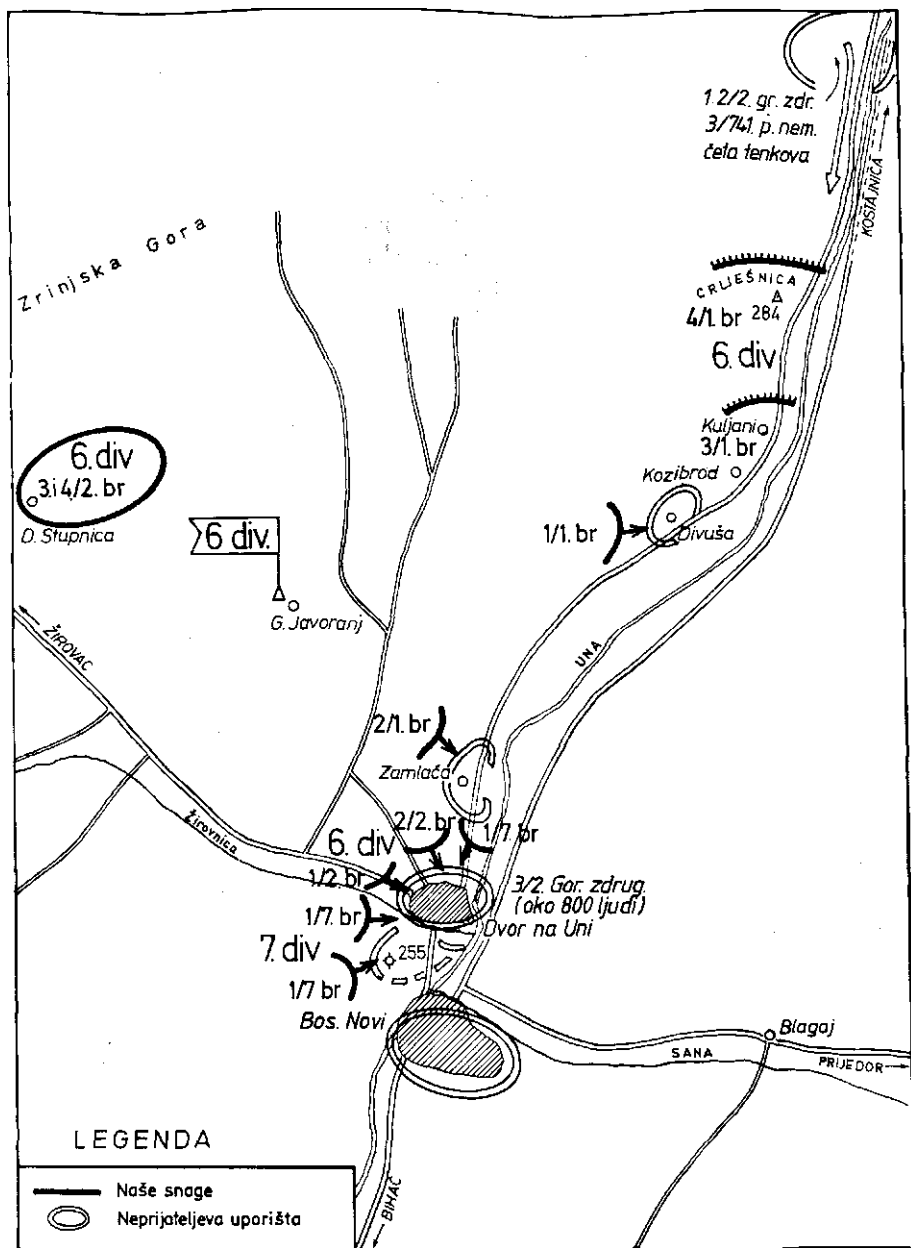
U času napada na Dvor 2. gorski zdrug je sa 1. i 2. gorskom bojnom čistio sela oko severnog oboda Šamarice - Kozaperovica, Trnovac, Klasić i Brestik, dok se 4. bojna zatekla na prostoru sela Kukuruzari. U čišćenju prostora južno od Siska učestvovao je 3. bataljon 741. puka nemačke 714. divizije iz Siska. U Kostajnici se od 18. novembra nalazila 1. četa 202. nemačkog oklopnog bataljona (srednjih tenkova), sa vodom oklopnih pionira.²⁶ Očigledno, bile su to jake snage, u punoj borbenoj gotovosti, sa kojima je pri planiranju napada na Dvor i Bosanski Novi valjalo najozbiljnije računati. Po selima pored Une, između Dvora i Volinje, bile su pretežno oružničke posade neutvrđene jačine, mestimično sa ustaškom milicijom (naoružani meštani-civili). Jedino se u Kozibrodu nalazila domobranska satnija sa jednim delom na mostu u Volinju. Sve u svemu bile su to slabe snage za ozbiljniji otpor, što se pri prvom sukobu i pokazalo.²⁷ U Bosanskom Novom, nalazili su se: jedan bataljon nemačke 714. divizije, dve bojne 3. gorskog zdruha i jedna bojna 12. domobranske pešačke pukovnije, zatim tri baterije haubica sa minobacačima i drugim sredstvima podrške. Sve ustaško-domobranske snage na ovom području bile su u taktičkom pogledu potčinjene komandantu nemačke 714. divizije, generalu Štalu (Stahl).

Plan napada na Dvor i mesta nizvodno od Volinje razrađen je do u detalje u Štabu 1. korpusa Hrvatske. Tim planom, izloženim u zapovesti korpusa, zadaci su precizno raspoređeni i postavljeni, čak i bataljonima, tako da je Štab divizije mogao da ga u ponovljenom obliku prenese štabovima brigada, a ovi opet da urade isto, konkretno imenujući bataljone po već određenom rasporedu i dobijenim zadacima. Objektivno, ovakvim planiranjem i komandovanjem Štab divizije i štabovi brigada su od subjekata odlučivanja pretvoreni u obične izvršioce, bez mogućnosti inicijative i davanja zadataka potčinjenim jedinicama u okviru plana korpusa.

25) AVII, k.~16, br. reg. 3/1-52, k. 15, br. reg. 7/1-20, 7/1^13, 26/1-8, 8/1-14.

26) AVII, k. 15, br. reg. 20/1-7, 27/1-36, 26/1-39, 28/1-31.

27) Zb. V-10, d. 134.

Napad na Dvor na Uni od 26. do 29. novembra 1942.

Planom je bilo utvrđeno da napad na Dvor i sva mesta do Volinje počne 26. novembra u 23 časa. Prva brigada 6. divizije dobila je zadatak da ukloni neprijateljske delove i iz sela između Dvora i Volinje i da ne dozvoli neprijatelju intervenciju od Kostajnice prema Dvoru, dok je 2.

lička trebalo da sa dva bataljona sadejstvuje 7. banijskoj brigadi u napadu na Dvor, a da sa dva bataljona obrazuje korpusnu rezervu. Štab divizije smestio se u selo Javoranj.²⁸ Iste noći trebalo je da krajiške jedinice zauzmu Bosanski Novi.

U napadu na Dvor, noću 26/27. novembra, glavni udar je nanosila 7. brigada 7. divizije koja je imala zadatak da zauzme grad obuhvatajući ga sa jugozapada, zapada i severa. Između bataljona 7. brigade ubačena je 2. brigada sa zadatkom da sa 1. bataljonom zauzme Cerik, a sa 2. bataljonom položaje neprijatelja severno od Dvora kod groblja i na Mikanovom brdu. Ako se i ovlaš pogleda na kartu, plan napada Štaba korpusa izaziva čuđenje. Umesto da se razgraničenim zadacima brigadama omogući njihovo međusobno sadejstvo, ali pre svega da im se omogući da one svojim snagama kompaktno napadaju, one se neposredno mešaju i nepotrebno cepaju. Sedma brigada, koja izvršava glavni zadatak, ubacivanjem dva bataljona 2. brigade potpuno je prepolovljena na dva nejednaka dela, što je ne samo onemogućilo njeno kompaktno dejstvo i unutrašnje sadejstvo njenih jedinica, već je Štabu 7. brigade onemogućilo efikasno komandovanje i blagovremen uvid u situaciju. Razlog koji je Štab korpusa naveo da ovako postupi ne može se uverljivo i logično objasniti.

Neprijatelj je napad spremno dočekao. Zbog snažnog otpora i dobro organizovanog sistema vatre, napad 7. banijske brigade je samo delimično uspeo. Jedino je bataljon koji je napadao od Zmlača uspeo da proдре u grad i zauzme severnu grupu kuća, gde je zadržan kartečnom vatrom i jakim neprijateljskim otporom. Pošto je u prodoru bio usamljen, jer se neprijatelj na svim ostalim položajima oko grada uspeo održati, ovaj bataljon je protivnapadom uskoro bio izbačen. Znatno kasnije, kada je ovaj bataljon 7. brigade već bio izbačen iz grada, oko 03,30 časova 27. novembra uspeo je 2. bataljonu 2. ličke brigade da u snažnom ponovljenom jurišu izbacij satniju domobrana iz položaja kod groblja i na Mikanovom brdu i da je satera u grad. Time je on svoj zadatak potpuno izvršio, ali sa velikim zakašnjenjem u odnosu na pomenuti bataljon 7. brigade, pa se našao usamljen. Odbivši napade na svim ostalim pravcima, neprijatelj se brzo sredio, prešao u protivnapad delom snaga, i u 06.30 časova odbacio 2. bataljon sa zauzetih položaja²⁹ uz velike gubitke. U napadu na Cerik od k. 196, 1. bataljon 2. ličke brigade naišao je u prvom jurišu na pešadijske nagazne mine, pretrpeo znatne gubitke i povukao se unazad. Dalji pokušaji da se neprijatelj savlada i izvrši zadatak, nisu dali rezultate.

Objektivno, nemali izgledi na uspeh su, zbog slabe organizacije napada i još goreg sadejstva između jedinica, olako propušteni. Od pet bataljona upućenih na Dvor, samo su dva donekle izvršili svoje zadatke, mada su usamljeni i međusobno neusklađeni i nepovezani delovali pa su lako tučeni i odbacivani. Uspeši dva pomenuta bataljona ukazivala su da neprijatelj nije bio nesavladiv i neranjiv, samo je napadač slabo planirao, organizovao i vodio napad. U datim okolnostima bilo je celishodnije zauzimanje Dvora poveriti jednoj jakoj i homogenoj brigadi, ko-

²⁸> Zb. V-30, d. 178; Zb. V-9, d. 98, 99; Zb. V-10, d. 52.

²⁹> AVII, k. 16, br. reg. 3/1-52.

joj je trebalo sigurno obezbediti krila i bokove i podržati je svim raspoloživim sredstvima, pa uspeh verovatno ne bi izostao.

Sela od Zamlače do Volinja čistila je od neprijatelja 1. lička brigada, sa zadatkom da napad na Dvor i Bosanski Novi obezbedi sa pravca Kostajnice. Brigada je sa 2. bataljonom, posle relativno jačeg ali kratkog otpora, zauzela Zamlaču, a sa 1. bataljonom brzo očistila od neprijatelja sela Unčani i Golubac i sa njim posela položaje iznad puta Divuša-Dvor. U toku dana ovaj bataljon je bez otpora ušao u Divušu. Naime, jača grupa oružnika iz Divuše pobjegla je bez otpora pod okrilje domobranske satnije u Kozibrodu, da bi svi zajedno, opet bez otpora, splavom preko Une pobjegli u Dobrljin, gde se nalazila oružnička posada, pa su onda svi zajedno produžili u Volinju. Četvrti bataljon ove brigade noću je poseo položaje na padinama k. 284 - Crlješnica, i u toku dana napao prikupljene snage neprijatelja u Volinji, na železničkom mostu kod Volinja a druge pored Une, ali bez uspeha. Istog dana na pomenutim položajima 4. bataljon je napala 4. bojna 2. gorskog zdruga ojačana nemačkim tenkovima. I pored žestokog otpora, bataljon je posle podne odbačen sa Crlješnice. Položaje iznad sela Kuljana poseo je 3. bataljon sa zadatkom da kontroliše put između Volinje i Divuše i da spreči bekstvo delovima neprijatelja. Na njegovu zasedu toga dana upao je nemački kamion koji je uništen, a tri nemačka vojnika su zarobljena. Narednog dana, 28. novembra, bataljon se suprotstavio nadmoćnim nemačko-domobranskim snagama koje su, pošto su odbacile u stranu 4. bataljon, nezadrživo nastupale prema Dvoru.³⁰

Pošto su bataljoni 1. ličke brigade izvršili svoje zadatke - očistili određena sela osim Volinje - logično je bilo odmah prikupiti i grupisati brigadu na pogodnim položajima. Sa tako grupisanim snagama moglo se, smelo kombinujući frontalni otpor sa bočnim manevrima i udarima, uspešnije suprotstaviti nadmoćnijem neprijatelju u nastupanju. Ovo tim pre što su njegove namere morale biti jasne čim je 27. novembra prešao u napad od Volinja i zauzeo Crlješnicu, nastavljajući dovlačenje novih snaga. Umesto da celishodnim grupisanjem i podesnim manevrima brigade nastoji da zadrži inicijativu i nametne neprijatelju borbu pod što nepovoljnijim uslovima, Štab brigade držao se pasivno zadržavajući bataljone na prvobitnim položajima, onako usamljene i međusobno nepovezane, prepuštajući ih počesnom tučenju i lakom odbacivanju s položaja.

U planiranju napada Štab 1. korpusa Hrvatske je kao svoju rezervu zadržao dva bataljona 2. ličke brigade. Međutim, kako su se 25. novembra u rejonu sela Trnovac i Kozaperovica pojavile ustaško-domobranske snage jačine dve gorske bojne u nastupanju prema Brestiku, on ih je uputio prema Trnovcu, na položaje Čavića brdo i Kapija brdo, k. 601, rešen da i celu 2. ličku brigadu, ako zatreba, baci na ovaj pravac. Ali do toga nije došlo. U 5 časova 26. novembra bataljoni su iz sela Stupnice krenuli na zadatak pod jedinstvenom komandom komandanta 4. bataljona Dušana Dotlića. Oko 7 časova izbili su na određene položaje, isturivši patrole prema Trnovcu i Brestiku radi hvatanja veze sa četom banijskog područnog bataljona, koja se nalazila ispred neprijatelja. Ujut-

30) AVII, k. 15, br. reg. 28/1-31, 27/1-42.

ro 27. novembra Štab korpusa je izvešten da su se neprijateljske snage iz Trnovca i Kozaperovice pred noć povukle prema Maji. Nakon toga i neuspeha napada na Dvor, Štab korpusa je Dotliću naredio da najkraćim pravcem sa oba bataljona dođe u selo Javoranj, najkasnije do 23 časa 27. novembra, i javi se komandantu 2. ličke brigade.³¹

U Štabu 1. korpusa Hrvatske rešeno je, nakon analize razloga neuspeha napada na Dvor, da se napad ponovi sledeće noći, donekle novim, mada ne svežim snagama. Za napad je određena kompletna 2. lička brigada, verovatno u nadi da će ona uspeti da savlada neprijatelja i zauzme mesto. Prevideo se niz činjenica koje su jasno ukazivale da su šanse za uspeh jako umanjene. Neprijatelj je čvrsto držao sve položaje, a uspostev je i vezu sa posadom u Bosanskom Novom, odakle je pomoću tenkova dobio popunu u municiji. Uz sve to očekivao je skoro i sigurnu pomoć od Kostajnice. S druge strane, u 2. ličkoj brigadi stanje se u toku poslednja dvadesetčetiri časa znatno izmenilo. Njena dva bataljona su, bez predaha sa dugog, pretežno noćnog marša, ubacivana u napad, a druga dva bataljona su u neuspešnom napadu na Dvor pretrpela znatne gubitke, što se odrazilo na moralno stanje i borbenost. Nailazak 1. bataljona na nagazne mine brzo se proćuo po jedinicama, izazivajući kod boraca nesigurnost, zaziranje i strah pri svakom koraku učinjenom ispred neprijateljskih položaja, po mraku. Budući da su bili potpuno neupućeni u tajne ovog podmuklog i opasnog oružja, borci su u svojoj uobrazilji zasigurno preuveličavali njegove moći, što je moralo znatno umanjiti ovoj brigadi svojstvenu prodornost i sigurnost u napadu.

Brigada je krenula sa 4. bataljonom pravcem Zamlača-Dvor, sa zadatkom da upadne u Dvor i da ga zauzme, dok je 3. bataljon trebalo da zauzme položaje kod groblja i na Mikanovom brdu. Zatim je bataljon trebalo da se rokira, tako da levim krilom zauzme i očisti selo Majur, stvarajući prostor za uvođenje u napad 2. bataljona koji je nastupao iza njega sa zadatkom da se tim pravcem probije u centar grada i sadejstvuje 4. bataljonu u zauzimanju mesta. U rezervi je zadržan 1. bataljon, verovatno zbog pretrpljenih gubitaka od mina prethodne noći, dok je 5. mitraljeski bataljon raspodeljen po bataljonima. Nije teško zapaziti izvesnu protivrečnost između postavljenog cilja - zauzimanja Dvora - i korišćenja snaga i sredstava. U napad su, praktično, ubačena samo dva bataljona sa namerom da se jedan naknadno uvede kad mu se stvori prostor, dok je jedan određen u rezervu. Prethodne noći za napad je angažovano pet bataljona, pa nisu uspeli zauzeti grad, a kako bi se to postiglo sa dva, odnosno tri bataljona - ostaje tajna. Umesto odlučnog pokušaja da se jednovremenim udarom sva četiri bataljona ka centru grada slomi odbrana i izvrši zadatak, pribeglo se nekakvom izlišnom ešeloniranju snaga i komplikovanju dejstava.

Napad je počeo 3.30 časova 28. novembra, uz dejstvo minobacača i haubice. Dosta brzo i lako je 4. bataljon upao u severni deo grada, prodrevši do Sokolskog doma i apoteke, gde je zaustavljen. Mnogo teže je, u ponovljenom jurišu, 3. bataljon zauzeo položaje kod groblja i na Mikanovom brdu, izbacujući satniju domobrana. Potom je u borbu uveden i 2. bataljon, pa su ova dva bataljona, preko čistine, po mraku, pro- 30 AVII, k. 795, br. reg. 1/4, 1/2, 3/1, k. 418, br. reg. 2/3-1.

dužila nastupanje ka periferiji grada, čije su se konture i po mraku ocrtavale uz povremenu vatru protivnika. U žurbi da se što pre domognu prvih kuća i kada su im već bili blizu »dočekani su jakom kartečnom vatrom iz dveju haubica, te jakom strojničkom i puščanom vatrom« - kaže se u izveštaju branioca. Uragsku vatru pratilo je jako osvetljavanje tla. Neočekivano snažan vatreni baraž pod osvetljenjem izazvao je pometnju i doveo do kolebanja, a zatim i do neurednog povlačenja bataljona. Zbog toga su napušteni zauzeti rovovi i bunker, koje su pred svitanje ponovo poseli domobrani.

Neuspeh u borbama oko Dvora Štab 1. korpusa Hrvatske svalio je na 2. i 3. bataljon i njihove komandante. »U drugom napadu dva komandanta bataljona povukli su svoje bataljone iz centra grada bez naređenja. Oba su uhapšeni i razoružani«, stoji u izveštaju Štaba korpusa. Uistinu, bataljoni nisu bili u centru mesta niti su povučeni, već su prosto razbijeni i odbačeni. Stoga su komandanti bataljona samo smenjeni, a nisu ni uhapšeni ni razoružani. Pošto je nakon neuspeha pomenuta dva bataljona 4. bataljonu u severnom delu grada zapretilo okruženje, naređeno mu je da se hitno povuče. Kada je otpočeo sa povlačenjem neprijatelj mu je već izbijao iza leđa na čuke. Ali, pribrani komandant bataljona Dušan Dotlić izveo je spretan manevar sa dve čete, udarivši protivnika u leđa (došavši mu od Dvora), tako da ga je brzo i lako bacio sa položaja. Tako se bataljon povukao uredno i bez značajnih gubitaka, čime su, u stvari, okončani dalji napadi na Dvor.³²

Žestoki napadi na Dvor i Bosanski Novi, a naročito snažni juriši na B. Novi čiji je garnizon trpeo velike gubitke od Krajišnika i jedva se održavao, jako su zabrinuli komandanta nemačke 714. divizije. Pored mera neposredne pomoći ugroženim garnizonima da se održe, odmah je pristupio prikupljanju snaga i stvaranju jake manevarske grupacije za protivudar, u cilju odbacivanja napadača. Usled jakog pritiska krajiških brigada, brojne njegove snage u dolini Sane, bile su angažovane u borbi tako da nije smeo da ih pomera radi upućivanja u pomoć ugroženim garnizonima. Jedino je uspeo da ujutro 27. novembra odvoji 3. četu 202. oklopnog bataljona, koja se iz Prijedora - pored jakog otpora kod Dragotinje - probila i doturila municiju posadama u Bosanskom Novom i u Dvoru. Ova tenkovska četa zadržana je kao pojačanje ugroženim garnizonima. Pre podne 28. novembra iz Dvora je prema Kostajnici putem prošlo 6-7 tenkova, odakle su se posle podne vratili prema Dvoru, dok je pešadiji to onemogućeno.³³ Da bi ipak pružio pomoć napadnutim posadama, komandant nemačke 714. divizije prekinuo je operaciju čišćenja prostorije južno od Siska i Petrinje i iz rejona Brestik-Klasić-Maja-Kukuruzari hitno počeo da dovlači tri bojne 2. gorskog zdruga u Volinju, u koju je prebačen i 3. bataljon 741. puka nemačke 714. divizije sa nešto tenkova i artiljerije. Nakon okršaja sa 4. bataljonom 1. ličke brigade i zauzimanja Crljenice (k. 284), u toku 27. novembra neprijatelj je sledećeg dana, oko 10 časova, angažovanjem dve bojne domobrana i pomenutog nemačkog bataljona, otpočeo da nastupa od Volinje prema Dvoru, u nameri da ga deblokira. Svim ovim snagama ko-

³² Zb. V-ia d. 4, 18, 52; Zb. V-30, d. 183.

³³ Zb. V-10, d. 4; Zb. V-9, d. 102.

mandovao je komandant nemačkog bataljona major Emer (Emmer). Ubrzo su ove snage naišle na otpor 3. i delova 4. bataljona 1. ličke brigade i, pošto su ih potisle do 16 časova, dostigle su liniju u visini Kosijerskog brda (tt 275, k. 270). U ovim borbama ranjen je komandant nemačkog bataljona, pa je komandu nad svim snagama na licu mesta preuzeo komandant 2. gorskog zdruga pukovnik Gregurić, u prisustvu zapovednika 2. domobranske divizije pukovnika Čanića i nemačkog potpukovnika Fon Gejša (Von Geysso).

Preuzevši komandu, pukovnik Gregurić je odmah pregrupisao snage, pa je nastupanje nastavljeno prema Dvoru. Glavnim snagama u zahvatu ceste, a pomoćnim desno preko brežuljaka. Kako su delovi 1. brigade bili razbijeni i odbačeni sa tog pravca, nastupanje je nastavljeno bez otpora i već u 19 časova dostignuta je Divuša, gde se naišlo na delimično oštećen most koji je popravljen, pa je nastupanje nastavljeno. Na Golubskom brdu otpor neprijatelju pružio je 1. bataljon a na Krstovima (k. 224) 2. bataljon 1. ličke brigade. Neprijatelj ih je lako odbacio tako da se čitava 1. lička brigada našla odbačena u stranu, čime je neprijatelj sebi otvorio put prema Dvoru. Kada se pomoćnim snagama probio do Krstova neprijatelj se tu zaustavio, jer se nije usudio da nastupa noću. Odavde je ujutro, 29. novembra, nastupanje bez otpora nastavljeno prema Dvoru. Glavne snage cestom nastupale su noću bez zastoja. U rejonu Struge neprijatelj je naišao na žestok otpor jedinica 2. ličke brigade koje su tu taman pristizale.

I pored drugog uzastopnog neuspeha Štab 1. korpusa Hrvatske nije odustajao od namere da zauzme Dvor, nadajući se da će 1. lička brigada uspeti da suzbije ili bar zadrži protivničko nastupanje od Volinje, pa je u toj nameri 2. ličku brigadu u toku 28. novembra zadržao na položajima oko Dvora. Očigledno, u ovom slučaju, obostrane mogućnosti, a naročito namere i mogućnosti protivnika nisu realno sagledane ni pravilno procenjene, pa su se nade i namere zasnovane na njima ubrzo pokazale kao čiste iluzije. Ni 28. novembra uveče, kada je oko 19 časova protivnička kolona bez otpora ušla u Divušu, situacija nije realno shvaćena i procenjena. Još se verovalo da će ona tu biti zadržana otporom dva bataljona 1. ličke brigade, koji su se još nalazili ispred neprijatelja. Međutim, tek kada se kasno noću saznalo da nemačko-domobranska kolona nezadrživo nastupa i da je bataljone 1. ličke brigade odbacila sa Golubskog brda i Krstova, shvaćeno je da je situacija iz osnova izmenjena u korist protivnika. Stoga je rešeno da se 2. lička brigada od Dvora hitno uputi u susret neprijatelju. U rejon Metla (k. 256), iznad sela Struge, upućen je njen 3. bataljon, dok je 4. bataljon rokirao od Dvora do iznad sela Zamlače. Zadatak im je bio da posednu položaje po bregovima iznad pomenutih sela frontom prema putu, kako bi neprijateljevu kolonu duž puta, po dubini zahvatili vatrom i jurišem. Raspored i zadatak bataljona je verovatno proizašao iz uverenja da se protivnik, pošto više ne nailazi na otpor, neće noću lomati po ispresecanom zemljištu već se kretati oko puta. Procena se opet pokazala neosnovanom.

Negde oko ponoći 3. bataljon je hitao na zadatak. Kada je odmakao od Dvora, nadomak Šuškola kolonu je na maršu slučajno pogodila ar-

tiljerijska granata iz Dvora. Slučaj je hteo da je pala na mesto gde su se zatekli komandant Milan Vukadinović i politički komesar bataljona Branko Stijelja. Obojica su na mestu poginula, a još nekoliko boraca je palo mrtvo i ranjeno. Iako je oko kolone eksplodiralo više granata, bataljon je pod komandom zamenika političkog komesara i operativnog oficira bataljona produžio na zadatak gotovo bez zadržavanja. Oko 3 časa 29. novembra, kada se bataljon razvijao na padinama Metle (k. 256) i posedao položaje iznad sela, neprijatelj je svojim prednjim delovima već prispeo u Strugu. Desno od njega, iznad sela Zamlače i ceste, pristigao je 4. bataljon. Od njegovog desnog krila, pod pravim uglom na zapad, frontom prema Dvoru, položaje je držao 1. bataljon, a desno od njega iznad Cerika do k. 196 bio je 2. bataljon »sa zadatkom da spreči neprijatelju izvlačenje iz Dvora«. Možda upravo ova pojedinost osvetljava nerealnu procenu situacije ili njeno potpuno nepoznavanje.

Odbacivši i poslednje delove 1. ličke brigade sa Golubskog brda i Krstova nemačko-domobranska kolona je produžila nastupanje. Zbog sporijeg kretanja nekih jedinica delovi kolone su zastali kod sela Struge, iznad koga se na položaju nalazio 3. bataljon. Čim je poseo položaj, bataljon je uputio prema selu izviđače koji su ubrzo javili da je selo puno vojske i da vojnici razgovaraju na njima nerazumljivom, nemačkom jeziku. Bio je to prvi dodir boraca 2. ličke brigade sa nemačkom vojskom. Oko 4,30 časova bataljon je napadnut sa fronta od Struge i u levi bok sa pravca Šokačkog brda. Komandir čete s levog krila Jovan Jocan Sadržak, dovtljiv, hrabar i odvažan starešina, odmah je pokušao da povijanjem fronta prema levom boku zadrži neprijatelja, ali nije uspeo. Ceo bataljon se našao u žestokom i dramatičnom sukobu, uz obostranu upotrebu ručnih bombi, napadnut od jedne bojne domobrana u levi bok, a od nemačkog bataljona frontalno od puta. Sudar je bio beskompromisan i odsudan. Bregovi iznad Struge prolamali su se od praska ručnih bombi. Ne mogavši izdržati nalet mnogo nadmoćnijeg protivnika, bataljon je popustio i povukao se prema selu Javoranj. U međuvremenu, 4. i 1. bataljon su se povijali sa svojih položaja frontom prema napadaču, ali ga nisu mogli ozbiljnije zadržati. Neprijatelj je u 8 časova ušao u Dvor i spojio se sa tamošnjom posadom, rešivši time situaciju u svoju korist. Bataljoni 2. ličke brigade održavali su još neko vreme borbeni dodir sa osiguravajućim delovima protivnika, uglavnom vatrom i na odstojanju. Oko 10 časova u Štabu 1. korpusa Hrvatske rešeno je da se daljne bezizgledne borbe oko Dvora obustave i da se sve jedinice povuku iz dodira sa neprijateljem³⁴

U četvorodnevni dramatičnim borbama oko Dvora na Uni nije dan od glavnih zadataka nije izvršen, niti je bilo koji od planiranih ciljeva postignut, mada su snage 1. korpusa Hrvatske pretrpele ogromne gubitke. Dve ličke i dve banijske brigade koje su učestvovala u borbama imale su oko 310 boraca izbačenih iz stroja. Među njima je bilo 85 poginulih ali se ta brojka znatno uvećavala umiranjem mnogih ranjeni-

³⁴ AVII, k. 15, br. reg. 27/1-14, 27/1-18, 27/1-34, 27/1-42, 27/1-13, 28/1-15, 28/1-29, 28/1-31, 28/1-32, 29/1-17, 30/1-3, 30/1-5, 26/1-12, 28/1-39, 30/1-5, 30/1-15, 26/1-37, 26/1-39, 28/1-15; k. 16, br. reg. 3/1-51, 3/1-52, 2/1-9, 2/1-25, 4/1-15; k. 53, br. reg. 13/1-13, 14/1-2, 15/1-3.

ka. Dve brigade 6. divizije imale su ukupno 49 mrtvih i 119 ranjenih. Od toga je 1. brigada imala 14 mrtvih i oko 30 ranjenih, a 2. brigada 35 mrtvih i 89 ranjenih. Iz stroja je izbačen i Štab 3. bataljona »Mičo Radaković«, poginuo je Kamilo Pamuković, politički komesar i Petar Pejica Hinić, zamenik političkog komesara 2. bataljona »Ognjen Priča«, a još 18 starešina - od komandira čete naniže - izbačeno je iz stroja.³⁵ Divizija je zarobila ukupno oko 39 neprijateljskih vojnika.

Nemačko-domobranske snage imale su relativno male gubitke: posada u Dvoru 2 mrtva, 13 ranjenih i 14 nestalih (zarobljenih), a kolona od Kostajnice 7 mrtvih, 22 ranjena i 2 nestala domobrana, dok su samo 4 nemačka vojnika ranjena, među njima i komandant bataljona, a 3 su vojnika nestala. Ako se ovome broju dodaju i gubici oružnika i milicionera (u Zamlači) onda bi ukupni gubici neprijatelja iznosili: oko 11 mrtvih, do 39 ranjenih i 39 nestalih (zarobljenih) vojnika - ukupno 89 izbačenih iz stroja.³⁶

Neuspeh je bio potpun; operativna inicijativa je ispuštena, ništa nije postignuto pa su i velike žrtve ispale neopravdane, što je teško palo svima, posebno Štabu 1. korpusa Hrvatske. U svojim izveštajima Glavnom štabu Hrvatske, Štab 1. korpusa ukazuje na nesnalaženje, pasivnost i neinicijativnost štabova brigada koji ne umeju manevrisati svojim jedinicama. Štab 6. divizije se ne pominje kao da nije ni postojao, možda i zbog toga što ga je Štab korpusa svojim uplitanjem u komandovanje potisnuo u stranu. Koliko je Štab divizije bio lišen uvida u raspored i dejstva svojih jedinica, jasno pokazuje poruka komandanta divizije upućena preko kurira komandantu korpusa: »Molim da mi se pismeno pošalje raspored mojih snaga po novom rasporedu pošto nam nova linija telefonska nije u redu, pa dok se popravi može biti dugo vremena«.

Evo u čemu je Štab korpusa video uzroke neuspeha: »Napad na Dvor nije uspeo prvenstveno radi nesnalaženja štabova bataljona 2. brigade, radi miniranih položaja, dobro utvrđenog neprijatelja i snažnog otpora koji je pružio. Uz to je bila neefikasna pomoć naše artiljerije, jer usled malog broja topova i nedovoljnog broja municije nije mogla biti skoncentrisana sama vatra i uništena neprijateljska utvrđenja«. U jednom izveštaju utvrđeni su i drugi krivci za neuspeh korpusa, a to su: »Štabovi dvaju bataljona 2. brigade koji su neovlašćeno naredili povlačenje snaga iz Dvora. Komandanti i komesari tih bataljona kažnjeni su degradiranjem na komandira i komesara četa«.³⁷ Teško je zaista složiti se sa ocenom da su samo dva bataljona, odnosno njihovi štabovi, krivi za neuspeh korpusa, pogotovo što objektivne činjenice koje su i tada bile očigledne govore suprotno. Naime za sve vreme borbi oko Dvora nije se desilo ni u 1. ni u 2. brigadi, da su dva bataljona dejstvovala zajedno, međusobno povezano i usklađeno, što svakako nije krivica štabova bataljona. Naprotiv, bataljoni su se u izvršavanju dobijenih zadataka uistinu svojski zalagali, neki su ih u početku i uspešno završavali,

35) Zb. V-10, dok. 4, 18, 52, 61; I. Radaković; Članak u: *Lika u NOB-u 42*, VIZ, Beograd, 1971, str. 538; M. Šakić, Isto delo, str. 588-592.

36) Zb. V-10, dok. 134; AVII, k. 16, br. reg. 2/1-9, 3/1-52.

37) Zb. V-9, d. 98, 99, 102; Zb. V-10, d. 4, 39, 52, 61; Zb. V-30, d. 178, 182, 183; AVII, NOR, k. 424-c, br. reg. 34-8.

ali su tada ne svojom krivicom, ostali usamljeni, pa su pojedinačno tučeni i odbacivani sa velikim gubicima.

Umesto postavljanja jasnih ciljeva dejstva i preciznih zadataka divizijama i brigadama, uz obezbeđivanje neophodne pomoći i kontrole u njihovom izvršavanju, ostavljajući im slobodu u izboru manevra i načina izvršenja zadataka, Štab korpusa se upustio u podelu zadataka po bataljonima, što je sputalo i pasiviziralo štabove divizija i brigada. Od samog početka snage su raspoređene po bataljonima bez organizovanog sadejstva, tako da nijedna brigada 6. divizije ni u jednoj situaciji nije dejstvovala prikupljeno, mada je situacija upravo to neizostavno nametala. Što do toga nije došlo, dakako, odgovoran je i štab divizije i štabovi brigada. Prekomernim uplitanjem korpusa njihov slab rad ne može se pravdati, već samo donekle objasniti.

Mada je posada u Dvoru bila brojno jaka, dobro utvrđena i spremna na upornu odbranu, ona ipak nije bila nesavladiva i neranjiva. Mogućnost temeljite pripreme i organizacije napada relativno odmornim snagama, zatim kvalitet i ukupan odnos snaga u početku napada, pružali su realne izgleda na uspeh. Neuspeh je došao kao posledica niza subjektivnih propusta, pa i grubih grešaka, na pojedinim stepenima komandovanja. Usled neumešnosti da se racionalno odmere i upotrebe raspoložive snage i sredstva, propuštena je povoljna prilika da se neprijatelju nanese poraz i da se u mnogo čemu briljantna Bihaćka operacija završi još većim uspehom.

Grupisanje divizije u Lici, vojno-politička situacija i obostrani planovi

Okončavši neuspešne borbe oko Dvora na Uni, 1. i 2. lička brigada su se istom marš-rutom kojom su i došle uputile preko Velike Kladuše i Slunja prema Korenici i Lici, izložene poznojesenjem nevremenu, kiši i susnežici, mrazu i hladnoći u dozlaboga lošoj obući i još lošijoj odeći. Kada su početkom oktobra napustile Liku one su bile samostalne brigade, a sada su se vraćale u sastavu 6. ličke divizije NOV. U ta dva meseca teških borbi njihov se stroj znatno proredio, mnogi su zauvek ostali na bojištima. U njemu više nije bilo mnogih omiljenih drugova, komandira i komesara, vodnika i desetara, puškomitraljezaca, jurišnika i bombaša.

U povratku 1. brigada se izvesno vreme zadržala u rejonu Velike Kladuše, u muslimanskom selu Podzvzd. Tamo su 2. decembra 1942. iz njenog stroja i sastava zauvek izašli kordunaški i banijski bataljon, koji su bili u njenom sastavu od formiranja. Sutradan su u rejonu Slunja u njenu kolonu i sastav ušli bataljoni tada rasformiranog 4. ličkog partizanskog odreda: »Božidar Adžija« i »Matija Gubec«. Ovi bataljoni su po naređenju da se prikupe »oko Slunja gde će se izvršiti reorganizacija I brigade« stigli iz Like u rejon Slunja 28. novembra 1942, i tu sačekali nailazak brigade iz Banije prema Lici. Logičnije bi bilo da su brigadu sačekali u Lici, nego što su polubosi po zlu vremenu nepotrebno pešačili blizu 100 km.³⁸

³⁸ Jovo Popović, navedeno delo, strana 129-137.

U vreme dok je 6. divizija sa dve brigade dejstvovala na Baniji, nje- na 3. brigada je vodila borbe oko Bosanskog Grahova i tromede Like, Bosne i Dalmacije. Najpre je bila pod komandom Štaba 2. proleterske divizije, a potom neposredno pod komandom Vrhovnog štaba NOVJ, po čijem se naređenju početkom decembra 1942. povratila u Liku na područje gračačkog kotara, ostavivši 3. bataljon u Strmici. Ovaj bataljon je došao u sastav 3. brigade tek 24. decembra. Već 5. decembra brigada je porušila železničku prugu između stanica Cerovac i Malovan u dužini od 200 m, a sledećeg dana je na više mesta prekopala cestu Gračac-Obrovac i porušila potporni zid. Jednim bataljonom je 7. decembra napala četnike u Golubiću (obrovačkom) i zarobila njih 46 od kojih je 6 ostalo u brigadi a ostali su puštani kućama. Zaplenjeno je 46 pušaka i 2.000 metaka i sve predato Ličkom odredu. Sledećeg dana oko 500 četnika iz Krupe, Golubića i Dobrog Dola, grupisanih u rejonu Crnopca (tt. 1404), napala je 2. bataljon ove brigade koji je rušio put Gračac-Obrovac. Mada iznenađen, bataljon je u tročasovnoj borbi odbio napad i odbacio četnike u Gračac, zarobivši 4 četnika i zaplenivši 3 puške, 1 puškomitraljez i oko 2.500 metaka. Vodeći borbu sa četnicima delovi 3. brigade su noću 8/9. decembra porušili železničku prugu u dužini od oko 600 m između Otrića i Malovana. Grupa od oko 100 četnika napala je 9. decembra 2. bataljon u selu Vratce i bila odbačena u Gračac, a uveče se bataljonu predalo 40 četnika sa oružjem. Brigada je sa 1. i 4. bataljonom 10. decembra napala četnike u Vučipolju, ali su oni uspeli da pobegnu pod zaštitu Italijana u železničku stanicu Cerovac. Dva dana kasnije oko 300-400 četnika napalo je delove 2. bataljona u Grabu, ali su i oni u oštroj borbi naterani u bekstvo, ostavivši iza sebe oko 25 poginulih i ranjenih. Brigada je noću 13/14. decembra sa jednim bataljonom napala Italijane na položaju između Gračaca i Štikade, s ciljem da otme dva minobacača, ali u tome nije uspela. Karakteristično je da je ova brigada u svom tromesečnom postojanju, od formiranja do ulaska u 6. diviziju početkom decembra, dejstvovala uglavnom protiv četnika.

Kada je Štab divizije sa 1. i 2. brigadom početkom decembra stigao u Liku, 3. brigada je stvarno ušla u sastav 6. divizije, tako da se ova nazjad našla kompletna u Lici, gde je usamljeno ali uspešno dejstovao Lički partizanski odred sa oko 1.000 boraca. Povratkom divizije partizanske snage u Lici su se povećale na preko 5.000 boraca.³⁹

U dvomesečnim teškim borbama i napornim marševima po Kordunu i Baniji 1. i 2. brigada su imale velike gubitke i njihovi redovi su se ozbiljno proredili i smanjili. Čim su stigle u Liku, brigade su se brzo i značajno popunjavale. U stroj su se vraćali njihovi stari borci koji su preboleli rane ili druge bolesti. U njihove bojne redove oduševljeno su hrlili i mladići još nestasali za vojnike, ali voljni i orni da budu partizanski borci. Prema izveštaju Štaba 6. divizije od 19. decembra, dakle mesec dana posle formiranja i desetak dana posle povratka u Liku, brojno stanje divizije izgledalo je ovako:

- Štab divizije je imao: po spisku 17 muškaraca i 2 žene, toliko i na licu, naoružani sa 11 revolvera;

39) Zb. V-10, d. 4, 18, 22, 61, 74; Zb. V-30, d. 183; AVII, NOR, k. 1611, br. reg. 13/22.

- Prateća četa divizije brojala je: po spisku 62 muškarca i 1 ženu, u rashodu 2 muškarca, na licu 60 muškarca i 1 žena, naoružani sa 22 puške, 1 protivtenkovski top, 1 protivavionski mitraljez i 2 minobacača 81 mm;

- 1. brigada je imala: po spisku 1.187 muškaraca i 36 žena, u rashodu 269 muškaraca (većina ranjeni i bolesni), na licu 918 muškaraca i 36 žena, sa 734 puške, 2 mitraljeza, 41 puškomitraljez, 4 laka minobacača i 58 revolvera;

- 2. brigada je po spisku imala 1.439 muškaraca i 122 žene, u rashodu 133 muškarca i 14 žena, na licu 1.306 muškaraca i 108 žena, sa 1.013 pušaka, 11 mitraljeza, 51 puškomitraljez, 5 malih minobacača i 88 revolvera;

- 3. brigada je prema spisku brojala 1.341 muškarca i 23 žene, u rashodu 242 muškarca, na licu 1.099 muškaraca i 23 žene, sa 996 pušaka, 9 mitraljeza, 31 puškomitraljezom, 3 laka minobacača i 52 revolvera;

- ukupno je divizija imala: po spisku 4.046 muškaraca i 184 žene, u rashodu 646 muškaraca i 14 žena, na licu 3.400 muškaraca i 169 žena naoružanih sa 2.765 pušaka, 29 mitraljeza, 123 puškomitraljeza, 1 protivtenkovski top, 1 protivavionski mitraljez, 12 lakih minobacača (40 mm) 2 minobacača 81 mm i 211 revolvera.⁴⁰

Dok brigade 6. divizije prve sedmice u decembru 1942. pristižu u Liku, vraćajući se sa Banije odnosno Bosanskog Grahova, u njoj se obavljaju završne pripreme prvih izbora za narodnooslobodilačke odbore. Odluku o izborima, na osnovu naredbe Vrhovnog štaba NOV i POJ o NOO-ima od septembra 1942, doneo je plenum Okružnog komiteta KPH za Liku 21. novembra rešivši »da se izbori za NO izvrše najdalje do 10. XII«. Tada je rešeno da kotarski komiteti odmah pošalju svoje delegate u brigade, bolnice i vojne jedinice, koji će pripremiti i izvršiti izbore. Delegati za pripremu izbora u ličkim jedinicama upućeni su u brigade do 24. novembra, sa instrukcijom Okružnog komiteta od 21. novembra da se za odbornike kandiduju i biraju i drugovi iz vojske - komandiri, politkomi i drugi - bez obzira što neće moći redovno prisustvovati sastancima. Povratak brigada je olakšao da se ovaj važan posao obavi uredno i na vreme.⁴¹

Štab Ličkog odreda je u decembarskom izveštaju javljao da je »dolaskom naših brigada narod oduševljen«, dok je Okružni komitet SKOJ-a nalagao da »treba preko Saveza mlade generacije izići u susret našoj NOV«, da borce treba smestiti u tople sobe i krevete, dati im čistu presvlaku, otrebiti ih od ušiju, da horovi, recitatorske i diletantske grupe iz vojske organizuju zajedničke priredbe i sastanke, kao snažnu manifestaciju borbenog jedinstva između srpske i hrvatske, muške i ženske omladine.⁴²

Prilikom povratka u Liku, Štab 6. divizije je u Glavnom štabu Hrvatske u Slunju, a potom i od komandanta 1. korpusa Hrvatske, primio

⁴⁰ Zb. V—10, d. 58. Brojno stanje 6. divizije u izveštaju 1. korpusa Hrvatske od 21. decembra (Zb. V-10, d. 65) nije tačno prikazano. Prikazano je neko ranije stanje, nedostaje jedna cela brigada, možda Treća, koja je dugo bila van Divizije.

41) Arhiv instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje: AIHRPH).

«) AIHRPH, SKOJ-23/2561.

zadatak da se divizija grupiše na prostoru Gračačkog kotara, da sačeka evakuaciju Italijana iz Gračaca i predaju vlasti četnicima pa da onda udari po četnicima, da ih razbije i zauzme Gračac. U vezi s tim, GŠH je Vrhovnom štabu NOVJ, pored ostalog, javio i ovo: »VI divizija nalazi se na sektoru Like: dvije brigade te divizije, osim 1 bataljona, koji se nalazi na sektoru Grahova (*u Strmici - D.O.*), nalaze se oko Gračaca, sa zadatkom da iskoriste situaciju i nanose neprijatelju gubitke. III brigada (*radi se o 2. brigadi - D.O.*) te divizije nalazi se na sektoru oko Gospića, sa zadatkom da rušenjem pruge ometa odlazak Talijana i da im nanosi gubitke, te da iskoristi situaciju kod eventualne evakuacije«. Međutim, ubrzo je (13. decembra) i 2. brigada prebačena od Gospića na sektor Gračaca, na kome se tako prikupila cela divizija i tu ostala do polovine januara 1943. godine.

O nameri Italijana da se povuku sa dela okupirane teritorije, GŠH je 4. decembra obavestio i Štab 5. operativne zone Hrvatske: »Prema obavještenjima koja dobivamo sa raznih strana nameravaju Talijani da izvuku dio svojih snaga s našeg teritorija, tako su napustili Gračac (*bili su napustili samo mesto ali ne i železničku stanicu - D.O.*), a spremaju se da odu iz Gospića i Sinja... Vodite računa da biste bili pripravnici da odmah uđete u mjesta koja okupator napusti, naročito ona, gdje bi vlast predao četnicima«. Izveštaji o italijanskim pripremama za evakuaciju stizali su i sa terena. Tako je Lički partizanski odred 6. decembra 1942. obavestio GŠH: »Okupatorska vojska na sektorima Gračačkog i Gospićkog kotara, užurbano radi i priprema se za evakuaciju.⁴³ U očekivanju italijanske evakuacije glavna pažnja je usmerena na Gračac, gde je grupisana cela divizija, verovatno iz političkih razloga - da se najpre potuku četnici. U Gračacu tada nije bilo ustaško-domobranskih jedinica, kao u drugim mestima od Lovinca do Otočca, od kojih se očekivao jači i organizovaniji otpor.

Kao što se vidi, Glavni štab Hrvatske je raspolagao podacima da Italijani nameravaju uskoro povući svoje trupe i napustiti Liku, pa je i 6. diviziji postavio zadatak u tom smislu. Mada su podaci o namerama Italijana da napuste Liku bili tačni, mnogima su tada (pa i kasnije) bili neubedljivi. U stvari, zbog teške situacije na Mediteranu italijanska Vrhovna komanda je tokom novembra povukla u Italiju jednu diviziju iz 5. armijskog korpusa. Krajem novembra i početkom narednog meseca Italijani su evakuisali Livno, Imotski i Bosansko Grahovo, prepuštajući ih ustašama i četnicima. Međutim, kada je trebalo u Italiju vratiti još neke snage, odlučeno je da se smanjivanjem okupacione zone napusti cela Lika i preda pod kontrolu ustaško-domobranskim, a delimično i četničkim snagama. U to vreme Italijani su na prostoru Josipdol - Plaški - Lička Jesenica - Javornik imali dva bataljona 121. puka divizije »Maserata«; na prostoru Vrhovine - Otočac - Brinje - Gospić kompletnu diviziju »Re«, a od Metka do Gračaca i južnije - 151. puk divizije »Sasari«, iz Knina. Bilo je planirano da se divizija »Re« dislocira u Gorski kotar i Hrvatsko primorje, a divizija »Sasari« da se povuče u Italiju. Kada je sve bilo pripremljeno, i početkom januara 1943. godine počelo prevoženje nekih jedinica divizije »Sasari«, povlačenje je odloženo i ob-

⁴³ Zb. V-10, dok. 10, 17, 18.

ustavljeno, pošto je u međuvremenu pripremljena i uskoro trebalo da počne operacija »Vajs«, kod nas poznate kao četvrta neprijateljska ofanziva protiv NOVJ. Dakle, ogromni uspjesi NOV i POJ u jesen 1942. godine su osnovni uzrok što je italijanska Vrhovna komanda sprovođenje svoje odluke o povlačenju pomenutih divizija odložila.⁴⁴

Pripremajući povlačenje svojih trupa iz Like, komandant 2. armije odmah je odobrio veliko pojačavanje ustaško-domobranskih snaga, pružajući im svestranu pomoć, pre svega u naoružanju postojećih i stvaranju novih ustaških bojni. Kako nije bilo uslova za stvaranje novih četničkih formacija, činili su sve da postojeće učvrste i održe, kako bi dobro naoružane i opremljene mogle izvršiti određene zadatke za njihov račun u napuštenom prostoru. Mada je dobro poznao brojne slabosti i borbene kvalitete svojih štićenika, general Roata je verovao da će oni nekako, uz njihovu podršku, uspeti da obezbede funkcionisanje železničke pruge kroz Liku koja im je bila od velikog interesa.⁴⁵ U tu svrhu naredio je da se u času povlačenja odbrambene instalacije i utvrđenja, koja su oni temeljito izradili u mestima i uporištima pored pruge, imaju predati kompletna i neoštećena ustaško-domobranskim snagama od Otočca do Lovinca, a četničkim formacijama u Gračacu i južnije.

Da bi četničke formacije, kompromitovane u narodu, prikazali kao važan i samostalan vojno-politički faktor, i da bi im koliko toliko podigli moral i bilo kakav ugled u narodu, Italijani su, i pored energičnog opiranja ustaških vojnih i civilnih vlasti, 1. decembra objavili odluku da od 3. decembra 1942. počnu povlačenje svoje posade iz Gračaca, zadržavajući je samo u železničkoj stanici, a vlast u mestu da predaju četnicima.⁴⁶

Pošto su blagovremeno upoznati sa italijanskim odlukama o prepuštanju Like njima, vojni vrhovi NDH su užurbano nastojali da, u skladu sa italijanskim planovima, svoje trupe u Lici znatno povećaju, bolje organiziraju, učvrste i stabilizuju, kako bi opravdali poverenje i ispunili nade svojih pokrovitelja. U tu svrhu je Glavni stožer domobranstva (generalštab) 11. decembra 1942. saopštio i naredio: »Budući da Talijani napuštaju područje između crte: Josipdol-Jezerane-Sedlo Vratnik-Senj (sve isključivo) i crte: Zrmanja-Knin (Knin će držati čete 18. italijanskog

⁴⁴⁾ Po povratku iz Rima general Roata, komandant 2. italijanske armije, u Sušaku 22. novembra 1942. godine saopštio je komandantima korpusa odluku o povlačenju još dveju divizija u Italiju i prepuštanje teritorije Like »hrvatskim trupama i formacijama M.V.A.C.« - četnicima. Već 25. novembra izdao je naredbu o novom rasporedu armije, ispuštajući Liku iz njega. On je 21. decembra utvrdio konačne rokove za prebacivanje određenih trupa u Italiju - za diviziju »Sasari« rok je bio 25. decembar, a za prebacivanje divizije »Rek« u Gorski kotar i Hrvatsko primorje, 28. decembar. Neke jedinice divizije »Sasari« su početkom januara već bile počele prevoženje, ali je pokret obustavljen i one su vraćene nazad. (Zb. V-9, d. 162, 180, 183; Zb. V-10, d. 146; Zb. V-11, d. 127, 129; Zb. XIII-2, 120.

⁴⁵⁾ Zb. V-10, d. 146. Obraćajući se komandantima 5. i 18. korpusa 21. decembra 1942. godine general Roata, pored ostalog, kaže: »Imati na umu da ne treba isključivati mogućnost za dalje funkcionisanje pruge i posle 28-og pošto se predviđa da se može obezbediti njeno funkcionisanje od Ogulina do Lovinca pomoću hrvatskih trupa i ličnih formacija MVAC (četnika - Đ. Oj molim 18. korpus da ispita mogućnost obezbeđenja preostalog odseka pruge (Gračac i južnije D.O.) pomoću formacija MVAC koje mu stoji na raspolaganju, eventualno ojačanih automatskim oružjem koje treba zatražiti od mene«. Njegova nadanja pokazali se neosnovana čim su njegove trupe u proleće 1943. g. napustile Liku, a štićenici mu ostali sami na poprištu.

⁴⁶⁾ AVII, k. 11, br. reg. 3/1-37, 3/1-38; k. 17, br. reg. 4/1-34 i k. 145. br. reg. 46/9-1.

korpusa), obrazovat će se operativno područje Lika na kojem će se pojačati naše postojbe. Za zapovednika operativnog područja Lika određujem ustaškog pukovnika Francetića Juraja.⁴⁷ Sedište stožera: Gospić«. Interesantno je uočiti da ustaško Operativno područje Lika ne zahvata celu Liku, već samo do linije: Starigrad-Lovinac-Jankovića vrh (tt. 1.256, oko 4,5 km jugozapadno od Donjeg Lapca). Osnovni zadatak ustaškomobranskih snaga bio je osiguranje pruge Josipdol-Gospić-Lovinac i ceste Gospić-Karlobag, jer je cestu Otočac-Senj trebalo da osiguravaju Italijani. U sastav Operativnog područja Lika, po pomenutoj naredbi ušle su sledeće jedinice:

U Gospiću: 1. i 2. lička železnička stražarska bojna (1. bojna od oko 900 ljudi već je bila na osiguranju ceste Gospić-Karlobag, a 2. bojna od oko 800 ljudi je ostala u Oštarijama i nikad nije došla u Liku), 2. lovačka bojna (iz Bihaća u Gospić stigla vozom 28. oktobra, 1. decembra imala je 750 ljudi), 34 ustaška bojna (bila u procesu formiranja, naoružane su bile samo dve satnije, ukupno 450 ljudi)⁴⁸ i 1. bojna 12. domobranske pukovnije sa štabom u Gospiću od januara 1942, a sa posadama u Lovincu, Pazarištu, Perušiću i delom u Gospiću, jačine (početkom novembra) 665 vojnika. U Gospić je 24. decembra stigao vozom i »Brzooklopni sat« (tenkovska četa), namenjen za neposrednu odbranu Gospića pa je njegovo dejstvo van mesta bilo strogo zabranjeno.

U Otočcu: 3. lička železnička stražarska bojna (oko 600 ljudi), 20. sat 12. pešačke pukovnije (oko 150 ljudi), 33. pripremna bojna (bez dva sata) i 9. ustaška bojna (u procesu formiranja, naoružana su bila dva sata, oko 240 ljudi). Osim ovih snaga, u Vrhovine je negde oko 20. decembra transportnim vozovima stigao kompletan ustaški 4. stajaći djelatni zdruk (brigada) sastava: 31. i 32. ustaška bojna i 2. gorska (brdska) stajaća bitnica (baterija), pod komandom ustaškog bojnika (majora) Milana Šulentića, privremeno sa štabom u Ličkom Lešću.⁴⁹ Posada Udbine (preko 400 ljudi) koja je stajala pred evakuacijom, imala se rasporediti po navedenim jedinicama. Pored ovih snaga bilo je nemalo oružnika i ustaške milicije po selima i mestima koja su ustaške vlasti kontrolisale.

Mada je 6. divizija već u prvoj dekadi decembra 1942. bila orijentisana na borbena dejstva oko pruge na sektoru Gospić - Gračac, nema

⁴⁷ Francetić je 22. decembra iz Zagreba poleteo avionom u Gospić, oboren je kod sela Močila, uhvaćen je i predat komandi mesta Slunj gde je osuđen i pogubljen. Komandu operativnog područja Lika preuzeo je njegov zamenik potpukovnik Sarić, dok 10. januara 1943. nije stigao novi komandant ustaški pukovnik Vjekoslav Servaci (Servatzy) - (AVII, k. 66, br. reg. 24/4-2, k. 17, br. reg. 11/1-5).

⁴⁸ Bojnik Delko Bogdanić je početkom oktobra sa većom grupom ustaša stigao iz Zagreba u Gospić sa zadatkom da obrazuje novu, 34. ustašku bojnu za čijeg je zapovednika postavljen. Osim toga, imao je da sredi i reorganizuje 1. bojnu 12. pukovnije koja je bila u rasulu. Kada je u Gospić stigla i 2. lovačka bojna postao je i njen zapovednik, pa je do kraja decembra komandovao sa obe bojne. (AVII, k. 66, br. reg. 1/1-3, 13/2-3, 18/2-5, 18/2-6; k. 14, br. reg. 2/1-15 i k. 114, br. reg. 7/15, 3/24-1).

⁴⁹ Ovaj ustaški zdruk je 7. septembra formiran u Bihaću, reorganizacijom dotadašnjeg Ličko-krbavskog ustaškog zdruga, nazivan i Lička legija. Imao je tada četiri ustaške bojne i pod komandom ustaškog pukovnika Stjepana Tomičića činio je osnovnu snagu u odbrani Bihaća i okoline. Pošto su mu u Bihaću i Ličkom Petrovom Selu tri bojne (19, 31. i 33) potpuno rastrojene i potučene, a 32. bojna desetkovana, od njihovih izbeglih ostanaka u Sunji su obrazovane dve (31 i 32) bojne tako da je on u Liku stigao doslovno prepolovljen. (AVII, k. 114, br. reg. 24/24-1, 7/25-1 i k. 15, br. reg. 7/1-20, 7/1-18).

pouzdanih podataka o bilo kakvim dejstvima tih dana.⁵⁰ Štab divizije je 13. decembra izdao zapovest za »napad na neprijateljske komunikacije i pripremu napada na Gračac« i precizirao zadatke brigadama.⁵¹ Pošto su italijanske snage imale napustiti garnizone od Knina do Vrhovina (stoji u zapovesti), zadatak divizije je bio da ometa saobraćaj napadajući transporte, a u slučaju napuštanja Gračaca da razbije četnike i zauzme mesto, a potom, prema situaciji, da razvije ofanzivna borbena dejstva na severozapadu i jugoistok.

Pošto Italijani nisu napuštali Gračac, cela divizija je dugo ostala u stanju iščekivanja. Očigledno, sve je bilo sračunato da celokupna divizija krene u akciju u trenucima kada italijanske snage počnu da se povlače. Preokupiran iščekivanjem italijanskog povlačenja, Štab divizije je propustio povoljnu priliku da snažnim i brzim udarom potuče četnike i zauzme Gračac (kada su u njemu od 3. decembra ostali sami četnici), dok je italijanska posada zadržana smao na železničkoj stanici. Bila je to izuzetna prilika da se unište četnici i zauzme toliko željeno mesto. Propust je teško objasniti valjanim razlozima. Možda je uzrok u slaboj obaveštenosti i nepoznavanju situacije, možda u neshvatanju i neuočavanju pravog trenutka za akciju, možda u kolebljivosti i neodlučnosti u Štabu divizije. Uglavnom, vrćenje oko Gračaca se nastavljalo sve do polovine januara. Shodno divizijskoj zapovesti od 13. decembra, trebalo je da se brigade već sledećeg dana prikupe, i to: 2. brigada u rejonu Cerovac - Klapavica - Bruvanjsko Rudoplje - Čanković Draga, 1. brigada u rejonu Bruvno-Glogovo-Gubavčevo Polje i 3. brigada u rejonu Osmica-Kijani-Deringaj. Međutim, ujutro 14. decembra, dok je 2. brigada pristizala u određeni rejon a 1. brigada bila na maršu preko Rudopolja prema svom rejonu, sustigla ih je obavest da su ustaše napustile Udbinu i preko Komića, zajedno sa stanovništvom, beže prema Lovincu, što je poremetilo stvorene planove.

Sudbina Udbine je tokom jeseni mučila i često uznemiravala ustaške vojno-političke vrhove. Čim bi primetili značajnije pokrete partizanskih snaga u pravcu Krbave, dizali su uzbunu na Udbini šaljući poruke avionima. Onespokojavala ih je činjenica da udbinskoj posadi u slučaju napada nisu mogli priteći u pomoć, a na pomoć italijanskih trupa nisu mogli pouzdano računati. Moral posade i stanovništva održavali su čestim doletanjem aviona, ponekad i više puta dnevno, doturajući municiju i druge potrebe. Avionima su iz Udbine evakuisali ne samo bolesne i iznemogle, već i sve kolebljive, posustale i nepouzdate, u prvom redu demoralisane domobrane. Kako je zima bila na pragu, a Italijani pred povlačenjem iz Like, stanje im je izgledalo neodrživo, pa je 25. novembra pala odluka da se Udbina napusti, a posada i stanovništvo evakuiše u Gospić.³² Glavni stožer domobranstva odmah je od italijanske Visoke komande za Sloveniju i Dalmaciju (Supersloda - u stvari, komanda 2. italijanske armije) u Sušaku zatražio pomoć za obezbeđenje evakuacije i odobrenje da se posada i stanovništvo mogu povući u Gospić. Super-

^{50>} U Arhivi Vojnoistorijskog instituta (k. 419, br. reg. 6/1) postoji dokumenat-zapovest 6. su S^{ivl}A^{je} >>>za n^ap^ad na prugu Gračac-Raduč« ali nedatiran i nerealizovan.

Zb. V-10, d. 36.

> AVII, NDH, K. 66, br. reg. 25/1-6, 9/4-7, 10/4-2; k. 58, br. reg. 1-104/7; k. 229, br. reg. 43/6; k. 53, br. reg. 17/1-2; NAV-I-T-825, 58/550-555 i Zb. V-32, d. 192.

sloda je brzo udovoljila molbi. Planiranje i izvođenje poduhvata povećano je komandantu italijanske divizije »Re« u Gospiću, generalu Rafaelu Peligri (Raffaele Pelligra), uz tesnu saradnju sa vojnim poverenikom NDH kod Superslode, pukovnikom Peričićem. Sve ovo je planirano u vreme kad su 1. i 2. lička brigada bile daleko od Like angažovane u Poju i u borbama oko Dvora na Uni, a 3. brigada oko Bosanskog Grahova, što svedoči koliko su zazirali od partizanskih snaga u Lici.

U duhu plana za prihvatanje posade, u rejonu Medak-Raduč-Lovinac već 10. decembra prikupljale su se jake snage: dva bataljona 2. pešadijskog puka divizije »Re«, jedan bataljon 152. pešadijskog puka divizije »Sasari«, bataljon crnih košulja, jedna tenkovska četa iz 18. korpusa, 2. lovačka bojna sa jednom satnijom 34. ustaške bojne i odred četnika (oko 300 ljudi) iz Metka, podržani sa dve artiljerijske baterije i dve čete minobacača. Plan je bio: istovremeno kada noću krene posada iz Udbine krenuće joj u susret i trupe za prihvatanje rejona prikupljanja na liniji Medak-Lovinac, kako bi posadu prihvatile na visovima Ličkog sredogorja, između Krbavskog i Ličkog polja.

Mada su se ovako jake snage 3–4 dana nalazile u pomenutim mestima, izgleda da Štab 6. divizije (kao i štabovi brigada) nije o tome znao ništa, ili je znao pa im je namere pogrešno procenio. Stoga se desilo da je Štab divizije, neposredno uoči neprijateljskog poduhvata, sa Udbine i sa pruge, iz tog međuprostora prebacio dve brigade u rejon Bruvna, i ne sluteći da time olakšava posao neprijatelju. Tako je italijansko-ustaško komandovanje dobilo upravo ono što je i želelo - potpuno iznenađenje i otvoren prolaz prema Lovincu, čime je uspeh akcije bio obezbeđen.

Posada i stanovništvo napustili su Udbinu u 3,50 časova 14. decembra, krenuvši po gustoj magli u neizvesnost, putem prema selu Komiću. Sve do Ljeskovca (tt.811) nisu nailazili ni na kakav otpor, osim stražarskih pripucavanja iz pravca Mutelića i Čojluka. Naime, oko Udbine na ivicama okolnih sela, radi njihove zaštite, nalazio se po vodovima raspoređen 4. bataljon Ličkog partizanskog odreda. Njegova dva voda u Muteliću i Čojluku, mada je u mrkloj noći polje bila pritisla i gusta magla, otkrili su pokret čim je kolona napustila Udbinu, pa su krenuli za njom. Kolona se kretala žurno sa svim potrebnim obezbeđenjima. Vodovi su je ipak pretekli i sačekali na liniji Ljeskovac (tt.811)-k. 751. i po njoj otvorili vatru. Puškaranje po magli trajalo je do svanuća. Potom je odatle kolona skrenula poljskim putem preko zaseoka Opalići prema Komiću, odnosno prevoju (prelazu, klanacu) između Komače i Komića (k. 1028), gde se nadala prihvatu. Vodovi su ponovo pretekli kolonu i zaposeli ulaz u klanac, neznajući da su vrhovi iznad njih već bili posednuti snagama 2. lovačke bojne i 34. ustaške bojne. Ustaška kolona je stigla u Komić, pred klanac, rano ujutro gde su je ova dva voda sačekala vatrom sa čela i boka. Čim je čuo pucnjavu u Komiću, Štab 2. ličke brigade je iz Klapavića uputio dva bataljona u tom pravcu, ali su oni tek na maršu, oko 10 časova, dobili podatke da se radi o bekstvu ustaša iz Udbine, i štab 1. ličke brigade je iz Rudopolja uputio dva bataljona u pravcu Korita, na putu između Komića i Lovinca, ali je intervencija ovih snaga zakasnila.

Svojom upornošću pomenuta dva voda ukupne jačine 40-50 boraca dovela su ustašku kolonu u veoma tešku situaciju, ali su bili nejak i da je rastroje i unište, i pored ogromnih snaga pokrenutih da je prihvati. Očigledno je ustaški komandant koji je sa 2. lovčakom i delom 34. ustaške bojne tada držao Trovrh, Komić i Komaču, mnogo oklevao da se po gustoj magli upusti u neizvesnu borbu. Tek nakon četiri časa, kada se već magla počela podizati, pojavio se iza leđa pomenutim vodovima i otvorio prolaz kroz klanac prema Lovincu. Pri tom je, usled magle, došlo do međusobnog puškaranja i sudaranja 2. lovačke bojne i udbinske kolone. Čim je nesporazum otklonjen, kroz klanac je prebačeno stanovništvo sa Udbine sa oko 30 zaprežnih kola i nekoliko stotina grla stoke, i uz obezbeđenje upućeno prema Koritima i dalje ka Lovincu. Upravo su tada na poprište pristizala dva bataljona 2. ličke brigade, koji su se takođe usled vrletnog terena bespuća i magle sporo kretala i dockan stigla. Severnim padinama Mirkače (k. 1130) upućen je 4. bataljon, a desno od njega, kroz Komić, 2. bataljon. Pošto su ustaše kroz otvoreni i slobodan prolaz brzo izmicale, ovi bataljoni zahvatili su samo zaštitničke delove. Oni su pred veče žestoko napali delove 2. lovačke bojne i udbinske posade koji su štitili povlačenje kolone upravo u vreme kada su se i sami počeli pripremati za povlačenje. Međutim, napad ovih bataljona je zaustavljen i suzbijen protivnapadom 2. lovačke bojne, pa su se ustaške snage pod zaštitom mraka neometano u toku noći povukle i stigle u Lovinac. I 2. i 3. bataljon 1. ličke brigade dockan su stigli u Korita, gde su naleteli na jak otpor sa Okrugle (k. 969). Sve ustaško-italijanske snage su sledećeg dana vraćene u svoje garnizone, čime je ova akcija okončana.

Dva bataljona 2. ličke brigade pretrpele su gubitke od 2 poginula i 9 ranjenih boraca. Zaplenjeno je: 1 brdski top bez zatvarača, mali minobacač, oko 4.000 metaka, nešto bombi i granata bez upaljača, dok su ustaše uništile oko 20.000 metaka, sanduk lekova, putnički automobil, inventar garnizonske ambulante, više zaprežnih kola sa namirnicama i drugim materijalom, pobivši pod njima više konja.⁵³ Ustaše su, prema njihovom izveštaju imale 9 poginulih, među njima i jednog ustaškog poručnika, 14 ranjenih i 1 nestalog, a prema italijanskim podacima imali su 10 mrtvih, 25 ranjenih i 1 nestalog.⁵⁴

Borbe oko Lovinca

Mada je sukob sa udbinskim ustašama brzo završen, tek izjutra 20. decembra počela je akcija 6. divizije oko Gračaca. Brigade su ovoga puta dobile drugačije zadatke (pa time i raspored) nego što je bilo od-

⁵³ Zb. V-10, d. 60, 61 i AVII, k. 418, br. reg. 3/3, 3/1-3.

⁵⁴ Zb. XIII-2, d. 127; AVII, k. 17, br. reg. 4/1-60; k. 53, br. reg. 17/1-2 i NAV-I-T-825, 58/550-555. Iz Udbine je evakuisano i u Lovinac stiglo oko 420 vojnika i 900 civila sa oko 400 pušaka (po italijanskim podacima 416 vojnika, 940 civila sa 400 pušaka i 300.000 metaka), 16 puškomitraljeza, 7 mitraljeza, 2 brdska topa, 1 protivtenkovski top, 2 mala minobacača, 1 minobacač 81 mm, oko 30 kola pokućstva i namirnica i nekoliko stotina grla stoke. Po pristizanju u Lovinac udbinska posada je raspoređena: oružnici su pojačali oružničku posadu u Lovincu, oružnički naučni sklop novaka od 117 regruta pojačao je posadnu satniju u Lovincu, 4. ustaška satnija otišla je u Gospić za posadu u Ličkom Novom, 19 satnija 12. domobranske pukovnije otišla je u Otočac

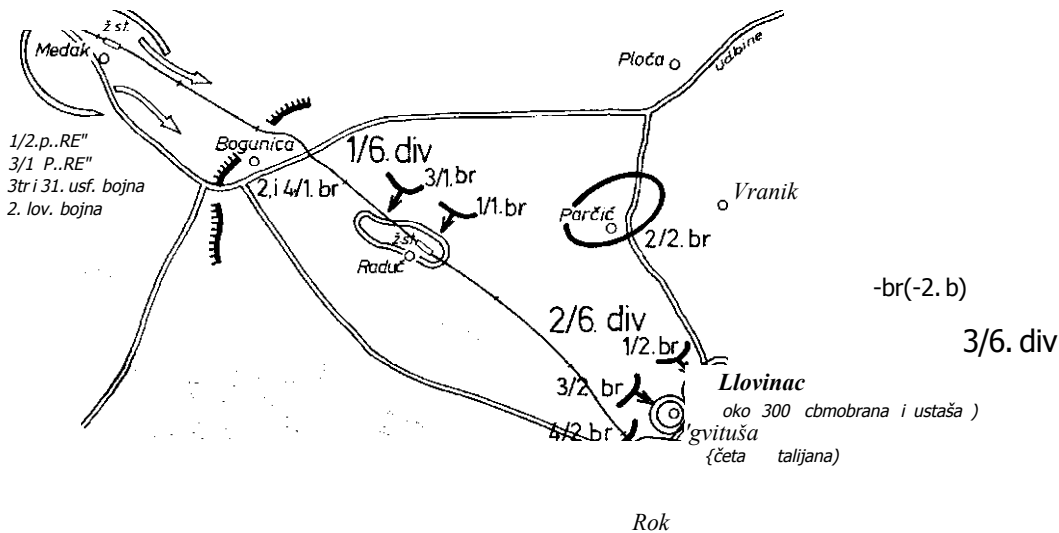
ređeno zapovešću od 13. decembra. Dok je 1. brigada ostala na zadatku - osiguranje od Otrića i Knina - 3. brigadi je naređeno da razbije četnike u Dubokom Dolu, Vucipolju, na Vučjem vrhu i Cerovcu, a u Grabu s jednim bataljonom da postavi zasedu prema Gračacu, sa ciljem da neprijatelja (ako pođe iz Gračaca) uhvati u klopku i uništi u sadejstvu sa bataljonima 2. brigade. Dva bataljona 2. brigade dobila su zadatak da posednu k. 748, k. 674 i selo Podkokirnu, zaključno sa k. 607, sa glavnim snagama na južnim padinama Kuka (k. 607), kako bi pod vatrom držali put Gračac-Malovan i sa delovima 3. brigade u zasedi sačekivali i uništavali neprijatelja koji bi krenuo iz Gračaca. Druga dva bataljona ove brigade, sa 2. bataljonom 3. ličkog odreda, dejstvovala su severozapadno od Gračaca sa zadatkom da ruše prugu i unište ustaška uporišta na tom prostoru. I pored ovakvih zadataka brigada, prema izveštaju Štaba divizije njen je zadatak »bio da navuče neprijateljske snage od Otrića i Gračaca i da ih uništi. Akcija 9. brigade (3. brigada - Đ.O) bila je samo izazivačka da bi se neprijatelj mogao navući na željene položaje«. Pošto Italijani nisu bili naivni ni lakomisleni, pa se nisu dali »navući, izazvati i isprovocirati«, to je Štab divizije morao konstatovati kako brigade uglavnom nisu izvršile zadatak, mada su uradile sve što je do njih stajalo. Na svom pravcu 3. brigada je raspršila, delom pobila i pohvatala četničke posade, dok je severozapadna grupa 2. brigade likvidirala oružničku postaju u selu Guduri (ovde se povukla 3. decembra kada je morala napustiti Gračac) i ubila 3, a zarobila 5 oružnika i 6 naoružanih civila, zaplenivši 27 pušaka i 4.000 metaka.⁵⁵ Ovako malim rezultatima, a pogotovo slabom aktivnošću jedinice, Štab 1. korpusa Hrvatske bio je nezadovoljan, pa je odmah intervenisao.⁵⁶ Ubrzo potom usledile su višednevne borbe oko Lovinca.

Napad na Lovinac i okolinu je prva značajna akcija 6. ličke divizije u Lici, posle mesec dana od njenog formiranja i postojanja. Njeno

(AVII k. 16, reg. br. 1/1-26, 17/1-32). Vlada NDH je 19. decembra naredila da se sve izbeglice iz Udbine upute u Zagreb, (AVII, k. 66, br. reg. 4/10-8). Transport sa izbeglicama iz Udbine krenuo je u Zagreb 30. XII (k. 16, br. reg. 31/1-16).

⁵⁵> Nezadovoljan radom štaba i dejstvima divizije, politički komesar 1. korpusa Hrvatske Većeslav Holjevac uputio je pismom od 22. decembra 1942. godine (Zb. V-10, d. 70) kritiku na rad političkog komesara divizije Rade Žigića lično i Štaba divizije u celini. Kako je komesar divizije reagovao na ove primedbe vidi se jasno iz odgovora upućenog komesaru korpusa 4. januara 1943. Naglašavajući da kritiku svoga rada i celokupnog štaba ne može prihvatiti u celosti, on kaže: »Prije svega Vama je bilo poznato, da smo mi bili upućeni na jedan određeni sektor (Gračački) sve u iščekivanju, da će okupator povući se i da na vrijeme stupimo u borbu s četnicima. Na ovom sektoru uslovi vođenja operacija bez velikih žrtava teški su, jer se okupator povukao oko same pruge i dobro se utvrdio. Da je to tako najbolje svjedoče naše zadnje operacije, gdje smo skoro za svaku pušku imali po jednog borca izbačenog iz stroja. Ja sa ovim ne mislim reći, da je opravdano, što smo mi četiri do pet dana propustili, a da nismo vršili nikakve akcije. No ipak moram istaći, da su borci bili umorni, jer nisu imali tri mjeseca odmora, a prilikom našeg odlaska iz Slunja od strane komandanta Glavnog štaba Hrvatske, a kasnije i komandanta korpusa, rečeno nam je, da se borci odmore. Inače, da smo dobili u zadatak, da usmjerimo našu aktivnost protiv četnika i okupatora u Lici, rezultati bi bili kud i kamo veći, jer u otkočkom kotaru su uslovi za vođenje ovakvih operacija mnogo povoljniji. Plijen, koji smo zarobili u tih mjesec dana u okružnici je također umanjen. ... « Ne ulazeći u moguće nesporazume, pa i opravdanost ove kritike po konkretnosima, činjenica je da je divizija odmah pomena severozapadno od Gračaca i ubrzo prešla u odlučnija dejstva oko Lovnica, između Metka i Gračaca (AVII, k. 796, br. reg. 1/7).

⁵⁶ Zb. V-30, d. 190; AVII, k. 17, br. reg. 4/1-34, 5/1-35, k. 418, br. reg. 23/1-2.

&

LEGENDA

Naše snage

Neprijateljeva uporišta

2/3. br

Borbe oku Llovinca 25. do 30. decembra 1942.

brojno stanje, nacionalni i socijalni sastav i politička pripadnost boraca, po izveštaju od 24. decembra 1942, izgledali su ovako:

- Štab divizije: brojno stanje 14 ljudi, od toga radnika 3, nameštenika 1, vojnih lica 5, intelektualaca 5. Srba 11, Hrvata 2 i Rus 1. Članova Komunističke partije 10, vanpartijskih komunista 4 (borci koji su se osećali komunisti iako nisu bili članovi KPJ);

- Agitprop divizije: brojno stanje 23, od toga radnika 1, seljaka 6, zanatlija 1, nameštenika 3, vojnih lica 1, intelektualaca 11, Srba 19, Hrvata 2, Jevrejin 1, Slovenac 1. Članova Komunističke partije 6, vanpartijskih komunista 6, bespartijnih 11.

- 1. brigada, komandni kadar: ukupno 212, od toga radnika 31, seljaka 122, zanatlija 21, nameštenika 4, vojnih lica 21, intelektualaca 13, Srba 176, Hrvata 56, Članova Komunističke partije 91, vanpartijskih komunista 87, bespartijskih 34.

Partizani: 792 borca, od toga radnika 38, seljaka 673, zanatlija 46, nameštenika 8, vojnih lica 19, intelektualaca 8, Srba 709, Hrvata 82, Musliman 1. Članova Komunističke partije 17, vanpartijskih komunista 283, bespartijnih 492. Nepismenih 98 boraca.

- 2. brigada, komandni kadar: ukupno 275 ljudi, od toga radnika 29, seljaka 185, zanatlija 25, nameštenika 3, vojnih lica 25, intelektualaca 8, Srba 272, Hrvata 3. Članova Komunističke partije 117, vanpartijskih komunista 113, bespartijnih 45.

Partizani: 1.316 boraca, od toga radnika 43, seljaka 1.213, zanatlija 40, nameštenika 3, vojnih lica 15, intelektualaca 7, Srba 1.290, Hrvata 25, Talijan 1. Članova Komunističke partije 24, vanpartijskih komunista 336, bespartijnih 965. Nepismenih 100 boraca.

- 3. brigada (9. brigada), komandni kadar: ukupno 238 ljudi, od toga radnika 17, seljaka 153, zanatlija 9, nameštenika 14, vojnih lica 28, intelektualaca 7, Srba 137, Hrvata 1. Članova Komunističke partije 91, vanpartijskih komunista 92, bespartijnih 55. Nepismenih 1 starešina.

Partizani: 911 boraca, od toga radnika 12, seljaka 887, zanatlija 12, nameštenika 4, vojnih lica 3, intelektualaca 3, Srba 908, Hrvata 3. Članova Komunističke partije 11, vanpartijskih komunista 236, bespartijnih 664. Nepismenih 66 boraca.

- Četa pratećih oruđa, komandni kadar: 10 ljudi, od toga radnika 3, seljaka 4, vojnih lica 3. Srba 9, Hrvat 1. Članova Komunističke partije nije bilo, vanpartijskih komunista 4, bespartijnih 6 ljudi.

Partizani: 53 borca, od toga seljaka 51, intelektualaca 2. Srba 49, Hrvata 4. Članova Komunističke partije nije bilo, vanpartijskih komunista 10, bespartijnih 43. Nepismenih 5 boraca.

- Divizija ukupno u stroju: 3.844 borca, 177 radnika, 3.294 seljaka, 154 zanatlije, 40 nameštenika, 120 vojnih lica, 59 intelektualaca. Srba 3.680, Hrvata 159, Rus 1, Italijan 1, Slovenac 1, Jevrejin 1. Članova Komunističke partije 367, vanpartijskih komunista 1.171, bespartijnih 2.306. Nepismenih 270 boraca.⁵⁷

Kako se iz ovog pregleda vidi, diviziju su u socijalnom pogledu činili uglavnom seljaci, a u nacionalnom pogledu uglavnom Srbi.

⁵⁷> AVII, NOR, k. 419 a, br. reg. 30/12.

Vojnu posadu u Lovincu činila je 3. domobranska satnija 1. bojne 12. pešačke pukovnije sa neutvrđenim brojem oružnika i ustaške milicije, oružnički naučni sklop novaka od 117 dobro naoružanih vojnika povučenih sa Udbine i oko jednog voda oružnika sa Udbine - ukupno oko 300 dobro naoružanih domobrana, oružnika i ustaša, bez ustaške milicije po selima i u mestu. Na železničkoj stanici bila je italijanska posada - jedna ojačana četa. Glavnina posade bila je u mestu Lovincu, uključujući i brdo Cvitušu (k. 665), dok su se po selima nalazili uglavnom oružnici i ustaška milicija. Mesto je bilo nesolidno utvrđeno. Jedino je Cvituša, koju su ranije držali i utvrdili Italijani, bila dobro i planski utvrđena sa žičanim preprekama ispred rovova i bunkera.

Posle intervencije Štaba 1. korpusa Hrvatske, Štab divizije je odlučio da pređe u akciju na području između Metka i Gračaca, s ciljem da likvidira ustaško-domobransku posadu u Lovincu i okolnim selima, a po mogućnosti i italijanske posade u železničkim stanicama od Raduča do Štikade. Stoga su 1. i 2. brigada iz rejonu Gračaca prebačene u rejon Mogorić-Ploča-Kik, dok je 3. brigada zadržana sa 2. bataljonom u Bruvnu, 1. bataljonom u Klapavicama, 4. bataljonom u Ondiću i 3. bataljonom u Komiću. Druga brigada je dobila zadatak da zauzme Lovinac i Cvitušu, a po mogućnosti i železničku stanicu Lovinac. Prva brigada je trebalo da onemogući intervenciju neprijatelja od Gospića i Metka, posedanjem položaja: Rastik (k. 630)-Bogunica (k. 706)-k. 622-k. 591, a delom snaga da zauzme železničku stanicu Raduč i pomoću minerskog voda divizije da poruši što više pruga i ceste i mostova na njima. Trećoj brigadi je naredeno da očisti selo Ričice i da kod Štikade sa jednim bataljonom postavi osiguranje prema Gračacu, poruši što više pruge, a da glavnim snagama od neprijatelja očisti selo Smokrić, ubacujući makar jednu četu na Razvalu (k. 640), kako bi sprečila bekstvo neprijatelja iz Lovinca. Početak napada određen je za 25. decembar u 17. časova.

Tačno u određeno vreme 2. brigada je krenula u napad, iznenadila neprijatelja i brzo izvršila zadatak. Pred energičnim i neočekivanim napadom, neprijatelja je zahvatila pometnja i rasulo tako da je pružio neorganizovan i slab otpor. Posada Lovinca brzo se pokolebala i dala u bekstvo na sve strane najviše na Velebit. Njih 40 sa ranjenim poručnikom Laktićem i naoružanjem pobeglo je italijanskoj posadi u železničku stanicu. U toku 27. decembra u Tribalj je izbilo 25 domobrana sa oružjem, a preko Velebita u Karlobag, pa odatle u Gospić, stiglo je 27 vojnika, takođe sa oružjem. Pometnji i brzom rasulo posade u mestu mnogo je doprineo jedan vod 1. bataljona, koji se po mraku neopaženo provukao u mesto do crkve i počeo napad iznutra. Usled toga je, uz energičan napad čitavog bataljona, spolja posadu zahvatila panika i bezglavo se dala u bekstvo. Uzalud je poručnik Božidar Ognjanovac (za koga pretpostavljeni tvrde da se istakao u odbrani Udbine) trudio da spreči paniku i organizuje otpor - spasa nije bilo. Neznajući situaciju, hitajući po mraku da spreči bežanje i rasulo, naleteo je na vod u mestu i tu poginuo sa pratnjom od 5 vojnika.

Preko Peregina polja prema Cvituši i železničkoj stanici nastupali su 3. i 4. bataljon. Cvitušu je branio jedan vod domobrana, koji je iz dobro uređenih položaja pružio organizovan otpor, tako da se borba za ovo brdašce oteгла. Tek kada su u dejstvo stupili artiljerijska baterija

i minobacači, a domobranima pored znatnih gubitaka ponestalo i municije, napustili su položaje. Od napada na železničku stanicu se odustalo, pošto se uvidelo da je odlučno brani jaka italijanska posada iz dobro uređenih položaja.

U Lovincu je te noći zarobljeno 40 vojnika i oružnika. Zaplenjena je 51 puška, 17.650 metaka, 3 mitraljeza i druga oprema. Druga brigada je pretrpela gubitke od 5 poginulih i 24 ranjena borca. Narednog dana vršeno je uglavnom čišćenje Lovinca i okolnih sela od neprijateljevih ostataka. Do 30. decembra glavne snage brigade su se zadržale u podvelebitskim selima od Miletić-Gaja do Ričica u pretraživanju i čišćenju terena od zaostalih ustaških elemenata, a 28. decembra razbijena je veća grupa četnika u Ričicama. Italijanska avijacija je svakodnevno nadletala, izvidala i bombardovala jedinice divizije oko Lovinca. Puškomitraljezac Proko Počuča oborio je 28. decembra italijanski bombarder »Savoja Marketi«, koji je pao na oko 1 km od železničke stanice. Posada je pobjegla u stanicu, a avion se zapalio. Ipak, iz njega je izvučen mitraljez kalibra 13 mm sa 187 metaka.

Dobro utvrđenu italijansku posadu u železničkoj stanici Raduč i na mostu kod sela Drenovca, uz osiguranje dva bataljona prema Metku, napali su 1. i 3. bataljon 1. brigade, ali su bili odbijeni. Napad je ponovljen narednog dana opet bez uspeha. U toku 26. decembra delovi brigade sukobili su se sa 2. lovačkom bojnom i dve satnije 34. ustaške bojne u rejonu Bogunica i Kruškovac koje su iz Gospića pohitale u pomoć Lovincu. Ove snage su iz Gospića do Kruškovca prevezene vozom, gde su se pod vatrom iskrcale i uz podršku italijanske artiljerije iz Metka krenule prema stanici Raduč. Nadomak stanice naišle su na jači otpor snaga 1. brigade koje su ih zaustavile, a za tim su iste prisiljene da se povuku prema Italijanima na železničkoj stanici Medak. Komandant ovih snaga odmah je o neuspehu telefonom izvestio komandanta italijanske divizije »Re«, zatraživši od njega dodatnu pomoć i pojačanje u snagama i sredstvima podrške. Osim italijanske artiljerijske baterije koja ga je već podržavala, upućen je oklopni voz da ga podrži vatrom sa pruge. Nemajući kuda, ustaške snage su sutradan ponovile snažan napad na Bogunicu, koju je branio tek pristigli 4. bataljon 2. brigade i delovi 1. brigade. Napad je počeo oko podne 27. decembra, uz snažnu podršku artiljerije i oklopnog voza. Mada su ustaške snage bile višestruko nadmoćnije, trebalo im je četiri časa uporne i žestoke borbe da bi oko 16 časova potisle 4. bataljon 2. brigade, zauzele vrh Bogunice i tu stale (dalje nisu mogle), pa su se u suton povukle u železničku stanicu Medak, a potom, po odobrenju komandanta divizije »Re«, u Gospić. Zauzimanje Bogunice ustaške snage su platile - 5 poginulih, 21 ranjenih i 3 nestala vojnika, dok je 4. bataljon pretrpeo gubitke od 8 mrtvih, 15 ranjenih i 1 nestalog borca, a jedinice 1. brigade od 6 mrtvih i 16 ranjenih boraca. U toku 28. decembra položaj su preuzeli bataljoni 1. brigade, a 4. bataljon 2. brigade je povučen u selo Vranik, gde mu je 9 civila predalo 9 pušaka sa 700 metaka i 6 ručnih bombi, da bi se sledećeg dana opet našao u podvelebitskim selima.⁵⁸

⁵⁸⁾ AVII, k. 53, br. reg. 16/1-1, k. 17, br. reg. 8/1-5, k. 16, br. reg. 29/1-11, k. 418, br. reg. 31/1-2; Zb V-10, d. 73, 159, 166; Zb. V-II, d. 8. *Lika u NOB-u 1942 VIZ*, Beograd, 1971, str. 525-597 i HAK, Zbornik 10, str. 482[^]183.

Svoj zadatak 3. brigada je izvršila 25. decembra uveče, gotovo bez otpora. Ustaše i domobrani u Smokviću, pred napadom tri bataljona, brzo su se razbežali. U borbama tokom 26. decembra u Ričicama sa italijanskom kolonom koja je naišla iz Gračaca, 1. i 2. bataljon 3. brigade zarobili su 9 Italijana, 9 ustaša i 30 domobrana, oružnika i ustaških milicionera, zaplenivši 50 pušaka.

Iako je ustaško-italijanska intervencija od Gospića i Gračaca uspešno odbijena, Štab 6. divizije je sasvim realno očekivao novu i znatno jaču intervenciju, prvenstveno iz Gospića. Stoga je u zapovesti od 29. decembra dao nove zadatke jedinicama. Trebalo je da 2. brigada zadrži jedan bataljon u Lovincu - oko Cvituše i prema železničkoj stanici, a tri bataljona zapadno od pruge razvučena od Miletić-Gaja do Ričica, sa zadatakom da kod Miletić-Gaja prihvate u povlačenju delove 1. brigade iz pravca Metka, a delom snaga da blokiraju železničke stanice Ličko Cerje i Ričice i sadejstvuju delovima 3. brigade. Zadatak 1. brigade bio je da sa jednim bataljonom u Kruškovcu zatvori put i prugu prema Raduču i da se pod borbom povlači do oslonca na delove 2. brigade u Miletića-Gaju. Zatim, da sa jednim bataljonom iz sela Parčići-Kik dejstvuje na bok neprijatelju, a da preostala dva bataljona postavi u selo Ploču i u deo gornjeg Mogorića, s namerom da se u određenom trenutku pojave neprijatelju iza leđa. Prema neprijateljskoj koloni iz Gračaca 3. brigada je postavila 1. bataljon u rejonu Razbojna-Bakovač, 3. i 4. bataljon u rejonu Smokvića i 2. bataljon u Čankovića Draži.⁵⁹

Kako ustaške snage od jedne i po bojne (oko 1.000 vojnika) u toku 26. i 27. decembra nisu uspele da deblokiraju železničke stanice Raduč i Lovinac, komandant italijanske divizije »Re« u Gospiću, general Rafael Peligra počeo je 28. decembra da prikuplja snage u Metku radi prodora u Lovinac. U toku 29. decembra vozovima i drugim sredstvima prebacio je u Medak Komandu 2. pešadijskog puka sa pratećom baterijom i minobacačkom četom iz Gospića, 1. bataljon 2. puka iz Gospića (pošto ga je prethodno smenio jedinicama 1. puka iz Perušića, Ličkog Osika i Kule), 3. bataljon 1. pešadijskog puka dovučen je iz rejona Ramljane, Ličko Lešće i Janča (gde je zamenjen 32. ustaškom bojnom iz Lešća), 31. ustašku bojnu iz Lešća, 2. lovačku bojnu sa dve satnije 34. ustaške bojne iz Gospića i jednu bateriju 120. divizionu iz Gospića. Ovom snažnom grupacijom komandovao je komandant 2. pešadijskog puka, pukovnik Adelmo Pederzani, dok je general Peligra, zadržao opšte rukovođenje dejstvima ove grupe i grupe 152. pešadijskog puka divizije »Sarsari« iz Gračaca koja mu je za ovaj zadatak bila potčinjena.⁶⁰

⁵⁹> Zb. V-10, d. 91 i AVII, k. 796, br. reg. 1/31.

[^] AVII, k. 17, br. reg. 8/1-6, k. 53, br. reg. 16/1-1. Zb. V-II, d. 139. Na dan 23. XII, kada su počela dejstva oko Lovinca, trupe pod komandom generala Peligre bile su u sledećem stanju i rasporedu:

Sektor Plaški: dva bataljona 121. peš. puka divizije »Maserata« u Josipdolu, Plaškom, Ličkoj Jasenovici i Javorniku.

Sektor Otočac: 2. bataljon 1. peš. puka »Re« i 1. bataljon 25. grupe granične straže, jedna mitraljeska četa 5. arm. korpusa u Rudopolju, Vrhovinama, Otočcu i Brlogu.

Sektor Brinje: 2. bataljon 2. peš. puka »Re« i 76. bataljon crnih košulja u Brinju Križpolju, Žutoj Lokvi, Prokikama i prevoju Vratnik.

Sektor Perušić: 1. i 3. bataljon 1. peš. puka »Re« i dve mitraljeske čete 5. korpusa u Ramljanima, Ličnom Lešću, Janči, Perušiću, Ličkom Osiku i Širokoj Kuli.

Sektor Gospić: 1. i 3. bataljon 2. peš. puka »Re« i dve mitraljeske čete 5. arm. korpusa

U 8 časova 30. decembra grupacija je iz Metka krenula u napad. Severno od pruge, pravcem Ziv-Kik-Lovinac nastupala je 31. ustaška bojna, a cestom Medak-Raduč-Sveti Rok-Lovinac 2. lovačka bojna sa dve satnije 34. ustaške bojne. Između ceste i pruge, odnosno između ustaških bojni nastupao je 3. bataljon 1. pešadijskog puka »Re«, dok je 1. bataljon 2. pešadijskog puka »Re« bio u rezervi i kretao se sa obe strane ceste za Lovinac. Prateća četa i četa minobacača 2. pešadijskog puka bila je podeljena između kolona, a artiljerijska baterija 149/13 kretala se u skokovima u centru rasporeda, pod zaštitom bataljona u rezervi. U Kruškovcu, ispred Raduča, gde je trebalo da bude bataljon 1. brigade, neprijatelj nije naišao na otpor, pa se nastupanje odvijalo gotovo bez zastoja. Ostali bataljoni 1. brigade, pošto im komandant brigade nije ni bio postavio određene zadatke, nisu ni stupili u dejstvo kako je bilo planirano. Zbog ovoga, a i ranijih sličnih propusta, komandant 1. brigade Stevo Opsenica je smenjen.⁶¹ U 11.30 časova 3. bataljon 1. puka ušao je u železničku stanicu Raduč, da bi u 15 časova dostigao cilj - železničku stanicu Lovinac, uz gubitke od 4 ranjena vojnika. Približno u isto vreme, u Lovinac je ušla 31. ustaška bojna, uz gubitke od 1 mrtvog i 5 ranjenih vojnika. Pravcem Raduč-Sveti Rok 2. lovačka bojna je sporije napredovala, tako da je u Lovinac stigla oko 17 časova. U stanicama Raduč i Lovinac nađeno je 11 ranjenih vojnika.

Kako se kolona 152. puka od Gračaca nije pojavljivala, iz stanice Lovinac upućena joj je u susret patrola koja se ubrzo vratila, pošto je nije susrela. Ujutro 31. decembra, u susret tom puku, prema Ričicama, upućena su oba italijanska bataljona iz Lovinca. Uz put su deblokirali posadu vaktarnice 88 i evakuisali 7 ranjenika koji su se tu zatekli. Oko 12 časova susreli su se sa 152. pukom u Ričicama, u kojem se našao i general Đanuci iz divizije »Sasari«. Posle poraza i velikih gubitaka u sudarima sa 3. brigadom 27. i 28. decembra, ovaj puk se nije ni pomakao, sve dok mu ove snage nisu došle u pomoć. Bataljoni 2. brigade koji su se zatekli zapadno od pruge, ispod Velebita, bez teškoća su se noću 30/31. decembra prebacili prema Vraniku i Gornjoj Ploči.

U svom izveštaju o toku borbenih dejstava general Peligra dotiče se i političkih pitanja: kako partizani po tamošnjim hrvatskim selima imaju dosta pristalica. Iznoseći da su ustaše Delka Bogdanića pri prolazu kroz Raduč zaklale sedam osoba, među kojima majku sa dvoje male dece (navodeći njihova imena), a da su četnici u Ričicama takođe terorisali hrvatski živalj, on za držanje partizana kaže: »Naročito je čudno da u jednom naseljenom mestu važnosti Lovinca, čisto hrvatskom,

u Metku, Gospiću i žel. stanici Raduč.

Sektor Lovinac: jedan bataljon 152. pešadijskog puka dislociran za zaštitu pruge neposredno od divizije »Sasari« sa po jednom četom u Metku, Raduču i na železničkoj stanici Lovinac.

Pored ovih 11. italijanskih bataljona, 5. mitraljeskih četa, mnoštva artiljerije, minobacača i drugih kojekakvih jedinica, generalu Peligri su na raspolaganju stajale sve ukupne ustaško-domobranske i četničke snage, uključujući i taman pristigli ustaški 4. stajaći djelatni zdrug. Pa ipak, on se žalio na nedostatak snaga za intervenciju, što samo dokazuje koliko je zazirao od partizanskih snaga, neusudujući se da krene iz utvrđenih garnizona.

60 AVII, k. 419-a, br. reg. 27-7; k. 420-a, br. reg. 9/1-20, 12/20; k. 105-b, br. reg. 6-2; k. 796, br. reg. 1-3/1.

smeštenom usred zone koja je pravoslavna i koju su uz to ustaše prošle godine prilično pogodile (*misli na ustaške zločine - D.O.*), partizani okupatori, pretežno Srbi, nisu dejstvovali ni iz osvete protiv stanovnika«. ⁶² Priznanje je zaista vredno pažnje. Odmah po završetku dejstava Italijani su organizovali opravku pruge, koju su u saobraćaj pustili 6. januara 1943, pošto su popravili dve hiljade metara koloseka i dva porušena mosta.

U borbama oko Lovinca 6. divizija je zarobila 79 neprijateljskih vojnika, zaplenila 3 mitraljeza, 3 puškomitraljeza, 133 puške, 3 mala minobacača i drugo. Neprijatelj je imao više mrtvih i ranjenih, a divizija 32 poginula i 98 ranjenih boraca, od toga najviše 1. i 2. brigada, dok je 3. brigada imala male gubitke. ⁶³

Posle povlačenja iz Lovinca 1. brigada se razmestila u selima Vrebac i Mogorić, 2. brigada u Odniću, Komiću, Ploči i Vraniku i 3. brigada u Čankovića Dragi, Tupalama, Gubačevom Polju, Omsici, Plećašima. »Brigadama dajemo nekoliko dana odmora - izvestio je Štab 6. divizije početkom januara - ne radi umora, već radi popravke obuće, jer su borci zbog rđavog vremena obosili. Vreme ćemo iskoristiti za organizaciono sređivanje u brigadama zbog nastalih promjena u komandnom kadru i popune koju su dobile brigade ovih dana. Organizovana je nastava sa desetarima i vodnicima po planu korpusa, a po bataljonima. Izjednačili smo automatsko oružje po brigadama pa je sada podjednako«. Naime, iz 2. brigade, kao brojno najjače, upućeno je dosta automatskog oružja, boraca i starešina u 1. brigadu. Pored nastave sa desetarima i vodnicima izvođena je i nastava sa borcima, istina više teoretski no praktično, zbog rđavog vremena. U svakodnevnoj političko-ideološkoj nastavi borci su upoznavani sa stanjem na svetskim frontovima i političkim i vojnim zbivanjima u zemlji, pri čemu je težište poklonjeno objašnjavanju značaja bratstva i jedinstva, potkrepljenom događajima i primerima iz proteklih borbi.

Od grupisanja u Lici pa do početka januara 1943, u diviziji su, pored tri jake brigade, formirane: baterija topova, četa pratećih oruđa, inženjerijska četa, četa za vezu, divizijski sanitet i intendantura. Razume se, sve je to još bilo nerazvijeno usled nedostatka odgovarajućih sredstava (borbenih, sanitetskih, intendantskih). Ipak, u diviziji tako počinje stvaranje jedinica i organa rodova i službi čime je počela da, ne samo po nazivu, već i po formaciji, dobiva oblik savremene vojne združene jedinice. Štab divizije, divizijski partijski komitet i štabovi bataljona i brigada, kao i partijske organizacije koristili su priliku da, dok su jedinice prikupljene na odmoru, intenzivnim vojno-stručnim i političkim radom otklone uočene slabosti u jedinicama i da ih što bolje pripreme za naredne borbe, odnosno za napad na Gračac, koji je neposredno predstojao i za koji su se vršile pripreme. Manje formacijske promene izvršene su i u brigadama, a najznačajnija je bila formiranje mitraljeskih bataljona u 1. i 3. brigadi, što je u 2. urađeno još pre njenog ulaska u

⁶² Zb. V-10T d. 164 il66.

⁶³ Zb. V-10, d. 73, 91, 159, 164, 166; Zb. V-11, d. 8, 127, 139, 205; AVII k. 418, br. reg. 9/9, 9/3-9, 31/1-2; k. 419a, br. reg. 2/8; k. 17, br. reg. 4/1-3, 4/1-13, 8/1-5, 8/1-6; k. 16, br. reg. 28/1-30; k. 53, br. reg. 16/1-1; k. 796, br. reg. 1-3/1.

sastav divizije. Ulagani su veliki napori da se posle potpunog neuspeha u borbama oko Dvora na Uni stanje u diviziji sredi, da se učvrsti disciplina i moralno-političko jedinstvo, razvije ofanzivni duh i jedinice dovedu na prvobitni stepen borbenosti. U tom cilju, samo u prvom mesecu svoga postojanja, Štab divizije je sa štabovima brigada i bataljona održao devet radnih sastanaka na kojima su razmatrana razna aktuelna operativna, organizaciona i politička pitanja kako bi se nižim starešinama što više pomoglo u osposobljavanju za komandovanje jedinicama u borbama. Pored toga, komandanti i politički komesari koristili su povoljne prilike za održavanje tematskih konferencija sa potčinjenim starešinama, na kojima su takođe raspravljana aktuelna vojno-stručna i politička pitanja. Istovremeno, na partijskim i skojevskim sastancima posebno su analizirani uočeni propusti jedinica i pojedinaca u borbama, kao i važna pitanja iz života i stanja jedinica, pri čemu su na licu mesta preduzimane mere i utvrđivani zadaci koji su se u određenom roku morali izvršiti. Ovakva aktivnost davala je dobre rezultate; snažno je jačala unutrašnja kohezija i moralno-političko stanje jedinica, jačali su disciplina i odgovornost, visoko se podizali borbeni moral, požrtvovanje i oduševljenje za borbu.

Na čvrstim osnovama je počivala ocena političkog komesara divizije Rada Žigića, u izveštaju od 22. decembra 1942. da je »stanje u diviziji općenito zadovoljavajuće«, dodajući dalje: »Borbeni moral i disciplina u diviziji je dobar. Borci ne postavljaju pitanje gdje, kada i protiv koga će se boriti. Na žalost naš štab je u zadnje vrijeme bio izvjesna kočnica u pružanju mogućnosti da se to borbeno raspoloženje realizuje. Nastojat ćemo, da se to u buduće ne događa«. Ocena je dakle jasna i nedvosmislena. Usled kolebljivosti i neodlučnosti svoga Štaba, divizija je provela gotovo ceo decembar oko Gračaca, bez značajnijih akcija. Uistinu valja znati da Štab divizije u to vreme nije bio kompletan, što je moralo da utiče na njegovo funkcionisanje, mada to ne može biti razlog tolike kolebljivosti i neodlučnosti.

Još dok su trajale borbe oko Lovinca, pre nego što su jedinice izvučene na odmor, Štab divizije je pristupio popuni iz vlastitih redova. Za načelnika Štaba divizije određen je vrsni komandant 2. brigade Milan Mićun Šakić, a na njegovo mesto je postavljen Miloš Uzelac, dotadašnji operativni oficir 1. korpusa Hrvatske. Na rad u Štab divizije povučen je i vršilac dužnosti političkog komesara 2. brigade Petar Pepa Babić, a na njegovo mesto pred napad na Lovinac postavljen je Đuro Stanković. Za obaveštajnog oficira divizije postavljen je Ilija Bato Orlić, do tada na dužnosti u Štabu divizije. Za operativnog oficira postavljen je Milan Bobić, povučen sa dužnosti zamenika komandanta 1. brigade, inače dotadašnji komandant 4. ličkog odreda.

Štab divizije je ocenio stanje u pojedinim brigadama i našao da u svakoj ima manje-više raznih manjkavosti, različitog karaktera i značaja. Dok uočeni propusti i manjkavosti u 2. i 3. brigadi nisu doveli u pitanje njihovu ubojitost, prodornost i uopšte borbenu sposobnost za izvršenje i najtežih zadataka - što su one i u borbama oko Lovinca pokazale - dotle je stanje u 1. brigadi bilo zabrinjavajuće; ono je neposredno uticalo na njenu borbenost, zbog čega ni zadatak iz borbi oko Lo-

vinca nije izvršila krivicom sopstvenog štaba. Naime, primetna nesloga, nejedinstvenost i surevnjivost u štabu brigade neposredno se, ne samo odražavala, nego i prenosila na štabove bataljona, što je stvaralo nezdravo stanje. Još dok su trajale borbe oko Lovinca, politički komesar divizije je na sastanku Štaba 1. brigade 28. decembra, »okarakterisao njihov rad kao zločinački usled nemarnosti i odsustva svake odgovornosti. Svi su se složili sa takvom ocjenom, a naročito komandant, no nažalost, ovo nije prvi put, da ovaj drug na rječima sve priznaje, ali nastavlja dalje sa svojom metodom rada«.

Štab divizije održao je 2. januara 1943. sastanak sa štabovima brigada na kojem je usvojen raspored rada u jedinicama za vreme odmora i pretresem su problemi koji su uočeni u proteklim borbama. Na tom sastanku komandantu 1. brigade Stevanu Opsenici je saopšteno da dužnost preda Lazi Radakoviću, do tada zameniku komandanta 2. brigade. Osim smenjivanja komandanta brigade, učinjene su odmah i druge značajne kadrovske promene u 1. brigadi. Pored Laze Radakovića, koji je postavljen za vršioca dužnosti komandanta, postavljen je i Rade Bubalo (do tada operativni oficir divizije) za novog zamenika komandanta brigade umesto Milana Bobića. Novi komandant i politički komesar 1. bataljona »Marko Orešković« postali su Milan Šijan, odnosno Nikola Pejnović, do tada zamenik političkog komesara 4. bataljona 2. brigade. Nešto kasnije (krajem januara) je i Jovo Grubišić, iz Ličkog partizanskog odreda, postavljen za političkog komesara 4. bataljona u 1. brigadi umesto Đurana Popovića. Pošto je ova brigada u brojnom stanju i naoružanju znatno zaostajala za ostalim brigadama, to je u nju prekomandovan znatan broj boraca i dodeljena joj je izvesna količina automatskog oružja, uglavnom iz 2. brigade, kao najjače, tako da je time brojno stanje i naoružanje u brigadama približno ujednačeno. Sve ove mere i promene blagovremeno su delovale na poboljšanje stanja u 1. brigadi. Već 9. januara 1943. politički komesar divizije je izveštavao komesara korpusa »da je odlaskom druga Opsenice iz ovoga štaba zavladao druga atmosfera«. Ocenjujući stanje u 1. brigadi štab divizije imao je u vidu da je to najstarija ne samo lička već i hrvatska brigada. Osim problema u štabu i drugih, problem brigade je bio u tome što je oko 1. decembra njen sastav bitno izmenjen, kada su, umesto dotadašnjeg kordunaškog i banijskog bataljona, u njen sastav ušla dva znatno slabija bataljona 4. ličkog odreda.

U izveštaju Štaba divizije od 4. januara 1943, stanje u 2. brigadi ocenjeno je ovako: »Ovo je još uvijek naša najbolja jedinica. U njoj iako nema politodjela kulturno prosvjetni rad je na zavidnoj visini. Uzimanjem komandanta (*otišao za načelnika Štaba divizije - D.O.*), dvojice zamenika brigade (*Radakovića - otišao u 1. brigadu i Dotlića - otišao za komandanta 14. primorsko-goranske brigade - D.O.*), upućivanjem mnogih boraca i starešina iz ove brigade u prvu, prilično smo je oslabili«. No, to slabljenje nije se značajnije osetilo i dalje je brigada ostala pouzdana i najjača brigada u diviziji, jer: »Starešinski kadar ove brigade ulaže dosta truda da brigada i nadalje ostane najbolja jedinica u diviziji u svakom pogledu«. Visoko ocenjujući borbenu sposobnost i pouzdanost 2. brigade, Štab divizije ističe da je ona u svom izrastanju imala

daleko najteži borbeni put. Još u fazi formiranja na Udbini pretrpela je težak poraz izgubivši preko 300 boraca, a na Dvoru je izgubila oko 160 boraca i dva štaba bataljona (2. i 3. bataljon), a u oba slučaja i mnoge niže starešine. Od tih poraza brigada se brzo oporavljala i iz sopstvenih redova nadoknađivala izgubljeni komandni kadar (njen štab je uspeo izdići zavidan broj novih rukovodilaca). Pri tom se ističe da su brigadu sačinjavali najbolji lički bataljoni, pa je i danas najbolja jedinica 6. divizije, ne samo po svojoj udarnoj snazi već i po političkoj izgrađenosti.

U istom izveštaju stanje u 3. brigadi se ocenjuje kao povoljno, uz naglasak da je ona poslednja formirana i to od najslabijih ličkih bataljona. Pa ipak umešnim i predanim radom svih starešina u brigadi, u prvom redu Štaba brigade, moralno-političko stanje je znatno poboljšano, borbeni moral i entuzijizam su dostigli značajan nivo i ona je postala snažna i pouzdana jedinica. Upornim radom političkih komesara i partijskih organizacija, politička linija narodnooslobodilačke borbe je u ovoj brigadi bila potpuno shvaćena i prihvaćena. Brigada je od svog formiranja najviše borbi vodila sa četnicima, u čemu je imala značajnih uspeha.

Veliki, gotovo nerešiv problem Štabu divizije i drugim štabovima činila je ishrana ljudstva, odeća i obuća, koji su se iz poharanih i jako osiromašnih ličkih sela veoma teško nabavljali. Narod je davao sve što je imao, ali to je bilo nedovoljno. Oštra zima, velika hladnoća i mrazevi, sneg i vejavice zaoštivali su problem obuće i odeće do krajnjih granica. O tome je Štab divizije 9. januara 1943. izvestio Štab 1. korpusa Hrvatske: »Obuća je takva da u predstojeću operaciju (*misli se na napad na Gračac - D.O.*) 2. brigada ne može da povede više od 800 boraca, a 500 ih mora ostati kod kuće, jer stvarno ne mogu ići jer su potpuno bosii«.

I u pogledu ishrane stanje je bilo veoma teško. Žita i kukuruza nije bilo dovoljno ni za narod. Komesar divizije Rade Žigić zabrinuto je konstatovao da borci 6. divizije »u zadnje vreme u većini slučajeva ostaju gladni«. Očekujući da problem reši gladna pozadina, on kritikuje narodnooslobodilačke odbore, ali ne previđa da i »kod naših boraca ima pojava da teško shvaćaju ekonomsko stanje u kome se nalazi naša pozadina«, pa se »gotovo ne osvrću na popaljene domove, uništenu stoku, slab rod prošle godine«.

U nastojanju da se reši pitanje snabdevanja vojske, a da se pri tom narod ne ostavi u potpunoj gladi, na Udbini je 10. januara 1943. održano partijsko savetovanje predstavnika 6. divizije i organizacija narodnooslobodilačkog pokreta, s terena gde je rešeno da se organizuje »kampanja za što čvršću vezu pozadine i fronta«. Vispreni komesar divizije je »kampanju zamislio ovako: politkomesari će razvijati kampanju u vojsci za dobrovoljno odricanje čak i one količine (hrane) koja je predviđena od Vrhovnog štaba.⁶⁴ Oni će to dokumentovati ekonomskim stanjem u pozadini (popaljene kuće, uništena stoka, slaba prošlogodišnja ljetina

⁶⁴) J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 12, str. 24: »Članovima Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije pripada dnevni obrok: hljeba 600 grama, mesa 300 grama, krompira 500 grama ili kupusa, ili pasulj, masti ili masla 10 grama, ili suhe hrane, suhog mesa 200 grama, ili slanine 150 grama«.

itd.)«. Žigić je ličkom partijskom rukovodstvu predlagao da Partija kroz organizacije NOP-a u selima »organizuje dobrovoljno odricanje jednodnevne hrane u korist vojske«. ⁶³ Kampanja protiv gladi, ali i za dobrovoljno gladovanje, trebalo je da počne 21. januara 1943, i da traje 15 dana. U velikoj oskudici hrane kako god da se ona delila, svakome je bilo malo. Gladovanje vojske i naroda bilo je neizbežno i potpuno. Uz to, neprijatelj je ubrzo počeo operaciju »Vajs«, koja je krajnju oskudicu još više uvećavala.

Uprkos tolikim nedaćama i naoko nepremostivim teškoćama, rad i život u jedinicama su tekli intenzivno i pojačanim tempom. Radili su politički kursevi sa vodnim delegatima i političkim komesarima četa, održavani su sastanci i savetovanja komunista u diviziji, brigadama i bataljonima, redovno su održavane četne konferencije sa borcima, radili su analfabetski kursevi, organizovane diletantske grupe, davane su priredbe u jedinicama i po selima. Komandanti, komandiri i politički komesari su koristili svaku priliku da organizuju vojno-stručnu i političku nastavu sa borcima i starešinama. Volje nije nedostajalo niti se truda žalilo samo da bi se borbenost boraca i jedinica podigli na što viši stepen. ⁶⁶

Drama u Gračacu

Razbijanje i uništenje gračačkih četnika bilo je od velikog značaja, jer je u to vreme, potkraj 1942, Gračac u četničkim planovima imao veoma istaknuto mesto, uključujući i četničku Vrhovnu komandu, sa Dražom Mihailovićem na čelu. Četničko vodstvo u Kninu nastojalo je, uglavnom neuspešno, da od Gračaca sa okolinom, uz svestranu pomoć okupatora, stvori bastion četničkog pokreta u Lici. U tu svrhu je tokom leta 1942. u Gračacu organizovan četnički puk »Vožd Karadorđe«, kojeg je 3. lička brigada u energičnom napadu noću 23/24. oktobra 1942. razbila, uništivši mu štab i gro snaga. Time je četništvu u južnoj Lici zadat odlučujući udarac. Od tada gračački četnici postaju malodušni i demoralisani, tako da nastaje osipanje koje je vodilo rasulu.

Štab Ličkog partizanskog odreda 6. decembra 1942. je izvestio GŠH: »Aktivnošću naših jedinica u Gračačkom kotaru ovih dana prešlo je 120 četnika na našu stranu, pomenuti su doneli oružje sa sobom«. U izveštaju od 12. decembra isti štab izveštava: »Četničke bande svuda osim u Otočkom kotaru demoralisane i u rasulu, najveće rasulo četnika je u Gračačkom kotaru, kod našeg drugog bataljona do sada ih je prešlo 300, svi su doneli oružje, puške koje su doneli sa francuske«. Bila je to dobrodošla popuna u sve proređenijim partizanskim redovima. Imajući valjda upravo to u vidu, Štab odreda u istom izveštaju javlja: »Vojničko stanje u odredu stalno se poboljšava, isto tako svakim danom odred brojno jača«. I Glavni štab Hrvatske 19. decembra 1942. izveštava Vrhovni štab: »Četnici su vrlo demoralisani i prelaze u većem broju na

⁶⁵) AVII, k. 796, br. reg. 217, d. 799, br. reg. 21/1.

⁶⁶) Zb. IX-3, d. 7, 17, 18; AVII, NOB, CK, KPH, film 4/153; k. 418, br. reg. 5/20, 17/23; k. 419a, br. reg. 2/8, 27/7; k. 422, br. reg. 3/17.

našu stranu. Od 2. do 13. XII prešlo ih je k nama oko 200 s oružjem«. Štab Ličkog partizanskog odreda, izveštavajući GŠH o organizacionom stanju u odredu, 19. decembra javlja »Od prošlog izveštaja organizaciono stanje u odredu promijenilo se utoliko što je od Udbinske čete i od Omladinske čete, koja je bila na kursu, i od četnika koji su u posljednje vreme pobjegli iz Gračaca formiran IV bataljon«. Tako se kriza produbljivala, osipanje četničkih redova se nastavljalo i svakodnevno pojačavalo.⁶⁷

Upravo tada, čudnom koincidencijom raznih faktora u preambicioznim planovima četničke Vrhovne komande, Gračac dobija veoma istaknuto mesto: tih dana u njemu se grupišu jake četničke snage za skoro izvođenje veoma ambiciozno zamišljene operacije protiv jedinica NOVJ. Naime, četnička Vrhovna komanda odlučila je krajem 1942. da, uz svestranu pomoć italijanskih komandi i dovođenjem jakih četničkih snaga iz istočne Bosne, Hercegovine i Crne Gore, izvrši koncentričan napad na slobodnu teritoriju Bosanske krajine i dela Hrvatske, odnosno Titovu državu, radi njene likvidacije i uništenja partizanskih snaga u njoj. U tu svrhu četnički predstavnici Ilija Trifunović Birčanin i Dobrosav Jevđević su tokom septembra 1942. vodili intenzivne razgovore na Sušaku, u Štabu 2. italijanske armije, uključujući i komandanta armije generala Maria Roatu. Ishod je za četnike bio veoma povoljan. Jevđević je 29. septembra obavestio Vrhovnu komandu da su Italijani ne samo odobrili prebacivanje četnika iz Hercegovine u rejon Knina i u Gračac, već su prihvatili i da ih oni transportuju svojim sredstvima kopnom i morem, preko Metkovića i Splita do Knina i Gračaca. Osim toga oni su obećali da će sve četničke snage predviđene za akciju snabdeti oružjem, odećom, obućom i hranom.

Dobivši saglasnost i čvrstu podršku italijanske Vrhovne komande i Štaba 2. italijanske armije, Mihailović izdaje Instrukciju (nedatiranu) za pripremu napadne operacije za uništenje NOV i POJ u zapadnoj Bosni, Lici i u severnoj Dalmaciji. Instrukcijom je predviđeno grupisanje i dejstvo pet četničkih korpusa: 1. korpus 2.000 ljudi iz rejona Otočca, 2. korpus 2.000 ljudi iz rejona Gračaca, 3. korpus 3.000 ljudi iz rejona Knina, 4. korpus 3.000 Crnogoraca iz rejona Jablanice, 5. korpus 3.000 ljudi iz rejona Ključ-Jajce i Kosovska brigada 600 ljudi iz rejona Rađa-Tepljuh - ukupno oko 13.000 ljudi.

Pošto je prikupljanje četničkih snaga u predviđenim rejonima uglavnom bilo završeno do kraja decembra, četnička Vrhovna komanda je 2. januara 1943. izdala Direktivu broj 1 za operaciju protiv NOVJ. »Naša je namera«, pisalo je u Direktivi »da iz obuhvatnog položaja koga imaju naše snage (*Otočac, Gračac, Drniš, Jablanica, Jajce, Manjača - D.O.*) izvrše koncentričan napad na komuniste na označenoj prostoriji (*Bihać, Korenica, Udbina, Bos. Grahovo, Livno, Jezero, Mrkonjić-Grad, Ključ, Stari Majdan, Bihać - D.O.*), komunisti unište i time oslobode ovu srpsku teritoriju komunističkog terora. Ideja manevra je: glavnim snagama iz oblasti Knina i Gračaca izvršiti frontalni napad u cilju proboja i razdva-

janja komunističkih snaga. Snagama iz oblasti Jablanice i Otočca izvršiti duboko obuhvatanje komunističkih snaga i dejstvom u njihov bok i pozadinu olakšati frontalni napad naših snaga.⁶⁸

Tako je u četničkom tzv. maksimalnom planu oblast Knin-Gračac dobila ulogu glavne operativne osnovice (place d'armes) u pripremanoj četničkoj koncentričnoj napadnoj operaciji u cilju uništenja NOV i POJ u zapadnoj Bosni i Lici. Međutim, dok su četničke komande pripremale napad na partizansku slobodnu teritoriju, i Nemci i Italijani pripremali su operaciju »Vajs« sa istim ciljem, samo sa neuporedivo boljim i jačim trupama. Stoga su četnički ambiciozni planovi morali jako da se redukuju i prilagode potrebama italijanskih trupnih komandanata, pod čijom su komandom četnici dejstvovali u toku operacije Vajs I«.

Shodno utvrđenoj koncepciji i usvojenim planovima, četničke komande su tokom decembra prikupljale i grupisale snage za ofanzivu i u Gračacu. Dosledno sporazumu, Italijani su do polovine decembra 1942. prevezli grupaciju vojvode Petra Baćovića od 3.000 četnika iz istočne Bosne i Hercegovine u rejon Knina, od kojih je veći deo grupisan u Gračacu. U to vreme Italijani su se, kako je već pomenuto, pripremali za evakuaciju Like. Komandant italijanskog garnizona u Gračacu, pukovnik Zanoti, obznanio je 1. decembra 1942. proglaš stanovništvu u kome ga obaveštava da se italijanske snage povlače iz grada, da će se privremeno zadržati samo na železničkoj stanici i da će stoga »četničke vlasti, kako u selima tako i u samom gradu, biti jedine vojne i civilne vlasti«. Oni koji žele napustiti Gračac, kaže se u proglasu, moraju se u roku od 24 sata javiti Četničkoj komandi, odnosno opštinskoj upravi u gradu. Tada među gračačkim četnicima nastaje potpuna pometnja i bežanje. U toku 3. i 4. decembra oko 250 četnika je pobeglo prema Kninu.⁶⁹ Isto se dešava i sa pristicama ustaških vlasti, samo oni beže u suprotnom pravcu - prema Lovincu.

Da bi sprečio rasulo pop Momčilo Đujić, komandant četnika na području Knina, 6. decembra traži od Vlade Novakovića, komandanta Bukovičkog četničkog odreda u Pađenima, da hitno uputi u Gračac 350 »pouzdana čvrstih« četnika da preuzmu vlast i uspostave red do dolaska četničkih jedinica iz Hercegovine. Dva dana kasnije u Gračac stiže 1.300 četnika pod komandom majora Mihaila Tomaševića, a 16. decembra stiže još 600 ljudi.⁷⁰ Major Tomašević odmah preuzima svu vlast u mestu. U proglasu, koji je uputio »svim četnicima, svom srpskom, hrvatskom i slovenačkom narodu i svoj zalutaloj braći«, on poziva one koji su »odbjegli u šumu« da se prijave četničkoj komandi u Gračacu u roku od pet dana »radi prijema u vojno-četničke jedinice«. U međuvremenu u Gračac stiže i vojvoda Momčilo Đujić, pa se 10. decembra odr-

⁶⁸> J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 13, str. 10, napomena 268; Zb. XIV-1, d. 169, 172, 197, 203, 206, 218; XIV-2, d. 1, 5, 12.

⁶⁹> Zb. V-9, d. 103, fusnota 6; Zb. XIV-1, d. 212, 216, XIV-«, d. 15, fusnota 12; AVII, NDH, L 71, br. 1, re & 46/71, k. 76, br. 1, re g. 1/6-5; k. 80, br. reg. 28/6-1. ru XIV-1 str. 712 > 759. • 786-787. Italijani su četnike iz Hercegovine prevezli unekoliko transporta. Uglavnom iz Bileće železnicom od Metkovića, odatle brodovima do Splita a potom železnicom od Knina odnosno Gračaca. Po četničkim podacima prva grupa Hercegovaca je stigla u Knin 15. decembra, a dva dana kasnije pošla je druga grupa iz Hercegovine.

žava smotra svih četničkih jedinica. Dolaskom Hercegovaca, četnička propaganda je snažno pojačana kako bi se omasovili četnički redovi.⁷¹

Sva ova zbivanja - dolazak hercegovačkih četnika i povlačenja Italijana iz grada na železničku stanicu — nisu ostala nezapažena u partizanskim štabovima. Glavni štab Hrvatske u izveštaju od 19. decembra 1942. obaveštava Vrhovni štab NOV i POJ da se Italijani i dalje pripremaju za evakuaciju: »Praznine koje ostavlja odlazak Talijana popunjavaju se sa domobranima, ustašama i četnicima. 13. ov. mj. stiglo je u Gospić 400 pitomaca podoficirske škole, koji su bili na kursu u Njemačkoj. Četnički vođi Đujić, Bogunović i ostali, koji se sada nalaze u Gračacu doveli su sobom iz Knina četnike, kojih sada ima u Gračacu oko 1.200«. U izveštaju od 29. decembra GŠH javlja da se Italijani i »nadalje pripremaju za odlazak i da vrše evakuaciju materijala za Sušak i Senj. Talijani su potpuno evakuisali istočni dio Gračaca do mosta koji se nalazi u centru i u tom dijelu grada predali su vlast četnicima. Ovaj most služi kao granica. U Gračacu se sada nalazi oko 1.000 četnika, od toga oko 400 Hercegovaca, koji su nedavno došli.«⁷² Polazeći od raspoloživih podataka, Glavni štab Hrvatske je čvrsto odlučio da razbije i uništi četnike u Gračacu, čim ga Italijani evakuišu, tako što će angažovati dovoljno jake snage, odnosno 6. diviziju koju će grupisati u blizini mesta i koja će u pripravnosti sačekati i iskoristiti taj povoljan trenutak za udar. Nameće se pitanje da li je za taj zadatak morala biti angažovana kompletna divizija?

Hercegovačkih četnika je do početka januara 1943. stiglo u Gračac mnogo više nego što to u svojim izveštajima navodi GŠH. To neosporno pokazuje da Glavni štab Hrvatske nije imao tačne podatke o jačini četnika u Gračacu kao ni Štab 1. korpusa Hrvatske i Štab 6. divizije, od kojih je dobijao podatke. Računalo se sa svega oko 600 četnika, u koje je ubrojana i neka stotina meštana za koje se znalo da zaista ne predstavljaju ozbiljnu vojničku snagu. Raspoloživi izvori i podaci ne dopuštaju da se ovo rasvetli, tako da ostaje neutvrđeno kako je do zablude (možda i obmane) o jačini četnika došlo i moglo doći. U činjenici da obaveštajna služba nije bila dovoljno efikasna teško se može naći pravi i zadovoljavajući odgovor, jer je ta služba ipak bila pribavila pravovremene i tačne podatke o dolasku četnika sa strane u Gračac. Moguća je drastična podvala neprijateljske obaveštajne službe, pošto se u izveštajima GŠH brojno stanje četnika stalno smanjuje (od 1.200 na 1.000) da bi se konačno ostalo na 600, a, u stvari, se rapidno povećavalo sve do početka napada. Koliko ih se tada zateklo u mestu, nema ni danas preciznih podataka. Najprecizniji podatak dao je Draža Mihailović: »naših ukupno je bilo 2.300«. Međutim, po nekim podacima moglo ih je biti blizu 4.000.⁷³

⁷¹> Zb XIV-1, d. 203, 206, 212, 216; AVII, NDH, k. 17, br. reg. 4/1-34; k. 71, br. reg. 46/7-5; k. 80, br. reg. 6-1, 26/3-6, 28/6-1; k. 145, br. reg. 46/9-1, k. 172, br. reg. 27/10-4; Fikreta Jelić Butić, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945*, str. 196.

⁷²) Zb. V-10, d. 36, 74, 90; Zb. IX-3, d. 18.

⁷³> U knjizi *Pop izdaje ~ četnički vojvoda Momčilo Đujić* »Stvarnost«, Zagreb 1988, Jovo Popović Branko Latas i Marko Lolić navode da je u trenutku napada 6. divizije u Gračacu bilo: 2.000 Hercegovaca, 800 četnika iz pukova »Kralj Aleksandar I« i »Kralj Petar II«, kao i glavnina četnika Brane Bogunovića i Mane Rokvića, što ukupno iznosi blizu 4.000 ljudi. Inače, Bačović i njegovi komandanti su imali vrlo rdavo mišljenje o kva-

O mogućnosti i celishodnosti napada na Gračac u Štabu 6. divizije se ozbiljnije razmišljalo od početka januara, uz mnogo nedoumice, dilema i kolebanja iz opreznosti. O tome saznajemo iz izveštaja političkog komesara divizije koji je upućen 9. januara političkom komesaru 1. korpusa Hrvatske. Podsećajući ga da se divizija nalazi na odmoru i da je za to vreme štab »vršio pripreme za predstojeću operaciju« (*radi se o napadu na Gračac - D.O.*) divizijski komesar nastavlja: »Na žalost svi su izgledi da ćemo ovu operaciju morati odložiti zbog rđavog vremena. Naš dalji boravak na ovome sektoru nema izgleda bar za sada da će doneti neke značajne vojničke koristi... No bez obzira na odlazak Talijana mišljenja sam da Gračac neće biti prepušten isključivo četnicima. Zbog toga mislim da bi bilo najbolje izvršiti sada napad na četnike. Moje je mišljenje da bi trebalo iskoristi taj momenat što su Talijani samo na stanici koja je udaljena dva i po do tri kilometra od samoga grada, dakle neka naročita pomoć od stane samih Talijana ne bi bila efikasna, a trebalo bi iskoristiti i to što su četnici još nesređeni. Pokušaću da ubjedim ostale članove štaba u to i da pripremimo tu operaciju. Operacija možda i ne bi uspjela u cjelosti, ali ja vjerujem da bismo mi uspjeli zauzeti samo mjesto i nanijeti ogromne udarce italijanskim slugama. Uslova za zarobljavanje većeg plijena u Lici mi nemamo nego jedino u otočkom kotaru i u zapadnoj Lici, a sve dok ne likvidiramo ova uporišta ne možemo se micati odavde. Na ovome sektoru kao što znate svaka operacija nanosi nam ogromne žrtve, a pitanje dalje mobilizacije kod nas je veliki problem. Dobrovoljaca više nema«. ⁷⁴

Vreme je proticalo, divizija je iščekivala italijansko povlačenje pa da pređe u akciju. To mučno iščekivanje prekinuo je komandant korpusa Ivan Gošnjak svojim dolaskom iz Korenice u Štab divizije na Ud-bini, oko 11. januara, gde je ostao sve do sloma napada, 15. januara. Na prvom sastanku Štaba divizije on je dozvolio njegovim članovima da se ukratko izjasne, a onda je energično presekao svaku diskusiju: »Sve je dogovoreno. Gračac napadamo najkasnije 14. januara«. I komesar divizije Rade Žigić u svom izveštaju komesaru korpusa od 21. januara 1943. kaže objašnjavajući situaciju i kako se došlo do odluke za napad na Gračac: »Za ovu operaciju nije vladalo jedinstveno mišljenje u našem štabu. Naime, drug komandant, operativni oficir i načelnik štaba stajali su na stanovištu da ova operacija nije izvodljiva sve dotle, dok su Italijani na železničkoj stanici. Ja sam bio drugog mišljenja, tj. obzirom da je stanica dosta udaljena od grada i znajući da Talijani neće poći četnicima u pomoć, pokušao sam da nagovorim drugove da krenemo u ovu operaciju. No, to mi nije uspjelo. Dolaskom druga komandanta korpusa stvar se je izmjenila utoliko, što je drug komandant divizije shvatio operaciju kao naređenje od strane Štaba korpusa. On je bio pesimist

litetima četnika Dinarske divizije. Bačović 11. januara izveštava Dražu: »Gračac sami Dmarci ne mogu držati. Čim ga ja napustim Dinarci beže iz njega i neće sami da ostanu. Moral kod Dinaraca je nikakav. Ja ništa drugo ne radim nego se tučem i čuvam njihove položaje«. Ili nešto kasnije: »Kada je bila evakuacija Italijanske vojske iz Gračaca, oficiri su prvi pobešli sa svojim stvarima u Knin. Odmah posle toga nastalo je rasulo«. Za gračačke četnike kažu da su »nepouzđani partizanski petokolonaši« i da

⁷⁴⁾ ubili nekog uko svojih oficira«. (Zb. XIV-2, do 12, 14).
AVII, k. 420a, br. reg. 12/20.

u izvođenju operacije«. ⁷⁵ Dakle, komandant korpusa je stvarno doneo odluku za napad čim je stigao u Štab divizije na Udbini, mada ga je i Glavni štab Hrvatske baš u tim trenucima upozoravao na opreznost i razboritost u oceni situacije i donošenju odluke.

Možda zbog toga što je još 11. januara živeo u uverenju da Italijani napuštaju Liku, da su napustili Gračac (osim železničke stanice) i Perušić, i da će za tri dana napustiti Gospić - o čemu je obavestio Štab 5. operativne zone Hrvatske - Glavni štab Hrvatske nije želeo rizičan napad na Gračac, stavljajući to jasno do znanja komandantu korpusa. Uveče, 11. januara u 18 časova, načelnik Štaba korpusa Bogdan Oreščanin obavestio je o tome komandanta korpusa sledećom depešom: »Po naređenju G.Š.H. treba oceniti situaciju i izvesti napad na Gračac ako postoji mogućnost da se razdrmaju redovi četnika i uništi njihova živa snaga. U protivnom nemojte napadati Gračac ako nema izgleda za takav uspeh«. Sutradan, 12. januara u 11,30 časova, Štab korpusa šalje Ivanu Gošnjaku depešu: »Po naređenju komandanta G.Š.H. odgodite akciju za par dana jer će stići granate za haubicu. Javite kada mislite započeti, da bi se preko Vrhovnog štaba Jugoslavije isposlovala i aktivnost na jugu«.

Uzalud su stizala upozorenja i naređenja pretpostavljenog komandanta, komandant korpusa se nije dao pokolebati. Istoga dana, 12. januara, Glavni štab Hrvatske je od Štaba korpusa primio sledeći odgovor: »Drug komandant Gošnjak javlja telefonskom depešom iz 6. divizije da će se izvesti napad na Gračac. U Gračacu imade 600 četnika a na stanici 300 Talijana. Po mišljenju druga komandanta u predviđenoj akciji biće malo veći problem osiguranje prema Kninu jer taj teren nema kuća gde bi se borci mogli skloniti, a donekle i prema Lovincu. Za sam napad na Gračac, po njegovom mišljenju, ima izgleda na uspeh. Dan napada kao i detalje ne javlja«. Ovo je bez sumnje sinteza njegove ocene situacije, iz koje izbija potcenjivanje mogućnosti neprijatelja u Gračacu. Budući u velikoj zabludi o jačini četnika u Gračacu, Komandant Korpusa se više brinuo zbog nemogućnosti jedinica da se osiguraju na pravcima gde nema kuća za sklanjanje boraca od zime (mada su mogli i vatru založiti), nego zbog položaja jedinica, čiji isto tako slabo odeveni borci treba, po snegu i čiči zimi, da savladaju brojno nadmoćnijeg neprijatelja. To pokazuje koliko se omanulo u poznavanju i proceni neprijatelja. U 11.30 časova 13. januara, upravo kada je pojahavši konje sa Štabom divizije krenuo prema Bruvnu, odnosno bliže Gračacu, Gošnjak obaveštava Štab korpusa: »Koncentracija je završena. Polazimo u Bruvno«. Sledećeg dana, u 16 časova, kada su bataljoni 2. brigade vršili poslednje pripreme na napad, Štab korpusa u Korenici prima od svog komandanta ovu depešu: »Prema poslednjim podacima u Gračacu ima 1.400 četnika a na stanici 450-460 Talijana. Mi napadamo kako je predviđeno«. ⁷⁶ Valjda stoga što su stigli u poslednji čas ovi, inače tačni, podaci su olako prenebregnuti, a to je bilo kobno. Inače, da se više vodilo računa o vremenu sve nepovoljnijem za napad i da su ovi podaci iole

⁷⁵) AVII, CK KPH - NOB, film 3/694-695.

⁷⁶) Zb. V—II, dok. 42. Depeše citirane iz knjige depeša Štaba 1. korpusa Hrvatske; AVII, k. 420a (ili 420/1), br. reg. 31/1-30).

ozbiljno analizirani i proveravani, sigurno bi se otklonile sve zablude u pogledu uslova za uspešan napad.

Još pri dolasku u Štab divizije, pre dobijanja ovih najnovijih podataka, komandantu korpusa je bilo poznato da neprijatelj priprema »ofanzivu na slobodnu teritoriju« i da je u toku koncentracija jakih neprijateljskih snaga na njenom rubu, pa je u tom smislu već bilo predviđeno da 6. divizija »zatvara južne pravce svojim aktivnim dejstvima«. ⁷⁷ Valjalo je, dakako, zbog očekivanog početka koncentracije neprijateljskih snaga u rejonu Gračaca, preduzeti svestrano izviđanje i osmatranje. Ukoliko se to i imalo u vidu, onda je izvesno da je divizija nastojala (pored pomenutih naređenja i upozorenja) da napad ubrza i neprijatelja preduhitri, u nadi da će se uspešnom akcijom njegovi planovi znatno poremetiti. Međutim, trupe italijanskog 5. armijskog korpusa morale su svuda, pa i u Gračacu do 18. januara završiti koncentraciju svojih snaga za operaciju »Vajs«. ⁷⁸ Desilo se da, upravo 14. januara, kada je 2. brigada iz polaznih rejona kretala u napad, na železničku stanicu Gračac pristignu prvi ešeloni divizije »Sasari«.

U trenutku kada je počela koncentracija trupa divizije »Sasari« u Gračacu, u mestu je već bilo najmanje 2.300 četnika a verovatno i znatno više. Dakle, umesto 600 slabo organizovanih i neborbenih domaćih četnika, za koje se pretpostavljalo da neće primiti odsudnu borbu, zateklo se četiri puta više dobro naoružanih i vojnički organizovanih četnika. Zbog nemanja tačnog uvida u jačinu četnika, Štab divizije pravi krupnu grešku u rasporedu i grupisanju snaga za napad. Računajući sa slabim četničkim snagama, u napad upućuje jednu brigadu, dok glavne snage (dve brigade) razmešta na sporedne zadatke. Da se nisu stekli i drugi nepovoljni faktori, već sama ta činjenica nije jamčila siguran uspeh u napadu.

Pored snage neprijatelja i vremenske prilike su bile veoma uticajan faktor na dejstva divizije, što nije pravilno ocenjeno. Iz već pomenutih izveštaja (komesara divizije i komandanta korpusa) vidi se da je vreme bilo rêtavo, da ih je mnogo zabrinjavalo, a ipak se desilo da u najvažnijem trenutku uticaj lošeg vremena bude prosto prenebregnut. Sneg i danonoćna velika hladnoća bile su osnovne vremenske karakteristike tih dana. Nekako pred dan napada, nastupila je nagla promena vremena. Studen je popuštala, počeo je da duva jugo i da nebom valja tmaste i crne oblake, da bi na dan napada u poslepodnevnim časovima počela da pada sitna, neugodna i hladna, zimska kiša. Sneg je ojužio i nastala je bljuzgavica, pa je moralo biti jasno da će to u dugoj zimskoj noći potpuno iscrpsti borce i jako otežati napad. Kada su bataljoni polazili na zadatke hladna kiša postepeno se pojačavala, da bi nadomak ciljeva napada usledio neočekivano jak pljusak, prava provala oblaka, koji je izazvao naglo topljenje snega. Po smrznutoj zemlji ubrzano je rasla pomamna poplava, pa su beznačajni potoci i jaruge postali prave bujice. Upravo pred objektima napada bataljoni su se našli u vodi, ponegde do iznad članaka, a ponegde i do pojasa. Jaka elementarna nepogoda od-

⁷⁷ Zbr. V-TI, d. 40, 42.

⁷⁸ Zb. V-11, dok. 152, AVII, NDH, k. 81, br. reg. 51/8-1; k. 71, br. reg. 46/7-1; k. 80, br. reg. 8/6-1; 34/6-1.

mah je sve poremetila. Nastupanje se ubrzo pretvorilo u bauljanje iscrpljenih i prozebljih boraca po vodi, blatu i bljuzgavici, noću. Upravo ovo nevrema, koje se moglo predvideti, štabovi će kasnije isticati kao glavni uzrok neuspjeha. I komandant korpusa, u svom prvom izveštaju o neuspjehu napada 15. januara ujutro, kaže da su »akciju morali prekinuti usled neвремена«. ⁷⁹

Čim je pala odluka za napad, štabovi divizije i brigada dali su se svom energijom na posao i ubrazano vršili vojno-organizacione i političke pripreme napada. Dok su se vojno-organizacione pripreme obavljale uglavnom na već uobičajen način, dotle su političke pripreme bile znatno intenzivnije i naglašenije. Tako je odmah po donošenju odluke za napad (11. januar) politički komesar divizije uputio političkim komesarima brigada pismo-instrukciju, u kojem im je ukazao na »vrlo povoljne uslove« da divizija uništi okupatorske sluge u Gračacu. Ukazavši im na veliku važnost napada, posebno je naglasio: »Već dugo vremena naše jedinice nisu postigle značajnijeg vojničkog uspeha. Vama je uglavnom poznato, da je uzrok tome u dobrom dijelu starješinskog kadra. Vojska, koja ide iz neuspjeha u neuspjeh i koja sjedi na položajima, bez da se bori, sklona je demoralizaciji. Zbog svega toga izvršite temeljite pripreme za ovu operaciju i s Vaše strane preduzete sve što je potrebno, da se u toku borbe ne dogodi ni jedan propust, koji bi mogao prouzrokovati neizvršenje zadataka u cijelosti. Politkomesari moraju shvatiti, da su oni odgovorni isto toliko, koliko i komandanti i komandiri za svaki vojnički neuspjeh. Odmah ćete pismeno kao i usmenim putem upoznati politkomesare bataljona i četa sa zadatkom i predočiti im, što je sve potrebno da učine sa svoje strane pa da operacija uspije«. ⁸⁰

Pošto je uspeh divizije zavisio od uspeha 2. brigade, koja je izvršavala glavni zadatak, interesantno je pogledati kako je partijsko rukovodstvo brigade prišlo tom pitanju. Na osnovu pomenute instrukcije rukovodilac (sekretar) partijske organizacije 2. ličke brigade, inače po položaju zamenik političkog komesara brigade, uputio je 12. januara pismo sekretarima bataljonskih partijskih biroa u kome im je zapovednim tonom postavio zadatke u predstojećem napadu. ⁸¹ Strogo ih je upozorio da im se u dotadašnjim borbama partijske organizacije nisu dovoljno snašle, podvukavši da akcija na Gračac spada među najvažnije u Lici. Naložio im je da bataljonski birovi zaduže sve partijske organizacije (ćelije) da u borbi ostvare neposrednu kontrolu situacije, da ne dozvole rasplinjavanje jedinica i gubljenje kontrole i komande nad njima, čineći ih odgovornim za sve propuste i nedostatke koji se dese u borbi i van nje. Jedina je garancija da će naše vojne jedinice izvršiti vojni i politički zadatak ako Partija pravilno rukovodi njima, izričito je pisao, ne libeći se prenebregavanja uloge i odgovornosti vojnih starešina. Za izvršenje zadatka treba angažovati skojevsku organizaciju, kandidate i simpatizere što će olakšati zadatak. Članovi Partije, kategorično je pismo, treba za vreme borbe da budno prate svakog starešinu i borca kako izvršavaju zadatak i naređenja pretpostavljenih. Najhrabrije trebalo je pred

⁷⁹) ZbTv-IT dok. 51.

⁸⁰) AVII k. 796, br. reg. 3-7.

⁸¹) AVII, k. 152, br. reg. 16/3.

svima javno isticati i pohvaljivati, a na sastancima razmotriti njihov prijem u organizaciju.

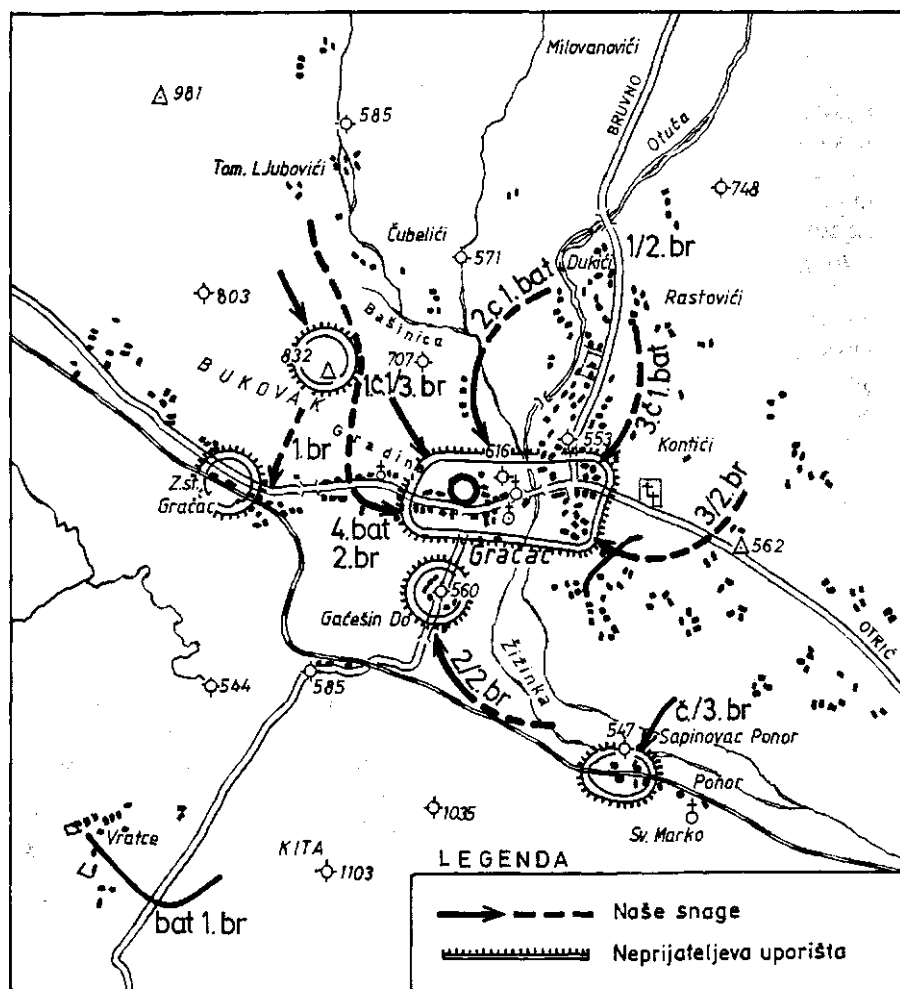
Ovako izričiti kruti stavovi partijskih rukovodilaca u diviziji i brigadi, koji su na raznim sastancima usmeno još više potencirani, doveli su kod onih koji su ih doslovno shvatili (a takvih nije bilo malo) do isključivanja gotovo svake inicijative u prilagođavanju situaciji, što nije ostalo bez posledica. Nije teško razumeti šta je to značilo ako se ima u vidu da je na dan polaska u napad u stroju 2. ličke brigade bilo 160 članova Komunističke partije Jugoslavije (17 ih je bilo odsutno) i 434 člana SKOJ-a.⁸² Svi su oni, bezrezervno i bez izuzetka, verovali u mudrost i dalekovidost Partije, u pronicljivost i razboritost njenih smernica i odluka. Ako se tome još doda veliki broj kandidata za članove Partije (čiji broj nisan ustanovio) i oko 300 omladinaca i omladinki, neobuhvaćenih organizacijom, uvek spremnih da se kroz izvršavanje borbenog zadatka dokažu onda nije teško razumeti zbog čega je brigada davala ogromne žrtve uvek kada bi komandovanje omanulo. U njenom stroju bilo je tada preko 730 omladinaca i omladinki (organizovanih i neorganizovanih), što je bilo znatno iznad polovine njenog brojnog stanja. Oni su svojim mladalačkim poletom, borbenim entuzijazmom do fanatizma i odanošću ciljevima borbe davali glavne odlike i karakteristike brigadi. Stoga je ona uvek bila organizaciono čvrsta i moralno jaka, pa je ni teški porazi nisu dovodili u ozbiljnu krizu - stojički ih je podnosila i brzo se ponavljala.

Po planu Štaba divizije 2. brigada (komandant Miloš Uzelac, politički komesar Đuro Stanković), ojačana 1. bataljonom 3. brigade, artiljerijskom baterijom, protivtenkovskim topom i odredom minera, dobila je zadatak da razbije, potuče i uništi četnike u samom Gračacu. Zadatak 1. brigade (komandant Lazo Radaković, komesar Srđan Brujić) bio je da sa jednim bataljonom zauzme Bukovu kosu (tt. 832) i postavi osiguranje prema železničkoj stanici, jednim bataljonom da postavi osiguranje prema Obrovcu i selu Vratce, a sa ostala dva bataljona da poruši što više pruge kod Štikade. Treća brigada - još uvek nazivana 9. bez 1. bataljona - (komandant Milan Kuprešanin i komesar Milan Basta) je trebalo da postavi osiguranje prema Lovincu i Kninu.

Pošto se znaju svi bitni elementi situacije na osnovu kojih su doneti odluka i plan napada, nije potrebna posebna ni mudrost ni stručnost da bi se otkrile brojne omaške u ovom divizijskom planu. Mada su omaške u osnovi posledica zabluda na kojima je plan zasnovan, ipak treba primetiti njegovu neracionalnost u upotrebi snaga i sredstava. Stvaran na zabludi da u mestu ima oko 600 četnika, za glavni zadatak - osvajanje mesta i razbijanje četnika - upotrebljene su nedovoljne snage - jedna brigada, dok su glavne snage divizije, dve brigade, neracionalno i nepotrebno razbacane po osiguravajućim, pa čak i radnim zadacima. Ovaj glavni promašaj u planu štab nije ni pokušao da otkloni pošto je, pred polazak u napad, dobio nove i realnije podatke o jačini neprijatelja, što samo pokazuje sa koliko se nemarnosti odnosio prema tim podacima. Štabu je moralo biti poznato da italijanska intervencija može uslediti samo iz Knina i Gospića, i to ne pre 24 časa, kako je to

podučavalo iskustvo borbi oko Lovinca od 24. do 30. decembra 1942. a on je ipak razbacao glavne snage na nepotrebna osiguranja. Zbog toga Štab divizije u ovome napadu, do kojeg je komandantu korpusa bilo toliko stalo, nema nikakve rezerve a dva bataljona 1. brigade su upotrebljena za rušenje pruge (što se moglo učiniti drugom prilikom) i jedan za osiguranje tamo gde je i četa bila dovoljna. Ovakav plan upotrebe i rasporeda snaga, da nije ni nastupilo nevreme, nije obezbeđivao uspešno izvršenje zadatka.

U toku dugovremenog boravka italijanska posada je pripremila i organizovala odbranu Gračaca u vidu snažnog utvrđenog čvora sa glavnim osloncem na Gradinu (k. 616) iznad samog mesta. Oko mesta, uključujući obe raskrsnice puteva i Gradinu, izrađeni su fortifikacijski objekti (rovovi, zakloni, bunker), prilagođeni zemljištu. Ispred njih pro-

Napad na Gračac 13. i 14. januara 1943.

tezala se neprekidna prepreka od bodljikave žice. Izvan čvora, na udaljenosti oko jedan kilometar, selo Đekić Glavica (k. 560) uređeno je kao posebna otporna tačka koju su takođe držali četnici.

Zapovešću od 13. januara Štab 2. brigade je bataljonima odredio pravce napada, precizirao zadatke i međusobno sadejstvo, a utvrdio je i sredstva i načine održavanja veze i izveštavanja između bataljona i Štaba brigade.⁸³ Sve je to pojašnjeno utanačeno i precizirano na komandantskom izviđanju sa Brčinova vršića.

Prvi bataljon »Stojan Matić«, pod komandom komandanta Dragana Rakića i političkog komesara Jove Bogdanovića, ojačan četom mitraljeza, protivtenkovskim topom i delom minera, trebalo je da napada od Gradine (k. 616)⁸⁴ (uključno) do puta Grab-Gračac, sa zadatkom da zauzme Gradinu, a ako to ne može da je blokira, održavajući vezu sa četom 4. bataljona, koja napada Gradinu sa zapadne strane.

Drugi bataljon »Ognjen Priča«, pod komandom komandanta Staniše Opsenice i političkog komesara Petra Balaća Žike, ojačan sa dve čete 1. bataljona 3. brigade, dobio je zadatak da sa istoka obiđe Gračac i da preko Gračačkih luka ispod Velebita napadne i zauzme selo Đekić Glavicu (k. 560), vaktarnicu u pumpu na pruži. Zatim je trebalo da prodre u centar mesta i zauzme pravoslavnu crkvu, opštinu, bolnicu i sud, i da u sadejstvu sa susednim bataljonima spreči bežanje neprijatelja iz mesta i sa železničke stanice u Velebit i prema Obrovcu.

Treći bataljon »Mićo Radaković«, kojem su komandovali komandant Ivan Grahovac i politički komesar Sava Savica Dopuđa, ojačan četom mitraljeza, dobio je zadatak da napada između puta Grab-Gračac i reke Otuče i tako onemogućiti četnicima bekstvo iz Gračaca u Velebit. Bataljon je trebalo da preko pijace prodre prema pošti i mostu, vodeći računa da su četnici u Sokolani a četnička komanda u kući Leptirovića (po drugim podacima kuća je pripadala porodici Išperović), a po prodoru u centar zajedno sa 4. bataljonom zauzme Gračac. Sa štabom ovog bataljona nalazio se i Štab 5. mitraljeskog bataljona.

Četvrti bataljon - Udarni, pod komandom komandanta Stevana Steviše Rašete i zamenika političkog komesara Rade Race Kovača, ojačan četom 1. bataljona 3. brigade (sa njom je bio zamenik komandanta tog bataljona Milan Šarac, koji je tu poginuo), trebalo je da, između Bukove kose i Gradine, na koju je uputio jednu četvu, izbije na put železnička stanica-grad, a zatim u zahvatu puta prodre prema kući Dmitra Rastovića u centru mesta i zajedno sa 3. bataljonom da ga zauzme. Radi zaštite leđa bataljon je trebalo da održava čvrstu i stalnu vezu sa delovima 1. brigade koji su blokirali železničku stanicu i napadali Bukovu kosu (tt. 832). Sa 1. bataljonom pošto je on zajedno sa 3. bataljonom izvršavao glavni zadatak, Štab brigade uputio je zamenika komandanta brigade Đurđa Đudu Pokrajca.

⁸³> AVII, NAV-I-T-821, film 248/365-372.

⁸⁴> Po sekciji (karti) naziv Gradina zahvata završni deo kose, dug oko 1 km, koja se u jugoistočnom pravcu spušta od trigonometra 832 i završava se uzvišenjem (kota 616) iznad mesta. Kota 616 izdiže se iznad mesta za oko 56 metara i od kose, čiji je završetak oko 16 metara. Kotu 616, zbog njene markantnosti i dominacije nad mestom, meštani nazivaju Gradina, pa je tako i ovde postupljeno.

Napad svih bataljona je trebalo da otpočne *jednovremeno*, u 23 časa 14. januara 1943, pa su bataljoni iz rejona prikupljanja pokrete morali podesiti tako da u određeno vreme pređu u napad. U početku je Štab 2. brigade (komandno mesto trebalo da se nalazi u zaseoku Dukići, a potom na putu Dukići-Grab, ali zbog nevremena je ostao u zagrejanim kućama Dukića), odredio da se uspostavi telefonska veza sa Štabom 6. divizije koji se nalazio u Gutešinim kućama pod Kremenom, zatim sa artiljerijskom baterijom i 1. bataljonom, a po mogućnosti i sa 3. bataljonom.

Brigadnom zapovešću je posebno utvrđen pravac i način održavanja veze (slanje i prijem naređenja i izveštaja) Štaba brigade sa 2. i 4. bataljonom, što pokazuje da je uočavana sva osetljivost njihovog položaja. Ne zna se zbog čega, a verovatno zbog teškog terena i ozbiljne vodene prepreke (r. Otuča), nikakvo komuniciranje (veza i izveštavanje) od Štaba brigade do 4. bataljona i obrnuto nije bila predviđena preko desnokrilne čete 1. bataljona pod Gradinom. Zanimarivanje ovog pravca veze sa 4. bataljonom pokazaće se kasnije kao veliki propust Štaba brigade u komandovanju. Inače, svi bataljoni bili su obavezni da održavaju vezu sa susedima.

U suton 14. januara bataljoni su iz sela južno od linije Bruvno-Rudopolje po nevremenu krenuli prema Gračacu u različito vreme, već prema tome gde se koji nalazio i gde je trebalo da stigne do početka napada. Noć je bila veoma hladna, kišovita i mračna, a kada je uskoro usledila provala oblaka, nevreme je postalo glavni protivnik sa kojim se valjalo nositi. Mada je moralo biti jasno da se u takvim vremenskim uslovima postavljeni zadatak neće moći izvršiti, štabovi nisu reagovali tako što bi obustavljali sada već pravo bauljanje po nevremenu i pomrčini a ne nastupanje, nego su prepustili bataljone njihovoj sudbini, u neosnovanoj nadi da će ipak nekako izvršiti svoje zadatke. Bataljoni (borci i starešine), iako pokisli do kože i promrzli do srži, ulagali su krajnje napore da izvrše zadatke, što je postalo nemoguće. Pošto komandovanje u daljem nije usmeravalo, objedinjavalo i usklađivalo dejstva bataljona, već je svaki bataljon dejstvovao za sebe bez veza sa susedima, pogledajmo šta je koji uradio.

Pravcem preko Deringaja prema Gračacu nastupao je 1. bataljon. Negde oko Dukića odvojila se njegova desnokrilna 3. četa (komandir Pejo Rašeta), koja se, pregazivši nadošlu Otuču, zapustila preko njiva i ograda, po vodi, prema Gradini (k. 616). Sa njom je štab bataljona uputio zamenika komandanta Đorđa Orlovića. Glavne snage bataljona (1. i 2. četa) produžile su prema k. 568, odakle su se razvile za napad sa severoistočne strane prema istočnoj raskrsnici puteva u mestu. Levokrilna 2. četa (komandir Dušan Opačić Čaruga) uspela je da na svom pravcu iznenadi neprijatelja, pokida žičanu prepreku i manjim delom snaga zauzme nekoliko kuća kod Kontića. Ovaj značajan početni uspeh Štab bataljona nije iskoristio ubacivanjem jačih snaga kroz stvorenu brešu da bi se još dublje prodrlo u mesto. Ovaj iznenađan uspeh 2. čete nekoliko je zbnio četnike, ali su se brzo pribrali pa su prodor najpre lokalizovali, a potom ga potpuno likvidirali. Izvanredna prilika da se sa jačim snagama sa ovoga pravca upadne u mesto je propuštena, pa dalji napori ove dve čete nisu doneli nikakvog uspeha.

Desnokrilna 3. četa 1. bataljona, prostorno znatno odvojena, a nabujalom Otučom i drugim potocima gotovo odsečena od glavnine bataljona na putu prema Gradini je uz mnogo teškoća pregazila nabujali i razliveni potok Bašinica, gazeći vodu i do pojasa. Ona je kroz vrlet, po nevremenu i mrkloj noći, poviše kuće Tiljkovih, prosto bauljala prema koti 616 (Gradina), čiji se ni obrisi nisu primećivali, orjentišući se prema blesku povremenih rafala, koje su sa nje ispaljivali četnici. U tim uslovima svi pokušaji napada ostali su bezuspešni. Kada se patrola, upućena da uhvati vezu sa četom 4. bataljona, koja je trebalo da napada sa zapadne strane, povratila i izvestila da je došla u vezu sa 1. četom 1. bataljona 3. brigade, nastala je nedoumica: otkuda tu delovi 3. brigade i šta je sa 4. bataljonom koji je trebalo da napada sa te strane Gradine. Sa druge strane Gradine čulo se štektnje mitraljeza i prasak ručnih bombi, ali šta se zapravo događa i gde, nije bilo jasno. Tek kada je sa 1. četom 1. bataljona 3. brigade uspostavljen bliži dodir, situacija se razjasnila. Četa je bila pripojena 4. bataljonu koji je upao u Gračac gde je vodio žestoku borbu. Zadatak čete je bio da niz Kosu (pod napisom »Gradina«) napadne i zauzme kotu 616 (Gradinu), što je ona pokušavala, ali bez uspeha.

Pokušaj da se uskladenim napadom obe ove čete (1. i 3.) zauzme Gradina nije doneo uspeha, prosto zbog toga što u promrzlim borcima nije bilo više snage za takav napor. Negde iza ponoći kiša je prestala ali je odmah počela da duva bura, a zatim da mrzne i da se stvara poledica, čime se stanje prokislih i jako izmorenih boraca još više pogoršalo. Pucnjava u mestu je postepeno jenjavala, sve dok gotovo nije prestala, dok se pucnjava oko mesta već odavno potpuno utišala. U praskozorje je upućena patrola radi održavanja veza sa četom iz 3. brigade. Kada se povratila, izvestila je da nje nema tamo gde je ranije bila. Sve je ukazivalo da se četa odatle povukla, ali kuda i zbog čega, nije bilo jasno. Ubrzo zatim stigao je kurir iz Štaba bataljona »Stojan Matić«, sa naredjenjem za povlačenje, pa se već u osvit četa povlačila, praćena četničkim rafalima sa Gradine.

U pokretu iz sela Kijani, pored Graba, pljusak je zatekao 2. bataljon preko Gračačkih luka, ispod Velebita. Iako je pokret po vodi koja je brzo nadolazila bio jako usporen i otežan, bataljon je uspeo da neopazeno priđe Đekić glavici i oko ponoći pređe u napad i potpuno iznenadi četnike. »Četnički stražari su pohvatani i razoružani na stražarskim mestima a zatim je razoružana i cijela straža sa komandirrom, narednikom bivše jugoslovenske vojske, a da pritom nije ni metak opaljen« - piše Rade Ratković, tada zamenik komandanta 2. bataljona.⁸⁵ Iako iznenađeni četnici su se sredili i brzo organizovali žilav otpor pa su zaustavili dalji prodor bataljona. Borba se odužila znatno do iza ponoći, gubici bataljona su se povećavali, a četnicima je počela pristizati pomoć iz Gračaca. U međuvremenu voda se u Lukama digla do povrha ogradnih zidova, pretvorivši celu okolinu u pravo jezero, pa je izdignuta Đekić glavica ličila na ostrvo. Jedini prelaz i veza sa kopnom ostala je uska cesta po nasipu, preko Gaćešinog dola prema Velebitu. Komandiri četa su izveštavali da promrzli borci jedva rukuju oružjem. Na pravcima 1.

⁸⁵ HAK, Zbornik 10, str. 360-364.

i 3. bataljona već poodavno se nije čula nikakva borba, a kod 4. bataljona žestina borbe je jenjavala. Veze nije bilo ni sa kim, pa se u Štabu bataljona postavilo pitanje šta dalje raditi. Najzad, procenivši realno situaciju, komandant bataljona odlučio je da bataljon povuče, iako je bilo i protivnika povlačenja. Događaji su dali za pravo komandantu: sačuvao je bataljon i spasao mnoge dragocene živote svojih boraca.

U povlačenju 2. bataljon je poneo 3 poginula i 10 ranjenih boraca. Skrenuvši sa ceste Gračac-Obrovac, bataljon se kroz duboku vodu uz velike napore prebacivao preko poplavljenog drvenog mosta na nadošlom potoku Žižinka. Tu je voda zahvatila i odnela Mariju Bogdanović i još jednog borca. Mariju je voda izbacila u stranu i sutradan su je slučajno našli seljaci promrzlu (rat je preživela sa teškim posledicama). Stanko Staniša Opsenica je stajao u vodi do pojasa kod poplavljenog mosta i prihvatao iznemogle borce, pomažući im da pređu poplavljeni most. Dok je on očekivao poslednje zaostale osiguravajuće delove, italijanska posada iz vaktarnice sa pruge više mosta ispalila je nasumce nekoliko kratkih rafala, od kojih je jedan pogodio Stanišu i on je pao u vodu. Zaštitnički delovi bataljona, koje je on upravo čekao, bez teškoća su prešli most, a da ništa nisu primetili. Slučajni italijanski rafal neočekivano je presekao borbeni put jednog od najvećih ličkih junaka. Još za života Staniša Opsenica je ušao u legendu, postao ponos Like, simbol hrabrosti i dovitljivosti, junaštva i pregalaštva u borbi protiv neprijatelja. Njegovo ime se i danas sa gordošću izgovara u Lici i ponosno stoji među imenima narodnih heroja Jugoslavije.

Krećući se po njivama pored sela Graba i 3. bataljon je gazio vodu do iznad članaka, a kad je izbio na određeni mu deo fronta, između puta Graba-Gračac i reke Otuče, našao se u vodi mestimično i do kolena. Iznenađenje nije postignuto, pa se pokušani napad završio bezuspešno. Svi naponi tokom noći da se čete nekako organizuju i borci motivišu za energičniji napad, ostali su samo pokušaji. Izloženi nevremenu, šućureni u blatu i vodi, prozebljih prstiju i udova, ovi, u normalnim prilikama neodoljivi jurišnici, delovali su nemoćno i bezvoljno. Štab bataljona se našao u dilemi: šta da se radi: Pred zoru šalje patrolu za vezu sa 1. bataljonom, za koga se pretpostavljalo da je sigurno u vezi sa Štabom brigade, ne bi li preko njega dobio neka obaveštenja šta dalje da se radi, ali bilo je dockan. Zora je nastupala, a patrola se nije vraćala. Shvativši i pravilno ocenivši svu ozbiljnost situacije Štab bataljona postupa smelo i odgovorno, pa je bataljon povukao na vlastitu inicijativu. Upravo slučaj 3. bataljona, koga od Štaba brigade nije delila ni velika prostorna udaljenost ni bilo kakve prepreke, najbolje pokazuje koliko su bataljoni te kobne noći, po izuzetno lošem vremenu, bili prepušteni sami sebi.

Od sela Tupale, preko Ljubovića, uz strme i vrljetne padine, noću i po nevremenu, pored kote 707, provukao se između trigonometra 832 (Bukova kosa) i kote 616 (Gradina) 4. bataljon i neprimećen izbio na cestu stanica-varoš u rejon Kapelice (na oko 1 km zapadno od ivice varoši). Tu ih je jedna devojka - simpatizer NOP-a obavestila da je po mraku u grad ušla jedna italijanska kolona; kako ju je ona opisala, moglo se zaključiti da je jačine bataljona. Obaveštenje nije ozbiljno shvaće-

no, čak se posumnjalo u devojčine dobre namere. Bataljon se cestom usmerio prema varoši, a pridata četa 1. bataljona 3. brigade upućena je levo iznad ceste kosom prema k. 616 (Gradina). Pojavivši se iz neočekivanog pravca, po jakom nevremenu i mrkloj noći, bataljon postiže potpuno iznenađenje i bez ometanja kida žičanu prepreku. Na cesti nailazi na otvoren prolaz, na koji ni krstila nisu bila namaknuta posle ulaska italijanske kolone. Branko Ognjanović i nekolicina bombaša uništavaju posadu prvog bunkera nožem i bombama. Posade ostalih bunkera oko ceste, ne sluteći napad, izlaze da vide šta se događa. Bombaši ih hitrim skokovima iz mraka hvataju i od njih dobijaju znake raspoznavanja. Put u varoš je otvoren, tamo još ništa ne primećuju i sve je mirno. Jedan vod 3. čete se odvaja ulevo od ceste i poviše nje, na padini, zauzima utvrđenja, a iznad padine, po vrleti i mraku, usporeno nastupa pridata četa, kosom prema Gradini.

U zahvatu ceste, koristeći nevreme i iznenađenje, bataljon pomoću dobijenih znakova raspoznavanja nastavlja brzo prodiranje i raskrnicu puteva (železnička stajnica - Đekić glavica) u varoši prolazi gotovo bez otpora. Italijani i četnici su potpuno iznenađeni, pometeni i zbunjeni. »Udarni je dopro do bolnice i zgrade suda, zauzevši pritom utvrđeni blok zgrada oko Rastovića kuće, garnizon je alarmiran. U naselju panika. Na njegovim prilazima žestoka paljba. Okupator ne napušta zgrade u koje se povukao, a četničke rulje kuljaju iz kuća, kao preplašene ovce iz torova. Udarnici jure gradom koseći ih puškomitraljeskim rafalima i zarobljavajući čitave gomile. Puškomitraljezac Rade Svilar upada u jednoj ulici među četnički bataljon, koji je pošao na položaje na okolne visove. Svilar kosi čitavu kolonu i zarobljava 23 četnika«, - nadahnuto je opisao događaje Nikola Vukobratović.⁸⁶ Bolnica u Gračacu, osim potkrovlja, brzo je zauzeta. Ispred i oko nje ubijeno je pet četničkih oficira, među njima i komandant četničkog garnizona major Mika Tomašević, dok je u potkrovlju u tri sobice časnih sestara ostalo skriveno nekoliko četničkih oficira.

Postignuto iznenađenje 4. bataljon je dobro iskoristio. Neprijatelju su naneti značajni gubici, zaplenjena je velika količina oružja i municije i zarobljeno preko 60 četnika. Ali, snage bataljona su bile više nego nedovoljne da povoljnu situaciju, stvorenu iznenađenjem potpuno iskoriste pa da sudar reše u svoju korist. Kako ostali bataljoni, a ni Štab brigade, nisu slutili šta se u tim trenucima zbiva kod 4. bataljona, on se našao potpuno usamljen u pravom osinjaku. Pošto su napadi ostalih bataljona bili kratkog daha i bezuspešni, neprijatelju je omogućeno da prebrodi krizu, da se pribere i organizuje svoje redove. Neuporedivo nadmoćniji, on najpre suzbija dalje prodore 4. bataljona, a potom sistematski prelazi u sve snažnije protivnapade na poluokruženi bataljon, potiskujući njegove isturene delove uz osetne gubitke. To je bio početak

86) Prikaz je napisan 1945. godine za almanah *Šesta proleterska divizija* povodom trogodišnjice formiranja, izdanje štamparije 2. jugoslovenske armije u Zagrebu. Objavljen je i u Zborniku *Šesta proleterska divizija* »Epoha«, Zagreb 1964. godine. Budući u središtu događaja od početka do kraja, Nikola Vukobratović je valjan i pouzdan svedok. Ranjeni komesar čete u Baniji, on se u bataljon vratio pred akciju, bio u Štabu bataljona u toku akcije i blagodareći njegovom kazivanju rekonstruisani su događaji kod 4. bataljona u Gračacu.

dramatične sedamnaestočasovne divovske borbe koja će se okončati i podvigom i tragedijom 4. bataljona. Negde iza ponoći borba popušta u intenzitetu, čak se neko vreme i potpuno stišava. Povremeno bi četnici navaljivali, pa bi se i borba zakratko rasplamsala, da bi se potoim utišala. Udarnici se drže čvrsto i odlučno, ali im se redovi opasno proređuju, mrtvih i ranjenih je sve više. Među ostalima pada teško ranjen zamjenik komandanta bataljona DMITAR Ivančević, a gine i komandir 2. čete Jovan Čurčić. Nešto kasnije pada i komandir 3. čete Milorad Lalić.

»Oko 5 časova na okolnim brdima borba se stišala. Borci Udarnog bataljona instinktivno predosećaju, da su se ostali bataljoni povukli. Komandant bataljona koncentriše bataljon i prikuplja ranjenike, koje jedna četa iznosi iz naselja na slobodnu teritoriju. U mestu ostaje jedna četa i jedan vod sa Štabom bataljona« - piše dalje Vukobratović. U mestu je zapravo ostala 1. četa i jedan vod 3. čete, dok je 2. četa iznela ranjenike, a dva voda 3. čete su izveli 63 zarobljena četnika. Evo šta se uistinu zbilo u tim dramatičnim trenucima, pred zoru 15. januara 1943.

Shvativši svu dramatičnost situacije u kojoj se bataljon našao - od početka akcije nije bilo nikakve veze sa Štabom brigade, niti sa 2. bataljonom, preko kojeg je ta veza trebalo da ide - komandant bataljona Steviša Rašeta postavio je u Štabu bataljona, uz prisustvo zamenika komandanta brigade, pitanje odluke: šta dalje da se radi. Izloživši svu težinu situacije, predložio je da se bataljon odmah izvlači jer, kada svane, to će biti kasno i nemoguće. Svi prisutni (uključujući i Vukobratovića), podržali su Stevišu, osim zamenika političkog komesara (tada u ulozi komesara) RACE Korača, koji se energično usprotivio bilo kakvom povlačenju bez naređenja, pozivajući se na stroga partijska uputstva, dobijena pred polazak u akciju. U tom odsudnom trenutku, kada se rešavala sudbina 4. bataljona, zamjenik komandanta brigade je učestvovao u raspravi ali se uzdržao pri odlučivanju i nije podržao ni jednu stranu, mada se slagao sa Stevišom, prepuštajući odluku Štabu bataljona. Takav njegov stav i Račino energično protivljenje (zbog straha od odgovornosti), pokolebali su Stevišu i on je odustao od svoje pravilne procene i čvrste namere da izvlači bataljon. Mada izuzetno hrabar i neustrašiv borac, Steviša, kao komandant nije bio na' visini zadatka i situacije, kao Staniša Opsenica, samo koji čas pre njega, na Đekić glavici. U praskozorje četnici sve jače pritišću i nasrću, položaj bataljona se naglo pogoršava i postaje upravo dramatičan, poslednja prilika za izvlačenje bataljona se olako propušta. U tom trenutku zamjenik komandanta brigade, u pratnji još tri borca, napušta bataljon, uputivši se u Štab brigade da izdejstvuje naređenje za izvlačenje bataljona, mada mu je moralo biti jasno da je za to suviše kasno, pogotovo što je Štab brigade iz Dukića, već poodavno odjahao prema Bruvnu.⁸⁷ Tako se rešavala, i bila rešena, sudbina 4. bataljona.

Istine radi valja kazati da je udesu ovog bataljona, osim faktora izvan njega koji su ga doveli u ovakav položaj, ne malo doprinelo i nesnalaženje Štaba bataljona u ovoj, od početka delikatnoj, situaciji. Pored

⁸⁷ Svedočenju Nikole Vukobratovića o zbivanjima u času odlučivanja identično je i svedočenje Petra Hinića dato autoru nezavisno od prethodnog. Inače, Hinić je bio jedan od trojice koji su izašli sa zamjenikom komandanta brigade.

već pomenutih, bataljon je učinio i niz drugih propusta. Naime, kad mu već spolja nije dolazila veza, on se nije postarao da je uspostavi, a za to je, tokom duge noći, imao i mogućnosti i prilika. Neobjašnjivo je zašto bataljon nije imao stalnu vezu sa delovima 1. brigade koji su mu obezbeđivali leđa od železničke stanice i bili blizu na Bukovoj kosi. Dalje pridatu četu iz 3. brigade bataljon celu noć drži na periferiji događaja. Ako je već nije angažovao u mestu, da pojača snage, zašto je nije držao čvrsto pod svojom komandom na kosi, kao oslonac K^oji bi dobro došao. Osim toga, ova četa je celu noć bila u vezi sa desnokrilnom četom 1. bataljona »Stojan Matić«, pa je i tim pravcem valjalo pokušati doći u vezu sa Štabom brigade. Umesto toga, ovu četu je bataljon preputio samoj sebi, pa se ona u zoru sama i povukla,⁸⁸ čime je naknadno uspostavljanje veze sa bataljonom u mestu bilo onemogućeno. Prosto je neshvatljivo kako se desilo da Štab bataljona uočava svu težinu svoga položaja i situacije, a propušta da je uspostavljanjem veze olakša i traži izlaza, prepuštajući se toku događaja.

Pošto su se u praskozorje, od železničke stanice i sa Bukove kose, povukli delovi 1. bataljona 1. brigade, italijanske trupe sa stanice su, odmah po svanuću, krenule u pomoć snagama u mestu. One brzo i bez otpora zaposedaju Bukovu kosu, bunkere na ulazu u mesto (kuda je bataljon ušao u početku napada), pa i sve položaje dalje do Gradine. Time su preostale snage bataljona potpuno okružene, odstupnice više nije bilo. »Usled žestokih neprijateljskih napada sa svih strana, borci se povlače u dve zgrade (*ranije predviđene za štab bataljona - P-O.*), u koje su u toku borbi preko noći dovukli mnogo oružja i municije« - piše Vukobratović. U tom povlačenju pada mnogo mrtvih i ranjenih, gine komandant bataljona Steviša Rašeta, pada teško ranjen komandir 1. čete Petar Čuturilo Zebić, koga četnici hvataju i kolju. U kuće se povlači 1. četa sa ranjenicima, dok se jedan njen vod zadržava oko raskrsnice puteva (stanica - Đekić Glavica). Kako je jutro bilo tmurno, puno crnih, tmastih oblaka sa snegom, vidljivost je bila jako ograničena, P^a se vodnik Petar Pepa Glumac odlučio da tu priliku iskoprsti i da, pored ograda i živica, izvuče vod preko polja u Velebit, jer na tom pravcu nije primećivao neprijateljske vojnike. Nekoliko boraca se bez poteškoća prebacilo do usamljene kuće na izabranom pravcu preko polja. Kako je koji od njih pristizao i zamicao u kuću više se nije pojavljivao, ali to nije pobudilo nikakvu sumnju, pa se uputio i vodnik na čelu ostalih boraca. Prišao je kući ne opažajući ništa sumnjivo. Ali, čim je hrupio na vrata, spazio je punu kuću italijanskih vojnika i među njima svoje razoružane borce. Sa vrata se trenutno bacio unazad, vikajući »Talijani... « i rafal ga spreči da dovrši rečenicu. Ostali borci suse povratili u sastav čete.

U dve nevelike zidane kuće pod kosom uz podnožje Gadine, zbili su se ostaci 4. bataljona. U kamenjaru neposredno iznad laća zadržao

⁸⁸ U izveštaju Štaba divizije od 28. januara (ZB.V-11, d. 102) stoji i ovo: »Pridata četa 9. brigade uspjela je likvidirati bunkere na Gradini i zadržati se na istoj do 5 sati popodne«. Neistina je tolika da je prosta logika zbivanja čini neumesnoj »Da je ona držala Gradinu »do 5 sati popodne«, kako bi bilo moguće okruženje delova 4. bataljona neposredno pod njom. Zauzeti, ali ne i držani, bili su bunkeri na kosiprema Gradini, a Gradina (k. 616) nije ozbiljno ni ugrožena.

se vod 3. čete, a na drugoj strani ispod dve kukuruzane pored kuća zadržala se grupa boraca sa dva puškomitraljeza,^{89*} dok su ostali borci sa ranjenicima bili u kućama. Ove dve grupe iznad kuća, ali neposredno uz njih, odigrale su veliku ulogu kako u odbrani tokom dana, tako i u proboju. U kućama, među borcima, našao se zamenik političkog komesara bataljona Rade Raco Korać, zamenik komandira 1. čete Milan Tankosić i zamenik komesara 1. čete Milan Drakulić. Mada potpuno okružena, četa se dobro organizovala za odbranu i uspešno suzbijala sve četničke nasrtaje. U toj situaciji, valjda pritisnut sopstvenom odgovornošću zbog svog nerazumnog stava prilikom odlučivanja o izvlačenju bataljona, Raco čini svoj poslednji nerazumni čin - čin svojstven očajniku. Odjednom, bez ikakve potrebe, stade na razbijen prozor, isprsi se na njemu i poče da se dovikuje sa četnicima, ali četnički rafal trenutno preseče »diskusiju«. Prekaljen komunista, iskusan i izvanredno hrabar borac, smiren i razborit Tankosić, junački pribrano produži komandovanje, hrabreći i podstičući borce oko sebe da izdrže do mraka, ulivajući im nadu da još nije sve izgubljeno.

»U toku popodneva 15. januara« - piše Nikola Vukobratović - »neprijatelj je na okružene borce osamnaest puta jurišao, ali svi su juriši odbijeni. Kada su svi ti napadi bili slomljeni, neprijatelj tuče zgrade minobacačima. Borci Udarnog silaze u podrum. Između kuća, koje su ostale bez krovova i tavana, prokopava se zid i na taj način održava veza. Borba je sve žešća i žešća. Puškomitraljezi opkoljenih boraca siju smrt među fašistima. Kada se jednom mitraljezu zagrejala cev, uzimao se drugi, jer tu je bilo dovoljno i zbrojovki« i 'breda' i soša«. U objektivno beznadežnoj situaciji, ovi tek stasali lički momci, mnogi ispod dvadesete, oduševljeni dobrovoljci i neustrašivi borci, čine čuda od junaštva. O tome Nikola dalje priča »Borac Lukić (Milan) iz Trnavca, koji se smestio do zida kukuruzane - pozadi zgrade, tuče puškomitraljezom neprijatelja i štiti vrata koja su bila okrenuta prema Gradini. Municija mu se baca kroz prozore zgrada. On nastavlja paljbu ceo dan, iako mu ginu tri pomoćnika. Kada se neprijatelj približio do jednog podruma, borac Marinković istrčava iz podruma sa odvinutim bombama. Neprijateljski ga rafal kosi, ali on ipak uspeva da baci bombe i neprijateljski vojnici nisu stigli do ulaza u podrum. U podrumu je pravi pakao: barut, dim, krv, ranjeni drugovi, mnogo polomljenih udova, neprestana zaglušna paljba automata. Bilo je trenutaka kada su mnogi borci posustajali od umora i iscrpljenosti. Međutim, drugarice Olga Lukić i Olga Kosanović neprestano pune šaržere za automatska oružja i zamenjuju malaksale drugove«.

Suočeni sa nesalomivim protivnikom, četnici tokom dana postaju nestrpljivi, nervozno nasreću, prete i galame, zovu na predaju, nudeći sramne i nečasne uslove, na šta se odgovara samo kratkim rafalima. Ali, dan je pri kraju, pomoći niotkud, počinje suton i valja pokušati proboj. Izvesnost uspešnog proboja je neznatna, ali izbora nema. U tim trenu-

89) Tokom dana grupa pod kukuruzanama je imala velike gubitke; ipak je izdržala do kraja i uveče snažno potpomogla, podržala i štitila proboj, da bi pri tom cela izginula. Samo su Sveto Korać i Mihailo Vukobratović iskoristili mrak i četničku pometnju, pa se kroz njih probili u Velebit, da bi posle tri dana došli u sastav bataljona, u Mazin.

cima drama se pretače u tragediju, ranjenici se moraju ostaviti. Odluka je teška i dramatična, ali jedino moguća. Zdravi, koji idu u proboj, imaju bar nade. Ranjeni borci ostaju i bez toga. Junački se suočavaju sa sudbinom, bodreći svoje zdrave drugove da istraju u nameri. Uokolo je masa četnika potpomognutih Italijanama, realnih izgleda za proboj gotovo da nema, valja se poslužiti lukavstvom. Plan je jednostavan, dogovor kratak: odložiti oružje, uzeti što više bombi i na četnički poziv za predaju tražiti da se prekine paljba, brzo izaći iz kuća i kada četnici nagnu u gomilama zasuti ih bombama i - juriš za Kosu pored Gradine. »Oružje se ostavlja - kazuje Nikola dalje - i uzimaju bombe u šake. Borac Sava Ljubojević nikako neće da ostavi puškomitraljez. I to baš svoj, iako je bilo boljih. Drugovi ga ne mogu nagovoriti da to ne čini. Kreće poslednji, krijući puškomitraljez iza leđa«. Osim njega, još su neki borci prikrili i poneli svoje puškomitraljeze, što se u probouju pokazalo veoma korisnim.⁹⁰

Suton prelazi u mrak, partizani po svom planu izlaze. Četnici zagalamiše: »Prekini paljbu!« i »Ruke uvis!«. Nestrpljivi su, u gomilama se podigoše i nagrnuše ka udarnicima. Tankosić komandova: »U strelce, juriš!«, bombe poleteše u gomilu. Kod četnika nastade komešanje i pometnja, iznenađeni obrtom dadoše se u beg. Partizani kroz mrak i dim jure uz kosu, neprijatelj neštedimice sipa oganj po njima, ali zaustavljajnja nema. Borac Bogojević izbio je napred i kroz mrak ispred sebe kosi puškomitraljezom, koji takođe nije hteo ostaviti. Na kosi uništava italijansku posadu u bunkeru. Iz grupe u kamenjaru Stevo Ivanišević gine za »bredom«, odmah za nju seda Savica Kosanović i nastavlja paljbu po neprijatelju. Bodljikavu žicu po vrleti savlađivao je kako je ko stigao i mogao: gaženjem, provlačenjem i preskakanjem. Iz okruženja se probio 51 borac, među njima i dva teža ranjenika.

U podrumu je ostao 41 ranjeni borac. Neprijatelj im nudi za izdaju izlečenje i život. Odbijaju. Zverski ih muče i ubijaju. Političkog delegata voda Stipu Špehara, jedinog Hrvata među zarobljenima, četnici vuku kroz Gračac i bodu noževima, a on na svaki ubod kliče bratstvu i jedinstvu. Retki su primeri takvog i tolikog junaštva, što ga ispoljiše i ostvariše borci Udarnog bataljona toga kobnog 15. januara 1943.

Dok je 2. brigada krvarila u Gračacu i oko njega, 1. bataljon 1. brigade je noću 14/15. januara, sa dvema četama, na juriš zauzeo Bukovu kosu (tt. 832), ubivši 12 i zarobivši 52 četnika iz četničke Kosovske brigade, koje je iznenadio zatekavši ih kako igraju karte u bunkerima, tako da nisu ni primetili prosecanje žičane prepreke i privlačenje bunkerima. Treća četa ovog bataljona držala je osiguranje prema železničkoj stanici. Ostala tri bataljona ove brigade nisu ni imali borbe, samo su porušili nešto pruge. Iz 3. brigade u borbi je učestvoval samo njen 1. bataljon, koji je bio pridat 2. brigadi, i koji je imao jednog poginulog (zamenik komandanta bataljona Milan Šarac) i 6 ranjenih boraca. Pošto nije bilo nikakve intervencije tokom noći od Lovinca, bataljoni 3. brigade na obezbeđtnju nisu imali ni borbe niti gubitke. Ujutro 15. januara obe brigade su se, bez ometanja, povukle od Gračaca.

⁹⁰⁾ Prethodne noći je zaplenjeno mnogo oružja i municije, tako da je automatskog oružja bilo napretek.

Pošto su se ostaci 4. bataljona 2. brigade, 15. januara uveče, probili iz okruženja, borbe u Gračacu su okončane. Izveštaj Štaba 6. divizije je zabeležio da je 2. brigada pretrpela gubitke od 40 poginulih, 2 utopljena, 57 nestalih (što znači zarobljenih) i 64 ranjena borca, ukupno 163 borca izbačena iz stroja. Od toga, oko 150 ih je bilo iz 4. bataljona - Udarnog, što je iznosilo znatno preko polovine njegovog brojnog stanja. Ovaj bataljon je u Gračacu zarobio 63 četnika u prvim časovima upada u mesto. Italijani su, prema izveštaju Komande 18. armijskog korpusa, imali 2 mrtva i 22 ranjena vojnika, dok se za četnike kaže da su imali 39 poginulih, među njima i 5 oficira, ne pominjući ranjene i zarobljene.⁹²»

Preduzet olako, započet ambiciozno, napad na Gračac završio se porazno. Pa ipak, u šturim i površnim, delimično i netačnim izveštajima štabova 6. divizije i 1. korpusa Hrvatske nema ni pomena o pravim uzrocima poraza, osim što se konstatuje nevreme kao uzrok neuspelog napada.⁹² Ali, ono što su propustili ovi štabovi, nije propustio politički komesar divizije Rade Žigić. On u svom političkom izveštaju od 21. januara, političkom komesaru 1. korpusa Hrvatske, ukazuje na uzroke i odgovornost za težak neuspeh:⁹³

»U operacijama oko Gračaca naš štab je učinio ogromne propuste«, konstatuje Žigić u početku izveštaja, kojem sledi već iznet opis kako je došlo do odluke za napad, pa nastavlja: »Što ova operacija nije uspešno završena glavni je razlog rđavo vreme i slabe veze. Da nije bilo rđavog vremena, pa i pored slabe veze, danas se može konstatovati da bismo u potpunosti uspjeli, iako je u gradu bilo 300-400 Talijana, koji su došli te večeri. U tom pogledu naš štab nije mogao ništa učiniti pa da operacija ne otpočne, kao ni to da se poboljša veza, jer je pred sam početak akcije počela da pada strahovita kiša, koja je otežala i održavanje veze«. - Nesporno je da je nevreme jedan od glavnih uzroka poraza, jer je došlo do potpune dezorganizacije napada, narušavanja sistema veza i komandovanja, ali je neubedljivo ovoliko prenaplašavanje elementarne, prirodne nesreće.

»Naš propust se«, nastavlja Žigić, »sastoji u tome, *sto smo* svojom nepažnjom omogućili neprijatelju da zaokruži jedan naš bataljon, koji je bio ušao u grad da ga izmasakrira, tako da je bataljon prepolovljen. Stvar se odigrala ovako: Štab 2. brigade koji je dobio zadatak da sa svojim jedinicama likvidira samo mesto, slao je izveštaje Štabu divizije, koji su bili prilično netačni. Naime, taj štab nije imao dobre veze sa bataljonima, pa je usled toga na temelju izveštaja koje je primao od svojih jedinica, a koji nisu bili u cjelosti tačni, pogrešno izvještavao i Štab divizije«. - I ovde je ostao neuverljiv i polovičan u iznošenju činjenica. Ni-

⁹²> Zb. V-II, d. 102, 160. Pošto je i 1. bataljon 1. brigade ubio 12 a zarobio 52 četnika, ukupno je zarobljeno 115 četnika. Bačović priznaje da su imali mrtvih 5 oficira i 33 četnika, a nestalih 95 četnika, ranjene ne pominje. Kaže da je komunisti »80 zarobljeno koji su zaklani«. Jako uzbuđen napadom, Bačović je Mihailoviću izrazio razočarenje domaćim četnicima. »Od strane domaćih četnika, koji su bili određeni da čuvaju Gračac bili smo izdani, zbog čega, blagodareći samo slučaju, nismo skoro svi izgubili glave« U tom uzbuđenju zaboravili su na dalekosežne planove, pa su već posle tri dana napustili Gračac i povukli se u rejon Knina (Zb. XIV-2, d. 28, 14, 25 str. 80-82).

⁹² Zb. V-II, d. 51, 55, 102 i AVII, k. 419, br. reg. 37/1-3.

⁹³ AVII, CK KPH-NOB, film 3/694-695.

čemu ne bi vodilo nagađanje zašto je on tako postupio, kada su mu činjenice bile ili morale biti poznate. Činjenica je da je Štab 2. brigade imao neprekidno vezu samo sa 1. bataljonom, možda u početku i sa 3. bataljonom, ali pred svanuće ne, dok sa 2. i 4. bataljonom, koji su bili u najtežoj situaciji nije imao nikakve veze, od njihovog polaska na zadatak pa do kraja borbi. Prema tome, izveštaji, ukoliko su se odnosili na njih (ako su slati), nisu mogli biti »prilično netačni«, već su mogli biti samo proizvoljni i potpuno netačni.

»Pred svanuće«, piše dalje Žigić, »Štab 2. brigade obavijestio nas je da će morati izdati naređenje da se jedinice povuku, jer bi mogle biti ozbiljno ugrožene ukoliko sačekaju dan u gradu. Mi ne znajući, a ni Štab brigade nije znao, da je jednom bataljonu uspelo da likvidira sve sem jednog dominirajućeg bunkera na Gradini, koja je ključ Gračaca, prihvatili smo taj prijedlog«. - Čudnih li netačnosti i protivrečnosti, kao da se autoru ovog izveštaja nešto priviđalo! U času traženja naređenja za povlačenje nijedna jedinica nije bila u gradu, osim 4. bataljona, o čijem položaju i situaciji se u tom trenutku nije znalo ništa. Štab brigade je 15. januara tek posle podne (u toplim sobama u Bruvnu) saznao da se ovaj bataljon nalazi okružen u Gračacu, a to je Žigiću moralo biti poznato u vreme pisanja izveštaja.

»Naime, drug komandant divizije«, produžava Žigić, »po tom pitanju nije se ni konsultovao sa ostalim članovima štaba, već je uz pristanak komandanta korpusa izdao naređenje da se jedinice povuku. Ne mislim reći da se ostali članovi štaba, barem ja, ne bi složili sa naređenjem za povlačenje. U momentu, kada je drug komandant izdao naređenje jedinicama da se povuku, načelnik štaba je stavio primedbu da bi trebalo zadržati u našim rukama Bukovi Vrh (*to je najveća kota više samog Gračaca - Đ. O.*), međutim drug komandant je to odbio. Tokom istrage koju smo vodili u vezi sa zaokruženjem ovog bataljona utvrdili smo da je napuštanje ove kote bilo presudno za zaokružavanje bataljona«. - Ovim i prethodnim što je izneo kako je došlo do odluke za napad, Žigić kao da skreće pažnju političkom komesaru korpusa na probleme u radu Štaba divizije, a posebno na nesamopouzdanje i sputanost komandanta divizije u komandovanju, naročito u prisustvu komandanta korpusa, što se odražavalo na rad Štaba divizije da »učini ogromne proste«.

»Na sastanku našeg štaba«, rezimira Žigić, »mi smo u detalje ispitali cijelu stvar i jednoglasno konstatovali slijedeće:

1) Da na nama leži odgovornost što je došlo do zaokruživanja ovog bataljona. Tom prilikom, drug komandant je istupio samokritički i izjavio da on sa svoje strane uviđa svoj propust, nije siguran da se takvi propusti neće i ubuduće događati, jer pretpostavlja da to dolazi iz njegovog nedovoljnog vojnog znanja«. - Nebitno je sada zbog čega, ali istine radi treba reći da mu je komandovanje, najblaže rečeno, bilo neodlučno. I pre ovoga pod njegovom komandom i usled njegovih propusta, upravo je 2. brigada pretrpela nekoliko teških poraza, uz ogromne žrtve.

»2) Štab 2. brigade takođe nije bio na zadovoljavajućoj visini, jer je u momentu izdavanja naređenja bataljonima da se povuku, napustio svoje mjesto ne vodeći računa o tome da li će bataljoni dobiti naređe-

nje ili ne. Tako se i dogodilo da pomenuti bataljon nije dobio naređenje za povlačenje. No ipak, propusti Štaba druge brigade nisu bili odlučujuć. Očigledno iz nekih razloga politkomesar divizije nastoji kroz izveštaj da umanjí krupne propuste, a time i odgovornosti Štaba brigade. Međutim, činjenice koje on iznosi o njihovom radu i postupcima u toku borbe su upravo optužujuće. U postojećim okolnostima, koje su se stekle u vreme napada, besprekoran rad Štaba brigade teško da bi doveo do uspeha, ali bi se sigurno izbegle teške posledice do kojih je došlo.

»Naše jedinice su«, upozorava Žigić, »u zadnjih par meseci imale strahovite gubitke. Druga brigada je u zadnjih dva meseca imala između 400-500 izbačenih iz stroja(...) U drugoj brigadi uslijed pretrpljenih udaraca a i propusta koje je učinio njihov štab, stanje je pogoršano«, dodajući da je »nastupila mala kriza« i da će »toj jedinici obratiti više pažnje«. - Ako se ima u vidu da je, samo nekoliko dana pred napad, upravo Žigić tvrdio da je 2. brigada »još uvek naša najbolja jedinica«, postaje jasno kakve su posledice izazvali neuspeh i velike žrtve. Stoga, i ne samo zbog ovog neuspeha, on pokreće pitanje valjanosti komandovanja divizijom, i otuda njegov izričit predlog za utvrđivanje odgovornosti:

»Ja stojim na stanovištu i predlažem da bi bilo potrebno po ovoj cijeloj stvari povesti istragu i poduzeti potrebne korake da se ovo više ne događa, jer u redovima naših boraca sve više se oseća nezadovoljstvo i izvesno nepoverenje, koje bi razvijajući se postali opasni«. Prema predlogu, a i celom izveštaju, istragom je valjalo utvrditi uzroke ne samo ovog neuspeha već i prethodnih, pa time i odgovornost za njih. Mada je izveštajem i predlogom istraga locirana na Štab 6. divizije, od nje nije bilo ništa, predlog nije prošao. Ali, nepovoljno i uznemireno stanje u brigadi zbog svega što se te kobne noći desilo u Gračacu, a i ranije, naglašali su da se, ipak, nekakva odgovornost morala utvrditi, nekoga je trebalo oglasiti krivim za tolike žrtve. Pošto predlog za temeljitu istragu nije prihvaćen, krivci za poraz su potraženi tamo gde su se mogli pronaći bez ikakve istrage, čak bez objektivnog utvrđivanja činjenica o njihovoj eventualnoj odgovornosti.⁹⁴ Na taj način je čitav slučaj okončan.

Partijska organizacija, politički i kulturno-prosvetni rad

Svi lički bataljoni prilikom ulaska u brigade imali su svoje organizacije Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), odnosno Komunističke partije Hrvatske (KPH). Skoro da nije bilo čete koja nije imala svoju

⁹⁴ Sekretar Partijske organizacije 2. brigade je 24. januara, pored ostalog, izvestio: da je zamenik komandanta 1. bataljona Đorđe Orlović (bio sa desnokrilnom četom), pored kazne strogim partijskim ukorom, i »smenjen sa dužnosti i poslat za borca u 4. bataljon na popravak«, jer je »imao velikih propusta u pogledu uspostavljanja i održavanja veze sa 4. bataljonom koji je pretrpio velike gubitke«. Odluka mu je, preko Štaba bataljona, jednostavno saopštena bez priziva, mada ga niko iz Štaba brigade nije ni upitao gde je bio i šta je radio. Zatim, da je zamenik komandanta brigade Đuda Pokrajac, pored kazne strogim partijskim ukorom, »razrešen dužnosti i poslat kao partizan u 4. bataljon na popravak«, jer se kao zamenik komandanta i kao komandant sektora gde je operisao 4. bataljon »pokazao kao nedorastao rukovodiocu tj. narodnom starešini u težim i komplikovanijim momentima u samoj borbi, pao je pod uticaj pogrešnom stavu u onom momentu borbe i donošenju odluke štaba 4. bataljona« (AVII, film 4/169-172).

partijsku ćeliju - kako su se tada zvale osnovne partijske organizacije. Razume se, neke su ćelije bile brojno jače a neke slabije, a najmanje su mogle da imaju tri člana. Sekretari četnih ćelija bili su po formaciji zamenci političkih komesara četa. Sve partijske ćelije u jednom bataljonu objedinjavao je partijski bataljonski biro, kao partijsko rukovodstvo bataljona. Biro su sačinjavali sekretari četnih ćelija, politički komesar bataljona, sekretar bataljonskog komiteta SKOJ-a i sekretar biroa, koji je po položaju bio zamjenik političkog komesara bataljona. Komunisti u štabovima bataljona, brigada i divizije činili su štapske ćelije, a za sekretara su birali jednog od članova ćelije. Rad bataljonskih biroa i ćelija pri štabovima brigada objedinjavao je sekretar partijske organizacije brigade, kao njen rukovodilac, koji je ujedno vršio funkciju zamjenika političkog komesara brigade. On je bio vezan za Centralni komitet KPH i odgovarao mu za svoj rad i stanje i rad partijske organizacije u brigadi. Slično partijskoj, u jedinicama divizije formirane su i organizacije Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ). U svim četama postojali su aktivni SKOJ-a sa pročelnicima na čelu. U okviru bataljona sve četne aktivne objedinjavao je bataljonski komitet SKOJ-a (bataljonsko rukovodstvo SKOJ-a) sa sekretarom na čelu, dok je sve bataljonske komitete i aktivne samostlanih četa objedinjavao i rukovodio organizacijom SKOJ-a u brigadama - rukovodilac SKOJ-a u brigadi, koga su inače popularno zvali »omladinac«. Ovakva organizaciona struktura partijske i skojevske organizacije u diviziji, odnosno principi organizovanja članova KPJ i SKOJ-a, nisu se menjali do kraja rata, jedino što su tokom 1943. obrazovani brigadni komitete SKOJ-a.

Utkane u samo tkivo jedinica partijske organizacije su bile nezamjenjiv faktor njihove stabilnosti i borbenosti. One su bile dosledan tumač linije KPJ u narodnooslobodilačkoj borbi i na njoj zasnovanog moralno-političkog stanja izraženog u visokom borbenom moralu i pregalaštvu, unutrašnjem jedinstvu i čvrstini jedinica, spremnih i sposobnih da izvrše i najteže zadatke, uz krajnje lišavanje i velike žrtve. Sadržaj svoga rada partijske organizacije crpile su iz svakodnevnog života i rada (marša, borbe) svojih jedinica. One su raspravljale o svim pitanjima koja su činila život i delovanje jedinica, u borbi i među narodom, kritički ocenjujući svačiji rad i ponašanje. Dosledno primenjujući metod konstruktivne kritike i samokritike u svom radu, partijske organizacije su raspravljale o greškama u borbi i van nje, o političkom delovanju i ponašanju, o moralnom držanju pojedinaca, o kulturno-prosvetnom radu u jedinicama i među narodom, i tako dalje. Njihov metod kritičkog i samokritičkog rada postepeno se širio i u jedinice, preko četnih i bataljonskih vojnih konferencija, što je pozitivno delovalo i na borce koji nisu bili buhvaćeni organizacijom. Ukratko, partijske organizacije bile su osnovna pokretačka snaga u svim jedinicama i štabovima. Zajedno sa članovima SKOJ-a bile su osnovna borbeno jezgra, nosioci ofanzivnog duha jedinica, bratstva i jedinstva, svesne discipline, ratnog drugarstva, moralno-političkog jedinstva, vojno-političkog i kulturno-prosvetnog rada, ne samo u jedinicama već i na terenu u narodu. Ove organizacije su bile čuvari moralnog lika i svih pozitivnih karakternih osobina koje su krasile ne samo komuniste već i sve borce.

Kriterijumi za prijem u Partiju bili su tada veoma oštri, ponekad možda i preterano, pa se lako padalo u sektaštvo. Pored dokazane hrabrosti i požrtvovanja u borbi sa neprijateljem, kao osnovnih uslova za prijem u Partiju, tražila se svesna disciplina i puna odanost ciljevima narodnooslobodilačke borbe i njihovo dobro poznavanje i tumačenje u jedinici i narodu. Svaki pojedinac pre prijema u KPJ prolazio je kroz kandidatski staž duži ili kraći. Osim pomenutog, od kandidata za člana KPJ zahtevalo se da bude politički i teoretski što bolje izgrađen borac, zašta je trebalo i vremena i povoljnijih uslova, pa je to išlo veoma sporo. Kao što se vidi, dokazana hrabrost i junaštvo u borbi nisu sami po sebi bilo dovoljni da bi se postalo članom Partije. Ako se ima u vidu da je ovako oštre kriterijume za prijem u Partiju pratila još iz ilegalnosti nasleđena velika opreznost, koja se lako pretakala u sektaštvo, onda je lako shvatiti zbog čega je u pojedinim periodima i ponekim organizacijama prijem novih članova išao i teško i sporo, iako je u jedinicama bilo dosta već dobro iskušanih, odanih i prekaljenih boraca koji su sebe smatrali komunistima. Događalo se, istina veoma retko, da pojedinac pre postane politički komesar čete nego član KPJ. O političkim delegatima vodova i o vojnim starešinama da se i ne govori: kod njih je to bila daleko češća pojava. Sve se to ponekad neposredno odražavalo na razvoj partijskih organizacija, činilo ih skučenim i zatvorenim, što ipak nije bilo pravilo.

Nedostatak pouzdanih izvora ne dopušta da se u celosti izloži postepeni rast partijskih organizacija u svakoj od brigada. Ipak, evo nekih podataka o tome. U 2. brigadi je 25. septembra 1942. bio 81 član Partije, da bi nakon mesec dana (23. oktobra) brojno stanje poraslo na 100 (89 na licu, 11 u rashodu). Po jedinicama to je izgledalo ovako: ćelija Štaba brigade imala je 7 članova (6 na licu, 1 u rashodu) a uz ove dve ćelije bio je 1 kandidat i 8 skojevaca; 1. bataljon je brojao 31 člana (23 na licu, 8 u rashodu), 11 kandidata (8 na licu, 3 u rashodu) i 53 skojevca; 2. bataljon je imao 18 članova (svi na licu), 11 kandidata (9 na licu, 2 u rashodu) i 40 skojevaca; 3. bataljon je imao 20 članova (19 na licu, 1 u rashodu), 9 kandidata (3 na licu, 6 u rashodu) i 49 skojevaca; 4. bataljon je imao 18 članova (svi na licu), 28 kandidata (22 na licu, 6 u rashodu) i 51 skojevca. Prema izveštaju od 29. decembra 1942. u brigadi je bilo 158 članova KPJ, od toga 21 u rashodu.

Prva brigada je 15. novembra 1942. među 1082 borca imala: 169 članova KPJ, 101 kandidata i 281 skojevca. Po izveštaju od 1. decembra 1942, ona je imala: u 1. bataljonu 28 članova, 5 kandidata i 62 skojevca, u 2. bataljonu 14 članova, 9 kandidata i 54 skojevca, u 3. bataljonu 18 članova, 3 kandidata i 48 skojevaca, u 4. bataljonu 33 člana i 20 kandidata (za SKOJ nema podataka) i u 5. bataljonu (mitraljeskom, novoformiranom) 11 članova, 1 kandidata i 20 skojevaca.

Treća brigada je, prema izveštaju od 21. decembra 1942, godine imala u: 1. bataljonu 24 člana, 2. bataljonu 28 članova, 3. bataljonu 34 člana, 4. bataljonu 40 članova, štab i četa za vezu su imale po 3 člana. Ukupno je u brigadi bilo 150 članova Partije, 72 kandidata i 280 skojevaca.

Prema izveštaju divizijskog komiteta od 11. januara 1943. godine u 6. diviziji je bilo 485 članova Partije (od toga 452 na licu) i to: 1. brigada je imala 142 člana (126 na licu), 2. brigada 177 članova (160 na licu), 3. brigada 153 člana (nema podataka o rashodu) i Štab divizije 13 članova, sve na licu.

Politodeli u 1. i 3. brigadi uvedeni su početkom decembra 1942, a u 2. brigadu početkom januara sledeće godine. Politodeli su bili partijsko-politički instruktorski organi CK KPJ, odnosno CK KPH u brigadama na teritoriji Hrvatske. Njima su podnošeni izveštaji i odgovarano za rad. Uvedeni su u brigadama NOVJ na osnovu odluke CK KPJ donete sredinom 1942. Kao instruktorski organi nisu bili članovi štabova brigada a partijski su bili vezani za brigadne štapske ćelije. Rukovodilac politodela imao je pravo da prisustvuje sastanku štaba brigade i da iznosi svoje mišljenje. U brigadama 6. divizije politodeli su delovali do potkraj septembra ili početka oktobra 1943, kada su ukinuti, da bi ubrzo bio formiran politodel divizije. Politodeli u brigadama su obično imali po 3 člana (rukovodioca i 2 člana). Za članove politodela birani su provereni članovi Partije, koji su imali zavidno opšte i političko obrazovanje u tadašnjim uslovima. »Osnovni zadaci politodela sastojali su se u pružanju pomoći polit, komesarima, partijskim i skojevskim organizacijama, kao i političko-prosvetnoj delatnosti u jedinicama i u narodu; u organizovanju četnih i bataljonskih konferencija, održavanju predavanja u jedinicama i na terenu, pripremi referata i seminara s političkim radnicima jedinica, organizovanju partijskih kurseva, izdavačke delatnosti i drugih oblika teorijskog i kulturno-prosvetnog rada. Naročitu pažnju poklanjali su pravilnom shvatanju, tumačenju i sprovođenju u život linije i politike KPJ«. ⁹⁵⁾

Politodel 6. divizije formirao je Politbiro CK KPJ krajem novembra 1943. u rejonu Bugojna. U početku je imao pet članova - rukovodioca Matu Radulovića, i članove: Uroša Bajića zaduženog za političko-partijski, Ljubicu Purić za kulturno-prosvetni i Jovana Barogića za omladinski sektor, dok je Branko Vučinić pomagao u svim sektorima. Nešto kasnije došla je i Milena Planojević Lula. Posle desanta na Drvar na radu u politodelu izvesno vreme su bili Stane Kavčić, Grozdana Bješlić-Penezić i Mitra Mitrović; njih je Aleksandar Ranković uputio na rad kada je pošao na Vis. ⁹⁶⁾ Politodeli su se pokazali kao veoma efikasan oblik delovanja Partije u vojsci.

Kulturno-prosvetni rad bio je važna komponenta partijskog i političkog rada u jedinicama. Nosioci ovog rada i glavni organizatori bili su politički komesari i partijske organizacije preko kulturno-prosvetnih odbora izabranih i oformljenih u bataljonima. Odbori su se brinuli o obrazovanju diletantskih pozorišnih grupa (ponegde i muzičkih) i horova, koji su davali priredbe u jedinicama i selima u kojima bi se zatekli. Pošto u jedinicama nije bilo boraca podesnih za ovu delatnost, dolazilo je neretko do stagnacije u radu, na što su naročito uticale česte borbe i pokreti. Opismenjavanje nepismenih, kojih je u jedinicama bilo dosta,

⁹⁵⁾ *Vojna enciklopedija*, 7, drugo izdanje, str. 77.

⁹⁶⁾ *Šesta proleterska divizija*, str. 526-534; J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 22, str. 158.

činilo je jednu od glavnih komponenti kulturno-prosvetnog rada kojoj se posvećivala puna pažnja.

Uporedo sa amaterskom delatnošću delovala je vrlo aktivno i umetnička ekipa divizije (tzv. kulturna ekipa), formirana početkom januara 1943. U ratnim uslovima bila je to vrhunska ekipa koja je izvodila pozorišne komade i muzičke programe na profesionalnom nivou. Njena dramska sekcija mogla je da izvede, osim komada sa motivima iz NOR; i vrlo složena dela (npr. Capekova ili Čehovljeva), dok je horska sekcija čitav auditorijum dizala na noge recitacijama »Požar Like«, »To ide Crvena armija« ili »Matija Gubec«. Ekipa je svojim programom odigrala značajnu kulturnu misiju ne smao u Lici nego i po severnoj Dalmaciji, a potom i Bosni, neposredno šireći bratstvo i jedinstvo, unoseći istovremeno vedrije tonove i razonodu u tešku ratnu zbilju.

Stvaranjem divizija u sastavu NOVJ iskrsla je neodložna potreba da se struktura partijske organizacije u njima saobrazi njihovoj vojnoj strukturi i objedini na nivou divizije. Taj problem rešio je Centralni komitet KPJ, jednoobrazno za sve divizije. On je svoju odluku o tome saopštio Centralnom komitetu KPH, 6. decembra 1942, po kojoj se u divizijama formiraju divizijski partijski komitet, kao rukovodstva partijskih organizacija u divizijama. Komitet su sačinjavali politički komesar divizije i sekretari brigadnih partijskih organizacija, odnosno zamenici političkih komesara brigada, od kojih je jedan biran za sekretara komiteta, dok na tu dužnost nije mogao biti biran politički komesar divizije. O svom radu komiteti su podnosili izveštaje Centralnom komitetu KPJ, odnosno nacionalnim partijskim rukovodstvima, zavisno od teritorije na kojoj su divizije dejstvovale.

Divizijski partijski komitet u 6. diviziji obrazovan je 16. decembra 1942. U njega su ušli Rade Žigić, politički komesar divizije i partijski sekretari brigadnih partijskih organizacija, odnosno zamenici političkih komesara 1. 2. i 3. brigade Marko Čanković, Simo Mrda i Bogdan Vujnović. Kad je dolazilo do promene na dužnosti ovih rukovodilaca, automatski se menjao i sastav komiteta. Za sekretara komiteta izabran je Simo Mrda, partijski rukovodilac i zamenik političkog komesara u 2. brigadi.

Komitet je 2. januara 1943. organizovao i održao prvo partijsko savetovanje u diviziji na kojem se podrobno raspravljalo o stanju u jedinici. Savetovanju su prisustvovali sekretari čelija od čete do divizije, sekretari bataljonskih biroa, partijski rukovodioci u brigadama, politički komesari i komandanti bataljona i divizije. Savetovanju je prisustvovao i sekretar Okružnog komiteta KPH za Liku Jakov Blažević. Ukupno je bilo prisutno 75 ljudi. Savetovanje je trajalo ceo dan i na njemu je podrobno analizirano stanje u svakoj jedinici ponaosob. U centru pažnje bila je 1. brigada zbog mnogih problema nagomilanih u njoj; usledila je smena starešina u brigadi i njena popuna, o čemu je već bilo reči. Dotadašnji uspesi, pa i neuspesi, istaknuto je na savetovanju, stoje u srazmeri sa snagom, stanjem i uloženim naporima partijskih organizacija za poboljšanje discipline i stanja u jedinicama, za pravilno tumačenje ciljeva i linije narodnooslobodilačke borbe boricima i narodu. Po-

sebno se nastojalo da se partijskim rukovodiocima ukaže na štetnost zavtorenosti i na potrebu smelijeg i masovnijeg prijema novih članova u KPJ iz redova proverenih boraca. To pitanje je, kako je isticano, najtešnje povezano sa razgranavanjem uticaja partijskih organizacija u vojnim jedinicama. Na savetovanju se raspravljalo i o potrebi planskog i sistematskog uzdizanja kadrova, o značaju političkog rada i uzdizanja boraca i starešina, o potrebi planskog kulturno-prosvetnog rada u obrazovanju i prosvjećivanju boraca, naročito uklanjanjem nepismenosti u jedinicama.

Na sastanku održanom 6. januara 1943. partijski komitet je u vezi sa savetovanjem odlučio da izda Okružnicu (uputstvo) partijskim organizacijama u diviziji, u kojoj će istaći do tada postignute uspehe u radu, ukazati na propuste i neuspehe i njihove uzroke, postavljajući pri tom jasne i precizne zadatke za naredni period. Već na sastanku komiteta od 11. januara Okružnica je odobrena i izdata i u 150 primeraka poslata jedinicama. Na ovom sastanku doneta je odluka i o bržem omasovljenju partijskih organizacija. Bilo je planirano da se u narednom mesecu primi preko 100 novih članova u Partiju. To je ubrzalo otvaranje partijskih organizacija i smeliji prijem novih članova: one su ubrzo postale u pravom smislu jezgra ofanzivnog duha i okosnica političkog i kulturno-prosvetnog rada u jedinicama. Već 24. januara 2. brigada je imala 198 članova, a 3. brigada 28. januara 172 člana Partije. Ta politika je davala dobre rezultate, što se vidi iz stanja partijskih organizacija brigada u junu 1943. Mada su jedinice, pa i partijske i skojevske organizacije, tokom zime i proleća u višemesečnim teškim borbama sa daleko nadmoćnijim neprijateljem pretrpele velike gubitke, brojni porast partijskih organizacija je značajan. Prema izveštaju od 20. juna 1943, u 1. brigadi je među 1.070 boraca bilo 231 član i 73 kandidata, sve na licu (nema podataka o rashodu i SKOJ-u). Po izveštaju od 10. juna 1943, u 2. brigadi je bilo 311 članova (223 na licu, 88 u rashodu), 58 kandidata na licu i 20 u rashodu, 301 skojevac na licu i 160 u rashodu. U 3. brigadi je, po izveštaju od 7. juna 1943, bilo: 224 člana na licu i 73 u rashodu, 63 kandidata na licu i 19 u rashodu, 271 skojevac na licu i 127 u rashodu. Rashod su uglavnom činili ranjeni i oboleli borci na lečenju u bolnicama i kod svojih kuća.

Pri Štabu 6. divizije oko 15. decembra 1942. obrazovanje propagandni odsek (Agitprop) od 7 članova (plus tehničko osoblje), kao organ političkog komesara divizije za planiranje i organizaciju političkog, propagandnog i kulturno-prosvetnog delovanja. Rad propagandnog odseka bio je veoma razgranat, svestran, obiman i veoma koristan. On se brinuo o izdavanju lista »Lička divizija« (prvi primerak 4. januara 1943), koji je među borcima i u jedinicama dobro primljen. Krajem decembra 1943. izdao je brošuru protiv pljačke i samovolje, dva puta je nedeljno izdavao radio vesti, a za potrebe partijsko-političkog rada u jedinicama umnožavao je i direktivne članke iz »Borbe« i druge materijale. U saradnji sa politodelima u brigadama i kulturno-prosvetnim odborima po bataljonima Agitprop je intenzivno radio na organizovanju kulturno-prosvetnog rada: organizovanju dramskih diletantskih grupa, ponegde

muzičkih grupa i horova. Brinuo se o organizovanju političkih kurseva za vodne delegate i političke komesare četa, na kojima su bili i glavni predavači (jedan takav kurs je počeo 5. januara 1943. sa 35 polaznika). Pripremljene diletantske grupe davale su priredbe u vidu jednočinki i skečeva, u jedinicama i u narodu po selima. Važna komponenta u radu propagandnog odseka bilo je organizovanje analfabetičkih kurseva za opismenjavanje nepismenih, kojih je tada u jedinicama bilo dosta. Pošto se oskudevalo u školskim knjigama (početnicima), da bi rad na opismenjavanju nepismenih bio olakšan i što uspješniji, ovaj odsek je, verovatno aprila 1943, što treba posebno istaći, izdao »Džepnu početnicu narodnog borca«, koja je bila svojevrsan bukvar, jedan od prvih izdanih u NOB. Ova početnica imala je značajnu ulogu u opismenjavanju boraca divizije. Pored rada na likvidaciji nepismenosti u diviziji odsek je radio, sa manjim ili većim uspesima, na organizaciji kraćih kurseva i predavanja iz oblasti nauke - istorije, geografije, medicine, filozofije i sl.^{97>} Tako je divizija od samog početka postala svojevrsna višestepena škola - od kurseva za nepismene do predavanja iz oblasti nauke koja se u redovnim uslovima mogla čuti na visokim školama i fakultetima. Čime se, pored vojno-stručnog uzdizanja, doprinosilo opštem obrazovanju boraca i starešina.

97) Zb. IX-2, d. 6, 7, 17, 36, 52, 61, 67, 84, 93; Zb. IX-3, d. 7, 17, 18, 26, 89, 168, 182, 188, 199, 202, 214, AVII, NOR, CKH-NOB, film 4/Zb. 153-243; k. 418, br. reg. 5-20; k. 420a, br. reg. 5-20; k. 422, br. reg. 3-17; *Šesta proleterska divizija*, »Epoha«, Zagreb 1964, str. 507-534.